

ISSN 0236—3100

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Anul III

1992

4 (12)

Academia de Științe a Republicii Moldova

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA
Institutul de Istorie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

4 (12) 1992

octombrie—decembrie

Revistă științifică
Fondată în 1990
Apare de patru ori pe an
în limbile română și rusă

CHIȘINĂU «ȘTIINȚA» КИШИНЕВ 1992

REVISTA
DE ISTORIE A MOLDOVEI

COLEGIUL DE REDACȚIE

Ion ȚURCANU (redactor-șef),
DEMIR DRAGNEV (redactor-șef adjunct),
ION VARTA (secretar responsabil),
ION CAPROȘU (Iași), *ANDREI EȘANU*,
ȘERBAN PAPACOSTEA (București),
ANATOL PETRENCU, ANATOL ȚĂRANU, ION ȘIȘCANU,
VITALIE VĂRATEC, ALEXANDRU ZUB (Iași)

STUDII ИССЛЕДОВАНИЯ

Ștefan Purici

CU PRIVIRE LA CONCEPȚIA ISTORICĂ DESPRE DOMINAȚIA HALICIULUI ASUPRA TERITORIULUI DIN NORDUL MOLDOVEI ÎN SEC. XII—XIV

Problema hotarelor sudice ale principatului Halici și Halici-Wolhynia în perioada anterioară formării Statului Moldova în decursul ultimelor decenii și chiar secole a atras atenția atât a savanților și a politicienilor, cât și a opiniei publice interesate. Explicarea acestui fenomen o găsim în obligația istoricilor de a clarifica problemele controversate ale trecutului (iar chestiunea dată e una dintre cele mai discutabile în istoriografia română și cea ucraineană) și nu numai. Soluționarea acestei chestiuni științifice, într-un mod sau altul, a impus unor guverne ale statelor Europei Centrale și de Est din sec. XVIII—XX necesitatea de a fundamenta din punct de vedere istoric anexările de teritorii, schimbările de linii ale frontierelor, faptele ce au influențat destinul popoarelor din teritoriul vizat.

Problema dependenței unei părți din teritoriul viitoarei Moldove în sec. al XII-lea — prima jumătate a sec. al XIV-lea de principii halicieni (de Pokuția) a fost ridicată de curtea veneză în anii 70 ai sec. al XVIII-lea ca pretext a includerii pământurilor din nordul Moldovei în componența Imperiului austriac, botezate apoi cu toponimicul «Bucovina». La 1773 colonelul austriac Seger von Durrenberg a început colectarea materialelor istorice referitoare la «provincia alipită». În iarna anilor 1773—1774 colonelul Seger a scris un tratat voluminos din istoria ținutului în baza cronicilor poloneze. Autorul dovedea că în vechi timpuri acest teritoriu a aparținut Galiției și împreună cu aceasta din urmă a căzut sub dominația Poloniei. Însă în virtutea unor circumstanțe acest «district» ar fi fost, chipurile, rupt de la polonezi de către voievodii moldoveni, din care cauză regele Ioan Albreht a organizat în scopul întoarcerii teritoriului pierdut așa-numita «expediție bucovineană». Seger a colectat un șir de referiri documentare la «districtele și starostiile Hotin, Cernăuți și Suceava», accentuând în același timp că în diferite timpuri, mai ales în perioada domniei lui Jean Sobeski, ele au aparținut Poloniei¹. Astfel, misiunea încredințată de Viena colonelului Seger de a fundamenta din punct de vedere istoric anexarea la Austria a unei părți a Moldovei a fost îndeplinită cu «succes».

La mijlocul sec. al XIX-lea ziarul «Bucovina», editat la Cernăuți în 1848—1850 sub îngrijirea fraților Gheorghe, Alexandru și Eudoxiu Hurmuzaki, a înaintat și a fundamentat concepția despre caracterul românesc al Bucovinei, despre caracterul autohton al românilor și colonizarea ucraineană de mai târziu. Drept răspuns la aceste încercări istoriografice în ultimul sfert al veacului al XIX-lea istoricii germani H. Bidermann, F. Wickenhauser, R. Kaindl ș. a. au căutat să dovedească că teritoriul Bucovinei a intrat în componența principatului Halici-Wolhynia².

Schema istoriei Bucovinei, alcătuită de istoriografia austriacă, a fost preluată de istoricii ucraineni. Astfel, deja la 1875 cercetătorul kievean G. Cupcianco înainta teza despre «supunerea unei părți a Basarabiei, Moldovei și Bucovinei principilor halicieni»³. Aceeași părere au împărtășit-o istoricii ucraineni ai Bucovinei S. Smal-Stofki⁴, M. Cor-

duba⁵ și G. Piddubnii⁶. Însă în afară de diploma falsă a lui Ivan Berladnic și adresarea hiperbolică a autorului «Cîntului despre oastea lui Igor» către principele Iaroslav Osmomîsl careva noi argumente n-au adus în sprijinul tezei lor.

Printre susținătorii concepției despre răspîndirea puterii de stat a principilor halicieni asupra întregului teritoriu al Moldovei sau numai a unei părți a lui se numără așa istorici din Ucraina, Rusia, Moldova și România ca D. Doroșenco⁷, M. Grușevski⁸, V. Pașuto⁹, F. Grecul¹⁰, A. Xenopol¹¹, N. Mohov¹², P. Constantinescu-Iași¹³, B. Timošciuk¹⁴ ș. a. Ca un adevăr istoric teza dată a intrat în manualele școlare, în lucrări de sinteză și fundamentale¹⁵. Culegerea «Bucovina, trecutul ei și prezentul», editată la 1956 în Franța și S.U.A. în limba ucraineană prin concursul diasporei ucrainene, e semnificativă în acest sens. Autorii ei menționau că «de-a lungul întregii existențe a acestei formațiuni statale ucrainene (a principatului Halici-Wolhynia — *n.a.*). Bucovina actuală intra în componența ei»¹⁶. Iar autorii operei fundamentale «Istoria R.S.S. Ucrainene» în 10 volume includ în componența Principatului Halician practic întreg teritoriul Moldovei istorice, se indică că «din al doilea sfert al secolului al XII-lea în dependență politică și economică de Halici a nimerit regiunea din cursul inferior al Nistrului și Dunării. Aici a apărut un original prin structura sa politică — Principatul Bîrlad cu o populație comercial-industrială multinațională, concentrată în orașele Bîrlad, Cetatea Albă, Cern, Tîrgul Iașilor pe Prut, Romanului pe Moldova, Suceava, Seret, Galați, Baia ș. a. (...) În a doua pătrime a secolului al XII-lea Bîrladul a primit statutul de oraș princiar și acolo din cînd în cînd se afla Ivan Rostislavici (Berladnic. — *n.a.*)»¹⁷.

Teza despre intrarea pămînturilor dintre Nistru și Dunăre sub dominația haliciană persistă în istoriografia ucraineană și la momentul de față¹⁸. În același timp, un număr considerabil de savanți au contestat stăpînirea haliciană asupra teritoriului nistreano-dunărean. Astfel, la 1889 istoricul român I. Bogdan face o încercare reușită de critică a diplomei bîrlădene din 1134¹⁹, prezentînd rezultatele cercetărilor sale savanților din Rusia²⁰, și demonstrînd caracterul fals al documentului dat.

Un interes deosebit pentru începuturile istoriei medievale a Moldovei a manifestat D. Onciul. Pornind de la o analiză profundă a izvoarelor istorice, dînsul a combătut cu argumente temeinice teoria dominației haliciene asupra Moldovei²¹.

Cel mai de vază istoric al Bucovinei I. Nistor prin argumente fundamentale și analiză profundă a demonstrat lipsa de bază din punct de vedere istoric a concepției susținătorilor despre întinderea principatului Halician pînă la Dunăre²². Unele aspecte ale problemei vizate au fost într-o anumită măsură abordate de așa istorici ca T. Balan²³, G. Bezviconi²⁴, C. Giurescu²⁵, V. Spinei²⁶, care au ajuns la concluzia că nu se poate vorbi despre o dominație haliciană asupra Moldovei.

Din cauza subrezeniei argumentelor adepților teoriei examinate chiar și unii istorici din Ucraina, cum ar fi colectivul de autori al culegerii «Schițe de istorie veche a R.S.S. Ucrainene», au indicat frontierele de sud ale principatului Halici ca trecînd pe linia cursului superior al rîurilor Nistru și Prut²⁷. Iar cercetătorul din Kiev N. F. Kotliar în studiul «Formarea teritoriului și apariția orașelor Rusiei Halici-Wolhyniene în sec. IX—XIII» a reușit să stabilească documentar că linia Nistrului a fost la sud de hotarul Principatului Halician²⁸.

Analiza teoriei dominației haliciene asupra teritoriului Moldovei a fost obiectul specific al studiului cercetătorului român Al. V. Boldur²⁹, care printr-o examinare amplă a izvoarelor slave a dovedit neseriozitatea concepției date.

Viabilitatea acestei teorii, analiza științifică incompletă a ei la momentul actual, introducerea în circuitul științific de către savanții din

România, Moldova, Ucraina și Rusia a unor noi studii și cercetări permise și invocă o mai amplă reflectare a problemei în cauză.

În actualul articol ne propunem ca scop să analizăm numai argumentele aduse în sprijinul concepției despre extinderea dominației Haliciului asupra teritoriului din nordul Moldovei istorice.

În concluziile lor adepții teoriei date se bazează pe următoarele argumente: adresarea autorului «Cîntului despre oastea lui Igor» către principele Haliciului Iaroslav Vladimirovici, numit Osmomîsl; enumerarea orașelor dintre Dunăre și Nistru în «Lista orașelor rusești depărtate și apropiate», anexată la letopisețul Vosresensk; ființarea în nordul Moldovei a țării Șipenicului — «Șipinețcaia zemlea»; diploma principelui Ivan Rostislavici, în care el se autointitulează «de la scaunul Haliciului principe de Berlad». Pe parcurs vom analiza, de asemenea, și alte argumente.

Renumita operă literară «Cînt despre oastea lui Igor» a fost creată în anii 1185—1187, în timpul cînd principele halician Iaroslav Vladimirovici Osmomîsl era în viață. Conform rezultatelor recentelor cercetări, autorul «Cîntului» trebuie căutat printre rudele lui Iaroslav, fiind fiul său Vladimir sau chiar vestita Iaroslavna — fiica lui Iaroslav Eufrosinia, a doua soție a lui Igor³⁰. Din aceste considerente relațiile autorului poemului despre principele Iaroslav Osmomîsl trebuie să fie veridice sau cel puțin aproape de adevăr. Autorul «Cîntului» îl caracterizează pe principele Iaroslav în modul următor: «Halicianule Iaroslave Osmomîsle! Sus șezi pe scaunul ferecat cu aur, sprijini munții Ungurești cu trupele tale de fier, barînd calea Regelui, ferecînd porțile, aruncînd greutăți prin nori, judecînd pînă la Dunăre. Furia ta peste țări curge, deschizi porțile Kievului, săgetezi de pe scaunul părintesc de aur al sultanului peste țări»³¹.

Caracteristica princepelui de Halici e făcută prin intermediul hiperbolelor pentru a demonstra puterea și extinderea Principatului Halician. Istoriografia ucraineană subliniază faptul că Iaroslav a închis Dunării porțile și «a judecat pînă la Dunăre», adică și-a extins puterea politico-administrativă asupra orașelor dunărene. Însă potrivit părerii istoricului N. F. Kotliar din Kiev, dacă Iaroslav s-ar fi aflat în posesia orașelor dunărene, el ar fi judecat «pe Dunăre» și nu «pînă la Dunăre»³². Istoricul român Al. V. Boldur menționează că «în expresia „închizînd Dunării porțile”, Dunărea stă la cazul dativ, nu genitiv, și întregul pasaj înseamnă închiderea porților propriului său pămînt pentru cei care ar putea veni de la Dunăre»³³.

Analizînd mai detaliat conținutul poemului eroic, aflăm cîteva lucruri curioase. De exemplu, autorul poemului menționează că «fecioarele cîntă pe Dunăre. Șerpuiesc glasurile lor peste mare pînă la Kiev»³⁴. Autorul «Cîntului» indică faptul existenței unei «mări» între Dunăre și Kiev. Și în alt loc: „Pe Dunăre glasul Iaroslavnei se aude, ca un cuc necunoscut în zori cucuiește: «Voi zbura, zice, ca un cuc pe Dunăre, voi muia mîneca de mătase în rîul Kaiala, voi șterge kneazului rănilor lui sîngerînde de pe vigurosul corp»³⁵. În fragmentul dat Dunărea se indică drept rîul, pe care Iaroslavna din Putivl (oraș situat la sud de Novgorod-Severski, pe rîul Seim, afluent al rîului Desna ce se revarsă în Nipru) dorește să zboare la soț și care este situat nu departe de rîul Kaiala, unde a avut loc bătălia oștilor rusești cu cele cumane.

Potrivit cercetărilor efectuate de membrul corespondent al A.Ș. a fostei U.R.S.S. L. L. Dimitriev și academicianul D. S. Lihaciov, «Dunărea în folclorul slavilor e denumirea epică a unui rîu în genere»³⁶.

Rîul Kaiala a fost localizat de către cercetători în regiunea orașului Slaviansk din Donbas ca fiind rîul Macatiha ce se revarsă în rîul Golaia Dolina (afluent al rîului Suhoi Toreț)³⁷. În locurile luptei între drujinele rusești și hoardele cumane erau cîteva lacuri, care în urma

ploilor abundente se transformau în adevărate mări. Un lac de acest fel se afla la gurile râului Golaia Dolina, la o distanță de 2—3 km de Macatiha. Conform opiniei cercetătorului ucrainean M. F. Ghetmaneț, «dimensiunile solide ale lacului (evenimentele se petreceau în primăvară), dar poate și gustul salin al apei invocau pe participanții la campanie să-l numească mare»³⁸.

Putem presupune, deci, că Dunărea, adică râul despre care vorbea autorul poemului, este râul Nipru. Această ipoteză este confirmată de conținutul poemului. Iaroslavna se adresează către Nipru cu următoarea rugămintă: «O Nipru-Slovutici! Tu ai spart munții de piatră prin țara Cumanilor, tu alintai corăbiile lui Sviatoslav până la tabăra lui Kobiac. Alintă-l dar, domnule, pe dragul meu la mine, să nu trimit eu lacrimi la el pe mare din zori»³⁹. De acum Iaroslavna nu mai avea puteri singură să «zboare» pe Dunăre (Nipru) în jos la «mare» până la Igor, ci roagă râul să-l aducă pe soț acasă. Pentru autorul «Cîntului» Dunărea și Niprul este unul și același râu.

Din izvoarele istorice e cunoscut faptul că la est de Principatul Halician se afla țara Bolohovului sau «Bolohovscaia zemlea», despre istoria etnică a căreia se duc discuții de decenii. Ea era cuprinsă între izvoarele Bugului de Sud, bazinul râurilor Gorîni, Sluci, Teterev și se mărginea la vest cu principatul Kievean⁴⁰. Principii bolohoveni în unele perioade s-au aflat într-o anumită dependență de Halici, cu toate că țara Bolohov n-a fost parte componentă a Principatului Halician. Deoarece această formațiune statală era situată nu departe de Nipru, expresia «judecînd pînă la Dunăre» o putem interpreta ca judecînd «pînă la Nipru» și anume pînă la și nu pe, deoarece Niprul își îndrepta apele sale prin pămînturile kievene.

Dat fiind faptul că în sec. al XII-lea pe cursul inferior al Niprului erau stabiliți cumanii, expresia «ferecînd Dunării porțile» semnifică neutralizarea cu succes de către Iaroslav Osmomisl a încercărilor cumanilor de a devasta teritoriul halician.

În pofida faptului că opera «Cînt despre oastea lui Igor» este o creație literară unde autorul își permite întrebuințarea frecventă a metaforelor și hiperbolelor, interpretarea fantastică a unor evenimente sau calități ale eroilor poemului, el reflectă într-o anumită măsură realitățile sec. al XII-lea. În documentele maghiare drumul spre trecătoarea în munte Verețki ce leagă Haliciul și Lvovul cu Mucacevo și Ujgorodul figurează ca «Porțile Rusiei, zise» sau «marile porți haliciene, zise ungurești»⁴¹. Această trecătoare era folosită, de regulă, de unguri pentru a năvăli în ținuturile haliciene. Menționarea în poem că Iaroslav Osmomisl «sprijinea munții Ungurești cu trupele sale de fier, barînd calea Regelui» atestă faptul blocării acestui pas de munte și îndepărtarea primejdiei unei agresiuni din partea Ungariei. Dar această porțiune a Carpaților este departe de Carpații Bucovinei.

În lumina acestor fapte putem face concluzia că «Cîntul despre oastea lui Igor» nu poate fi adus drept probă întru susținerea concepției despre extinderea dominației haliciene pînă la Dunăre sau chiar și numai asupra nordului Moldovei.

La sfîrșitul sec. al XIV-lea la letopisețul Voskresensk a fost anexată așa-numita «Listă a orașelor rusești depărtate și apropiate», anul întocmirii căreia nu e stabilit exact. Chiar din capul «Listei» e enumerat un șir de orașe situate pe teritoriul între Dunăre și Nistru: «Pe Dunăre Vidițov cu șapte pereți de piatră, Mdin, pe cealaltă parte a Dunării Trnov, aici zace sfînta Vineri; iar pe Dunăre: Drestvin, Dicin, la gurile Dunării Novoie Selo, Acoliatra, pe mare — Carna, Cavarina. Iar pe această parte a Dunării, la gurile Nistrului desupra mării — Belgorod, Cern, Iaschii Torg; pe râul Prut — Romanov Torg, pe Moldova — Nemeci, în munți — Corociunov, Cameni, Soceava, Seret, Bania, Neciun,

Kolomiia, Gorodoc pe Ceremuș, pe Nistru — Hoten, iar acesta-i orașel bulgar și valah»⁴².

Adeptii teoriei analizate aduc în favoarea concepției lor enumerarea orașelor sus-numite printre orașele rusești drept dovadă a apartenenței lor la Principatul Halician. Dar, indicînd orașele amintite, autorul documentului nicidecum nu le arată în calitate de orașe haliciene, ci, din contra, le numește orașe bulgare și românești. Existența, însă, în aceste orașe a unei populații slave (negustori, pescari, fugari din Rusia etc.) e absurd de negat. Potrivit istoricului român G. Bezviconi, orașele valahe sînt arătate la începutul «Listei» datorită faptului că în acea perioadă corespondența lor se făcea în aceeași limbă ca și în orașele rusești⁴³. Însă, din faptul că în orașele valahe locuia și populație slavă, fie chiar și rusă, corespondența era dusă în aceeași limbă ca și în orașele rusești, iar din aceea că ele intrau în relații comerciale cu principatele rusești nu rezultă neapărat faptul dependenței lor politice de Halici. E semnificativ faptul că letopisețul Halici-Wolhynian întocmit în sec. al XIII-lea nu numește nici o localitate dintre aceste orașe românești și bulgare (cu excepția Kolomiiei care un timp a fost sub supunerea principilor moldoveni. Putem presupune că «Lista» a fost întocmită în timpul intrării Pokuției în componența Moldovei) printre orașele haliciene⁴⁴. De era încorporat teritoriul actualei Bucovine principatului Halici, el ar fi fost anexat împreună cu celelalte posesiuni ale principatului la Regatul Polonez la 1349, ceea ce nu s-a întîmplat. În «Listă» sînt enumerate aparte orașele kievene, lituaniene, ale principatelor Reazan, Smolensk, iar orașele haliciene, în lipsa independenței politice a principatului Halici-Wolhynia, sînt arătate drept orașe poloneze și wolhyniene. Această împrejurare ne sugerează ideea că alcătuitoarea «Listei» a fixat împărțirea politică a Europei de Est în ultimele decenii ale sec. al XIV-lea, deosebind evident orașele valahe de cele haliciene. Documentul analizat nici într-un mod nu poate servi drept argument în favoarea tezei despre întinderea dominației haliciene pînă la Dunăre sau asupra nordului Moldovei.

Pentru a demonstra realitatea dominației haliciene, fie și numai asupra părții de nord a actualei Bucovine, a fost invocată o altă sursă — menționarea în documentele timpului a noțiunii de «țara Șipenicului» paralel cu noțiunea «Țara Moldovei»⁴⁵. «Țara Șipenicului» constituia partea de nord a actualei regiuni Cernăuți și era cuprinsă în trilaterul Hotin—Tețina—Hmelov (actualul sat Carapciu, raionul Vijinița).

Potrivit documentului de la 1436, semnat de Iliș, domnul Moldovei, țara sa și-a asumat obligația ca «țara Șipenicului, pe care Țara Moldovei a avut-o de la Coroană, cu orașele acestei adevărate țări a Șipenicului, anume Hotinul, Teținu și Hmelov, și cu toate ținuturile, locurile, satele, le dăruim și le înapoiem»⁴⁶. În baza acestui document istoricii ucraineni au susținut că teritoriul Șipenicului a fost anexat de către Polonia în timpul cuceririi Rusiei haliciene și apoi ca un pămînt ucrainean el a fost acaparat de către Moldova sau transmis acesteia din urmă»⁴⁷.

Problema țării Șipenicului în relațiile moldo-polone e o consecință a chestiunii împrumutului acordat la 1388 regelui Poloniei Vladislav de către domnul Moldovei Petru I Mușat pe un termen de trei ani. În schimbul a trei mii de arginți Petru a primit documentele de proprietate în cazul neachitării datoriei asupra «orașului Halici și ținutului atîrnat de el»⁴⁸. Regele polonez a achitat numai două din cele trei mii și la 1411 Vladislav îi făgăduiește lui Alexandru cel Bun în decurs de doi ani să-i plătească o mie de ruble de argint, iar în caz de neachitare regele s-a obligat să transmită Moldovei «fără nici o amîinare (...) orașul nostru Sniatin și Kolomiia și țara Pokuției»⁴⁹. Principii Moldovei au

încercat prin forța armelor să dobândească teritoriul revenit lor în urma neachitării datoriei. Însă trupele moldovene care au intrat în Pokuția în vara anului 1431 au fost înfrinse de cele polone. Consecința a fost pierderea de către Moldova a țării Șipenicului. Alexandru cel Bun fiind nevoit să încheie armistițiul⁵⁰. În decembrie 1433 domnitorul Moldovei Ștefan încheie acorduri cu M. Buczacki, solul regelui polon, staroste de Halici, prin care Pokuția revenea Poloniei, iar Moldova rămânea în posesia Țetinei și Hmelovului⁵¹.

Anexînd la 1349 pămînturile Haliciului, Polonia le-a numit pămînturi rusești, spre deosebire de pămînturile poloneze. Analizînd documentele seculare privind relațiile moldo-polone, ajungem la concluzii ce diferă de cele ale istoriografiei oficiale ucrainene. Chiar în documentul citat al lui Iliș se menționează că Alexandru cel Bun a făcut pagube «Coroanei Polone și îndeosebi pămînturilor rusești, adică ținuturilor Kolomiia și Sniatin» și nu se indică țara Șipenicului drept pămînt rusec. În alte documente, de asemenea, se arată că țara Șipenicului nu făcea parte din pămînturile rusești, indicîndu-se că «acele orașe Țetinu și Hmelov, cu acele ținuturi și sate care le aparțin, care orașe sînt așezate între ale noastre pămînturi rusești și valahe». Iar hotare «între acele orașe și între țara noastră a Rusiei, vor fi granițe veșnice: mai întîi între orașul nostru Sniatin și între Șepinți care Șepinți aparțin volohilor, pe ele riul Colocin le desparte»⁵². În privința Pokuției regele polonez a accentuat că «țara Pokuției precum de demult a fost supusă nouă, din veac, așa și rămîne»⁵³. Riul Colocin era un hotar natural între Polonia și Țara Moldovei. Chiar și judecata moldovenilor vinovați de pagubele aduse Poloniei se înfăptuia «la Colocin, într-un loc stabilit de înaintașii noștri» indica un document de la 1445⁵⁴. Frontiera între Moldova și Polonia urma apoi pe Nistru, fapt confirmat și de hrisovul regelui Poloniei Vladislav din 1433: «iar pe cel (stîng — *n.a.*) mal al Nistrului este Țara noastră, a Rusiei»⁵⁵.

Arheologul ucrainean B. Timoșciuk care a făcut cercetări de teren pe locul gorodiștei Hmelov a ajuns la concluzia că cetatea aceasta a fost construită în sec. al. XIV-lea din lemn în scopul «întăririi frontierei de stat pe Ceremuș»⁵⁶ și n-avea tîrg. Ca punct extrem de întărit la nord-vestul țării Șipenicului în a doua jumătate a sec. al XIV-lea Hmelovul se prezintă în calitate de cetate de frontieră între Moldova și Polonia.

Observăm deci că teza despre caracterul politic halician al țării Șipenicului nu este fundamentată din punct de vedere științific. Din contra, documentele și mărturiile timpului deosebesc clar acest ținut de ținuturile rusești — haliciene. Istoricii români I. Nistor, Gh. Brătianu, T. Balan în studiile lor au calificat țara Șipenicului drept o formație prestatală premergătoare Țării Moldovei care a intrat în componența acesteia din urmă⁵⁷. În plus, discordiile dintre Moldova și Polonia întotdeauna au avut loc din cauza Pokuției nu și a Șipenicului.

Printre argumentele folosite de către adepții concepției despre răspîndirea dominației haliciene asupra Moldovei se numără și diploma principelui Ivan Rostislavici, prin care acesta, întitulîndu-se «De la scaunul Haliciului principe de Berlad», indică negustorilor din Mesembria (oraș în Tracia, la sud de Varna) ordinea de plată a vămii în orașele Galiciul Mic (Galați), Bîrlad și Tecuci. Diploma a fost publicată la 1860 de către Bogdan Petriceicu Hasdeu și reeditată de el la 1869 într-o formă modificată, după criticile parvenite. Potrivit cercetărilor efectuate, B. P. Hasdeu a publicat acest document fals din motive patriotice, cu scopul de a îmbogăți istoria Moldovei. Documentul a fost recunoscut drept fals de către majoritatea istoricilor, printre care

și I. Bogdan, A. Sobolevski, D. Onciul, T. Balan, N. F. Kotliar, N. A. Mohov ș. a. Diploma i-a trezit suspiciuni și eminentului istoric ucrainean M. Grușevski care, studiind-o, a conchis: «Să ne bazăm pe ea în concluziile noastre nu putem»⁵⁸.

Dovezi în favoarea caracterului fals al documentului dat sînt multiple: în sec. al XII-lea actele rusești se datau de la crearea lumii, și nu de la nașterea lui Hristos (diploma e datată cu anul 1134, și nu cu 6642); grafica, ortografia și particularitățile ei fonetice corespund limbii documentelor domnitorilor moldoveni din sec. al XV-lea și nu izvoarelor sec. al XII-lea; din punct de vedere istoric Ivan Rostislavici nu putea domni la Bîrlad la 1134, etc.⁵⁹. În pofida dovezilor convingătoare pentru caracterul fals al diplomei lui Ivan Rostislavici, istoricul ucrainean I. Kripiachevici în studiul bibliografic «Izvoare privitoare la istoria Galiției în perioada feudalismului (pînă la 1772)» indică și documentul dat, fiind, totuși, nevoit să menționeze că «autenticitatea diplomei e nesigură»⁶⁰. Chiar și în opera fundamentală «Istoria R.S.S. Ucrainene» istoria politică a Haliciului e reflectată prin prisma caracterului autentic al diplomei⁶¹.

Pentru noi însă e importantă și realitatea existenței principelui Ivan Rostislavici și descrierea peripețiilor lui în letopisețele rusești, fapt ce ne permite să stabilim unele localități de frontieră în sudul Principatului Halician.

Pe principele Ivan Rostislavici îl întîlnim la 1144, avîndu-și reședința într-un oraș al principatului Halici la Zvenigorod și la acest moment Ivan nu era numit încă «Berladnic»⁶². În urma tentativei nereușite a lui de a deveni principe în Halici la 1145, el a fost nevoit să-și caute refugiu la Kiev și în alte orașe rusești, pribegind înainte de aceasta în regiunea Bîrladului, de unde i s-a și tras porecla. M. Grușevski susține că denumirea «Berladnic» a lui Ivan Rostislavici face aluzie la faptul lipsei domeniilor proprii și poartă un caracter de poreclă, dar nu de titlu⁶³. La 1158 principele Haliciului Iaroslav Osmomișl trimite la principele kievean Izeaslav o delegație formată din reprezentanții principilor din Cernigov, Smolensk, Vladimir, Luțk, Dorogobuj și chiar a regelui ungar și principelui polonez în scopul revendicării extrădării lui Ivan Berladnic⁶⁴. Din acest fapt însă nu rezultă nici într-un mod recunoașterea extinderii dominației politice a principelui Iaroslav Osmomișl asupra teritoriului Moldovei de către conducătorii principatelor sus-numite, precum a încercat să ne convingă A. Jucovski în «Istoria Bucovinei»⁶⁵.

În pofida faptului că Izeaslav a renunțat să-l predea pe Ivan Berladnic, acesta din urmă s-a refugiat «în cîmp la cumani și a mers cu cumanii și a stat în orașele dunărene»⁶⁶. Această ședere «în orașele dunărene» e interpretată în istoriografia ucraineană drept dovadă a intrării acestor orașe în componența Principatului Halician. Teritoriul dintre Nistru și Dunăre e numit arbitrar «Ponizie», iar Ivan Berladnic — principe al Poniziei cu capitala la Bîrlad⁶⁷. «Ponizia» de M. Grușevski în studiul său «Istoria Ucrainei—Rusiei» a fost localizat ca fiind pămînturile dintre Bugul de Sud și Nistru, teritoriu ce constituie actualmente o parte din regiunile Vinița și Hmelnițk a Ucrainei, fapt confirmat de cercetările ulterioare⁶⁸.

Însuși Bîrladul nu era parte componentă a Rusiei. Despre aceasta ne vorbește adresarea la 1174 a principelui de Suzdal Andrei către David Rostislavici: «Iar tu du-te la Berlad, dar în țara rusească nu-ți îngădui să stai»⁶⁹. La Bîrlad Ivan Rostislavici s-a aflat în calitate de fugăr și nu de principe instaurat aici din ordinele principelui halician sau a altui principe rus. Din contra, el s-a străduit să aducă daune acestora: «distruse două corăbii și luase mult din ele și aducea pagube pes-

carilor halicieni»⁷⁰. Accentuăm faptul că în loc să se ocupe de organizarea și dirijarea unui stat la Dunăre format din «orașe rusești», Ivan Berladnic se ocupă de jaful negustorilor și pescarilor sosiți din Halici. Vastul teritoriu dintre Nistru și Dunăre putea constitui o minunată recompensă pentru domeniile pierdute în Principatul Halician și o acaparare importantă în dauna lui Iaroslav Osmomîsl, micșorându-i considerabil teritoriul principatului. Dar Ivan Berladnic preferă să părăsească pământurile dunărene și își caută parte în Principatul Halician, întreprinzând o campanie militară în scopul ocupării orașelor lui Iaroslav Osmomîsl. «Și veniră la el, relatează letopisețul, mulți cumani și berladnici, la el se adunară 6 000 și a mers la Cucelmin, și a fost bucuros de el, și de acolo a mers la Ușița», unde s-a ciocnit de rezistență îndârjită⁷¹. De la «orașele dunărene» pînă la frontierele sudice ale Principatului Halician — Cucelmin și Ușița, Ivan Berladnic cu oastea sa a trecut fără piedici și rezistență. Numai călcînd pe teritoriul halician, a primit o ripostă viguroasă. Potrivit datelor arheologiei, Cucelminul s-a aflat pe locul gorodiștei Galița, lângă satul Neporotovo, raionul Securenii, regiunea Cernăuți, iar Ușița — pe teritoriul actualului sat Ușița Veche, raionul Kamenet-Podolsk, regiunea Hmelnițk.

Alt punct de frontieră al principatului Halici, indicat de către letopisețul Ipatiev, e localitatea Onut (actualul sat Onut, raionul Zastavna, regiunea Cernăuți). La 1219⁷² principele Daniil Romanovici se refugiază din Halici și «trece prin Onut, mergînd în cîmpie»⁷³. De aici armata lui Daniil Romanovici s-a îndreptat spre Plav și s-a apropiat de Cucelmin, «cugetînd unde să treacă riul Nistru». Ostașii halicieni au traversat Nistrul doar cu ajutorul bărcilor sosite din Oleșie, oraș situat la gurile Niprului. Lipsa podurilor și trecerilor peste Nistru în acest ținut și, prin urmare, lipsa unei necesități în ele, ne servește drept o nouă dovadă convingătoare în argumentarea independenței teritoriului Moldovei de principatul Halici și Halici-Wolhynia. Și dimpotrivă, mai sus pe Nistru, lângă Halici, conform relatărilor letopisețului, astfel de poduri existau⁷⁴. Trecerea peste Nistru aici era condiționată de necesitățile dirijării și întreținerii de legături cu restul teritoriu al principatului. Linia Cucelmin — Plav — Onut este specificată de către letopisețul drept ultimul hotar, la sud de care începea «cîmpia» — teritoriu independent de Halici, cu care lipsea necesitatea de a întreține careva legături.

La 1230 principele Daniil Romanovici «a adunat pămîntul Haliciului (...) și a adunat chiar de la Bobroca și pînă la riul Ușița și Prut»⁷⁵, ceea ce din nou indică, cu toate că numai în linii generale, frontiera de sud a principatului. Mai precis, e arătată granița sudică în alt loc al letopisețului: «Daniil dorind să-și rînduiască pămîntul (să-și stabilească hotarele principatului — *n.a.*) a mers pînă la Bacota (actualul sat Bacota, raionul Kamenet-Podolsk, regiunea Hmelnițk — *n.a.*) și Kalius (actualul sat Kalius, raionul Ușița Nouă, regiunea Hmelnițk — *n.a.*)»⁷⁶. Drept punct de frontieră a principatului Halici-Wolhynia Bacota e menționată, de asemenea, la 1241 și 1255⁷⁷. La 1232 în calitate de punct de graniță în sudul pămîntului halician este indicat orașelul Vasilev (actualul sat Vasîliv, raionul Zastavna, regiunea Cernăuți)⁷⁸.

Așadar, conform relatărilor letopisețelor rusești, frontiera de sud a principatului Halici-Wolhynia poate fi stabilită ca trecînd prin localitățile Kalius—Cucelmin—Ușița—Bacota—Onut—Vasilev.

La 1349 Principatul Halician este înglobat în Regatul Polonez⁷⁹ și pînă la mijlocul anilor 70 ai sec. al XIV-lea frontiera sudică a acestui regat rămîne neschimbată⁸⁰. Din letopisețele rusești și documentele moldovenești aflăm că în acea perioadă cea mai sudică localitate din Pokuția era Sniatin, fapt care ne permite să afirmăm că de la Vasilev linia frontierei Haliciului urma spre Sniatin.

Pe baza argumentelor expuse putem afirma că în favoarea teoriei despre dominația politică a Principatului Halician asupra teritoriului nordului Moldovei pînă la momentul de față n-au fost aduse dovezi te-meinice, care ar susține cert intrarea unei părți a Molovei în componen-ța Principatului Halician și Halici-Wolhynia.

Note

- 1 Cf.: *Masan O.* Im'ia zrodilosia a șumi lisu. Colț i iac z'iavilasla nazva na-șogo craiu//Bukovinskii jurnal. 1992. № 1. S. 114.
- 2 *Nariși z istorii Pivnîcinoi Bukovîni.* K., 1980. S. 5.
- 3 *Cupcianco G.* Necotorîia istorico-gheograficeschia svedenia o Bukovine. K., 1875. S. 31.
- 4 *Smal-Stofki S.* Bukovînsica Rusi. Culiturno-istoricîni obrazoc. Cernivîți, 1897. S. 3—4.
- 5 *Corduba M.* Iliustrovana istoriia Bu-kovîni. Cernivîți, 1906. S. 15.
- 6 *Piddubnii G.* Bukovîna. Ii mînule i su-ciasne. Harkiv, 1928. S. 30.
- 7 *Doroșenco D. I.* Naris istrii Ucrainî. Lviv, 1991.
- 8 *Grusevski M.* Istoria Ucrainî-Rusi. T. 2. XI—XIII vic. Vid. drughe, rozșirene. Lvov, 1905.
- 9 *Pașuto V. T.* Ocerki po istorii Galițko-Volînscoi Rusi. M., 1950.
- 10 *Grecul F. A.* U istocov mnogovecovoi drujbî moldavscogo, russcogo i ucrain-scogo narodov/Vecovaia drujba. Ma-terialî naucinôi sessii Instituta Isto-rii Moldavscogo filiala AN SSSR, sostoiavșeisla 27—29 noiabria 1958 g. Chișinev, 1961.
- 11 *Xenopol A. D.* Istoria Românilor din Dacia Traiană, Ed. 3-a. Vol. 2. Buc., 1925.
- 12 *Mohov N. A.* Moldavia epohi feoda-lizma (ot drevneishîh vremion do na-ciala XIX veka). Chișinev, 1964; Idem. Ocerki istorii formirovania moldavscogo naroda. Chișinev, 1978; Idem. Prietenie călită de veacuri (Relații moldo-ruso-ucrainene din cele mai vechi timpuri și pînă la începutul sec. al XIX-lea). Chișinău, 1983.
- 13 *Constantinescu-Iași P.* O prietenie de veacuri. Scurt istoric al relațiilor din-tre popoarele român și rus. Buc., 1957.
- 14 *Timoșciuk B. O.* Davniorusica Buko-vîna. K., 1982; *Rusanova I. P.*, *Ti-moșciuc B. A.* Drevnerusscoie Podne-strovie: istorico-craevedceschie ocerki. Ujgorod. 1981.
- 15 Istoria R.S.S. Moldoveneshi. In 6 vol. Vol. 1. Chișinău, 1988; Istoria Româ-niei. In 4 vol. Vol. 2. Buc., 1962; Istoria Ucrainskoi S.S.R. V. 10 tomah. T. 1. K., 1981; *Nariși z istorii Pivnî-cinoi Bukovîni.* K., 1980; Nespro-mojnisti burjuaznih i burjuazno-na-ționalistichîh falsificatii istorii Ra-dianskoi Bukovîni—K., 1987; *Pivnî-cina Bukovîna îi mînule i suciasne/* Curîlo V., Lișcenco M., Romanefi O. ta inș. Ujgorod, 1969.
- 16 Bukovîna — îi mînule i suciasne/pid redacțieiu d-ra D. Kvitcovscogo, prof. T. Brîndzana, A. Jucovskogo. Parij—Filadelfia—Ditroit, 1956. S. 103.
- 17 Istoria Ucrainskoi S.S.R. T. 1. S. 404.
- 18 *Jucovski A.* Istoria Bucovîni. Cerniv-ți, 1991; *Pivovarov S., Cehovski I.* Znaci Riuricovîciv iz Vasileva//Buko-vînskii jurnal. 1992. № 1. S. 119—120.
- 19 Bogdan I. Diploma bîrlădeană din 1134 și principatul Bîrladului. O în-cercare de critică diplomatică slavo-română//Bogdan I. Scrieri alese. Buc., 1968. P. 112—145.
- 20 Idem. Gramota Ivana Rostislavicia Berladnica 1134 g.//Bogdan I. Scrieri alese. P. 619—626.
- 21 *Onicul D.* Originile Principatelor Ro-mâne. Buc., 1899. P. 80—84; Idem. Din istoria Bucovinei//*Onciul D.* Din istoria Bucovinei. Chișinău, 1992. P. 15—18.
- 22 *Nistor I.* Problema ucraineană în lu-mina istoriei. Cernăuți, 1934.
- 23 *Balan T.* Berladnicii. Cernăuți, 1928.
- 24 *Bezviconi G.* Contribuția la istoria relațiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri pînă în 1854). Buc., 1958.
- 25 *Giurescu C. C.* Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea. Buc., 1967.
- 26 *Spinei V.* Moldova în secolele XI—XIV. Buc., 1982.
- 27 *Nariși starodavnioi istorii Ucrainskoi R.S.R., K., 1957. S. 560.*
- 28 *Kotliar N. F.* Formirovanie teritorii i voznicoenie gorodov Galițko-Volin-scoi Rusi IX—XIII vv. K., 1985.
- 29 *Boldur Al. V.* Teritoriul Moldovei fa-ță de Principatele Kiev și Halici//Pa-trimoniul. 1991. Nr. 4.
- 30 *Mahnovefi L.* Pro avtora «Slova o polku Igoreve». K., 1989; *Abra-mov M. A.* C probleme avtorstva «Slo-va o polku Igoreve»// «Slovo o pol-ku Igoreve» i mirivozzrenie ego epo-hi://Sb. naucinîh trudov AN Ucrain-skoi S.S.R. In-t filosofii. K., 1990. S. 154—163.
- 31 Slovo o polku Igoreve (Faximilinoie vosproizvedenie pervogo izdania 1800 g.). M., 1988. S. 30.
- 32 *Kotliar N. F.* Op. cit. S. 99.
- 33 *Boldur Al. V.* Op. cit. P. 13.
- 34 Slovo o polku Igoreve. S. 44—45.
- 35 Ibidem. S. 37.
- 36 Ibidem. S. 121; Slovo o polku Igo-reve: Sbornic. L., 1990. S. 380.
- 37 *Ghetmanef M. F.* Taina rechi Kaiala: «Slovo o polku Igoreve». Harkov, 1989; Slovo o polku Igoreve. M., 1988. S. 112.

- ³⁸ Ghetmanef M. F. Op. cit. S. 124.
³⁹ Slovo... S. 38—39.
⁴⁰ Radjanska enticlopedia istorii Ucraini. T. 1. K., 1969. S. 176.
⁴¹ Ucrainskie Carpatii. Istoria. K., 1989. S. 46.
⁴² Polnoie sobranie russkikh letopisei (mai departe — PSRL). T. VII. Voscresenskaia letopisi. S. Peterburg. 1856. S. 240.
⁴³ Bezviconi G. Op. cit. P. 12.
⁴⁴ Letopisețul Halici-Wolhynian este izvor și parte componentă a letopisețului Ipatiev.
⁴⁵ Narîsi z istorii... S. 45—46.
⁴⁶ Costăchescu M. Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare. Vol. 2. Iași, 1932. P. 706.
⁴⁷ Narîsi... S. 45—46.
⁴⁸ Costăchescu M. Op. cit. P. 605.
⁴⁹ Ibidem. P. 640.
⁵⁰ Ciobanu V. Țările Române și Polonia. Secolele XIV—XVI. Buc., 1985. P. 45—46.
⁵¹ Ibidem. P. 47.
⁵² Costăchescu M. Op. cit. P. 661.
⁵³ Ibidem.
⁵⁴ Ibidem. P. 729.
⁵⁵ Ibidem. P. 661.
⁵⁶ Timoșciuk B. A. Severnaia Bukovina IX—XIV vv. po arheologicheskim dannim/Avtoreferat disertații... candidata istoriceschiî nauc. Cernovîi, 1967. S. 12.
⁵⁷ Brătianu Gh. Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești. Buc., 1980. P. 144—145, 181; Nistor I. Istoria Basarabiei. Chișinău, 1991. P. 30—31.
⁵⁸ Grușevski M. Op. cit. S. 421.
⁵⁹ Bogdan I. Diploma birlădeană... P. 133.
⁶⁰ Kripiakevici I. P. Djerela z istorii Galicini periodu feodalizmu (do 1772 r.). Ogliaid publicații. K., 1962. S. 22.
⁶¹ Istoria Ucrainscoi S.S.R. T. 1. S. 404—407.
⁶² PSRL. T. 2. Stb. 316.
⁶³ Grușevski M. Op. cit. S. 520—521.
⁶⁴ PSRL. T. 2. Stb. 497.
⁶⁵ Jucovski A. Op. cit. S. 27.
⁶⁶ PSRL. T. 2. Stb. 497.
⁶⁷ Jucovski A. Op. cit. S. 26—27; Pivovarov S., Cehovski I. Op. cit. S. 119—120; Rusanova I. P., Timoșciuk B. A. Op. cit. S. 85—89.
⁶⁸ Radjanska enticlopedia istorii Ucraini. T. 3. S. 427.
⁶⁹ PSRL. T. 2. Stb. 573.
⁷⁰ Ibidem. Stb. 497.
⁷¹ Ibidem.
⁷² Anul e precizat de N. F. Kotliar.
⁷³ PSRL. T. 2. Stb. 735.
⁷⁴ Ibidem. Stb. 759.
⁷⁵ Ibidem.
⁷⁶ Ibidem. Stb. 793.
⁷⁷ Ibidem. Stb. 791. 828—829.
⁷⁸ Ibidem. Stb. 761.
⁷⁹ Historia Dyplomacji Polskiej (Polowa X—XX W.) I—V. T. 1. Polowa X w. 1572. Warszawa, 1980. S. 254.
⁸⁰ Gloger Z. Geografia historyczna dawnej Polski. Krakow, 1903. S. 46.

Ion Chirtoagă

POPULAȚIA DIN SUD-ESTUL INTERFLUVIULUI NISTRU-PRUT SUB DOMINAȚIA OTOMANĂ (1484—1595)

În anul 1484, folosindu-se de situația internațională favorabilă, sultanul otomanilor Baiazid II, cu o armată și flotă puternică, a asediat cetățile Moldovei Chilia și Cetatea Albă și le-a cucerit. Peste doi ani a fost stabilit hotarul dintre noile posesiuni otomane și pământurile rămase sub jurisdicția domnului Moldovei. Mai târziu din trupul Moldovei a fost ruptă și Tighina (1538) împreună cu satele învecinate. Astfel, sub administrarea directă a Porții au nimerit primele pământuri ale Țării Moldovei. Dezvoltarea social-economică a populației de aici a decurs în condiții neadecvate celor, în care a evoluat cea rămasă sub conducerea domnitorului Moldovei.

În literatura de specialitate s-a scris puțin despre populația din partea de sud-est a Țării Moldovei în primele secole după cucerirea acesteia din urmă de către Poartă. În lucrările istoricilor români N. Iorga și M. Maxim întâlnim doar unele date referitoare la locuitorii orașelor din ținutul vizat. Cercetătorul E. M. Russev menționa prezența în ținut a băștinașilor, care n-aveau «nici un fel de drepturi», fără a specifica componența etnică a populației¹. Întrucât situația demografică din sud-estul Țării Moldovei în primele secole de stăpânire otomană practic n-a fost examinată, în prezentul articol ne punem drept scop studiarea evo-

11. luptei numerice a populației și a componenței ei etnice în Chilia, Cetatea Albă (Akkerman), Tighina (Bender) și satele din împrejurimile lor în primul secol de stăpânire otomană pe pământul moldav.

12. Stabilirea administrației otomane în partea de sud-est a Țării Moldovei a influențat mult tempoul de creștere a populației din ținut, cât și componența ei etnică. În primul rând a avut de suferit populația orașelor, care a scăzut considerabil. O parte din locuitori, în majoritate bărbați din urbe, au căzut în timpul luptelor, la care au participat, iar restul populației a suferit în urma bombardamentelor îndelungate. Și mai mult însă s-a micșorat numărul locuitorilor după cucerirea cetăților. Din relatările cronicarului turc Saadeddin depistăm că unii din locuitorii Cetății Albe, care au dorit să trăiască în alte locuri, probabil, în Țara Moldovei, «au plecat și s-au așezat acolo cu traiul. Foarte mulți au fost surghiuniți cu familiile lor în Anatolia»². Alt cronicar turc Așic pașazade, participant la cucerirea cetăților moldave, precizează, că cei surghiuniți au nimerit în Constantinopol, în Eschi-Biga (adică Biga-Vechi), un oraș anatolian, situat la 20 km de la Marea Marmoră, «spre a face să înflorească acele provincii»³.

Din orașele moldave recent cucerite spre interiorul Imperiului otoman Poarta a transferat ca de obicei în primul rând oamenii bogați, în stare să organizeze și să opună o rezistență cât de cât posibilă cuceritorilor. Însă după cum reiese din datele fiscale, care reflectă într-o oarecare măsură venitul curent al contribuabililor, din Cetatea Albă au fost expulzați și cetadini mai puțin bogați. Dintr-un registru fiscal otoman de la 894 al hegirei (anul creștin 1488/1489) rezultă, că printre cele 1099 familii transferate la Constantinopol și Galata patru familii plăteau impozit pe suflet câte 280 acce, 34 — câte 250, 455—150, 33—50 și 123 de familii — câte 40 acce⁴. În oraș au rămas, după relatările venețianului Malipiero, «200 de familii de pescari»⁵, adică localitatea a fost lipsită de majoritatea populației, care constituia fața unei urbe și esența ei — de negustori și meșteșugari. În anii următori numărul locuitorilor din urbă continua să scadă. Conform aceluiași registru, la 1488 în Cetatea Albă locuiau doar 167 familii, adică numai în patru ani de dominație otomană numărul populației s-a mai micșorat aici încă cu circa 15%.

Sursele turcești afirmă că atunci a scăzut considerabil și numărul locuitorilor din Chilia. «Necredincioșilor, serie Așic pașazade despre creștinii din această urbă, care au avut să plece (din oraș. — I.C.) li s-a dat voie» să se transfere în alte localități, inclusiv și pe pământul rămas sub administrația lui Ștefan cel Mare. Conform firmanului lui Baiazid al II-lea de la 1484, de această învoire s-au folosit preoții creștini ce locuiau în cetate. Tot aici se menționează că locuințele părăsite de creștini, cu învoirea sultanului erau ocupate de către militarii turci care, după cum reiese din documentele ulterioare, ocupau în exclusivitate spațiul citadelei⁷.

Expansiunea otomană a adus prejudicii grave și populației române rurale, care spre finele sec. al XV-lea valorifică pământurile cu condiții naturale favorabile pentru agricultură de pe cursul inferior al Nistrului, Dunării și de pe litoralul Mării Negre, unde se aflau orașele mari ale Țării Moldovei — Chilia și Cetatea Albă. Cronicarul turc M. Neșri menționa că după căderea Cetății Albe au fost luați mulți sclavi, care în mare parte au încăput pe mâinile participanților la asaltul orașului⁸. Iar italianul Malipiero preciza că o mie de țărani din satele vecine orașului au fost înrobiți de către eniceri, iar două mii au trecut în sușenia hanului din Crimeea⁹.

Unele date fragmentare varsă lumină asupra micșorării numărului populației rurale din împrejurimile Chiliei. Depistăm, de exemplu, că în anul 1484 în Moldova a plecat valahul (românul) Dumitru care pi-

nă atunci pescuia în delta Dunării. Către începutul sec. al XVI-lea s-a micșorat numărul creștinilor, care pescuiau în Dunăre¹⁰. Numărul contribuabililor locali scădea și în legătură cu apariția în ținut a diferitelor formațiuni militare și semimilitare, supuse guvernului otoman. În primii ani de dominație otomană o primejdie reală pentru localnici o constituia și grupul de tătari, care pe parcursul războiului moldo-otoman provizoriu s-a aflat pe litoralul Mării Negre dintre Chilia și Cetatea Albă. După cum menționa contemporanul evenimentelor cronicarul turc Orudjbin Abil, participant la campania otomană din 1484, beiuul tătar Murtaza «venind cu mulți tătari, a stat timp de mulți ani între Akkerman și Chilia». Alt cronicar turc, Menachib, consemna că Baiazid al II-lea «lăsă acolo oastea tătărească... pentru ca aceștea, ca unii ce hălăduiră între aceste două cetăți, să le păzească și să împiedice apropierea ghiaurilor. Acești tătari, în răstimp de 3 sau 4 ani cât au petrecut aici, în această țară, au pustiit-o și au jefuit-o în așa măsură, încât a devenit aproape de nelocuit»¹¹.

După încheierea păcii dintre Poartă și Țara Moldovei din 1486 Baiazid al II-lea a permis tătarilor să se întoarcă la locurile lor vechi de trai, deoarece din cauza jafurilor lor se micșora venitul, pe care îl primea hazznaua otomană de la localnici. «În cele din urmă, scria Menachib, când nu mai găsiră nimic de pradat, (tătarii — I.C.) cerură sultanului Baiazid al II-lea învoirea pentru a se întoarce în țara lor. O obținură și plecară, după ce pustiiră cu desăvârșire această țară». Însă și după plecarea tătarilor din ținut securitatea localnicilor nu s-a ameliorat cu mult. Migranții turci, care intrau în diferite formațiuni militare, plasate în puncte strategice și în lungul căilor importante dintre Constantinopol și Cetatea Albă, se foloseau de pământurile și apele din ținut, permițându-și diverse abuzuri față de populația română locală. De exemplu, unii militari turci, numiți azabi, sînt menționați într-o listă a pescarilor din anul 1505¹² și într-un act emis de Selim I cu scopul întăririi proprietății domnului Moldovei Bogdan al III-lea asupra unor pămînturi de pe litoralul Dunării¹³.

Populația turcă, plasată de către guvernul central în țările cucerite, ocupa pământurile părăsite de creștini, casele lor, construcțiile și obiectele gospodărești. Istoricul bulgar H. Gandev menționa că pe astfel de locuri se aflau cele mai bune pămînturi arabile, locuri pentru adăpatul vitelor, fîntîni, poduri, drumuri și alte condiții favorabile pentru trai și activitate de producție¹⁴.

După datele toponimiei se observă că unele localități moldovenești de mai tîrziu și-au păstrat denumirea, schimbîndu-și componența etnică, de exemplu, satul Schinoasa care conform relatărilor călătorului italian Nicolo Barsi, în anii 30 ai sec. al XVII-lea era completamente populat de turci¹⁵. Alte localități, la sosirea turcilor în ținut, au primit denumiri turcești, după obiectele rămase de la populația moldovenească. Într-un document turcesc, datat de noi cu anul 1486, este menționat un dechitaș (în traducere din l. turcă *coloană de piatră*)¹⁶, probabil, un paraclis care mai tîrziu a fost folosit de misionarii din ordenul musulman al bectășilor și în jurul căruia s-a format satul Bectăși, atestat și pe harta lui Bayer din sec. al XVIII-lea. Denumirea Enichioi (sat nou), indicată de Evlia Celebi¹⁷ la mijlocul sec. al XVII-lea, de asemenea ne sugerează ideea că această localitate a apărut o dată cu apariția turcilor pe pămînturile Benderului, pe locul unei localități moldovenești mai vechi. De menționat că potrivit documentelor din sec. XVII—XVIII, pe pămînturile din jurul Chiliei și Akkermanului persistă toponimele turcești, ceea ce ne permite să presupunem că în primele decenii după cucerirea cetăților împrejurimile lor erau pustii, fapt ce le-a dat prilej autorităților otomane să ofere originarilor turci teritoriile deja valorificate de către localnici.

Dacă în primele decenii după 1484 în localitățile rurale și în locurile de pescuit populația creștină era infimă și autoritățile otomane erau nevoite să ia diferite măsuri pentru a se asigura cu brațe de muncă, apoi spre finele deceniului doi al sec. al XVI-lea deficitul de lucrători s-a micșorat vădit. Despre aceasta ne vorbește faptul că în 1520 Poarta a luat măsuri drastice față de locuitorii împrejurimilor Chilie, care pescuiau în Dunăre fără a plăti în haznaua sultanului zeciuiala din peștele prins¹⁸. Pe timpul acela în localitățile rurale, conform unei hărți demografice a istoricului turc Ö. L. Barkan, întocmită de el pe baza datelor statistice, trăiau circa 750 familii de creștini¹⁹.

La interferența deceniilor trei și patru ale sec. al XVI-lea în Moldova au avut loc evenimente dramatice, care s-au soldat cu unele schimbări ale frontierei moldo-otomane și urmări negative pentru ritmul de creștere a populației și a componenței ei etnice în această parte a țării. În timpul campaniei din 1538 a lui Süleyman I în Moldova și scoaterea lui Petru Rareș din domnie țara a pierdut o fișie mare de pământ în apropierea Nistrului. Peste doi ani, nemulțumiți de această pierdere grea, moldovenii s-au răsculat și au atacat noua și puternică cetate otomană Bender, construită pe locul vechii cetăți moldovenești Tigghina. În scopul calmării spiritelor în rîndul populației Moldovei Poarta a reîntors țării 35 de sate²⁰, care i s-au părut mai puțin importante. Dar sub administrația otomană din Bender au rămas cele 12 localități, menționate de către D. Cantemir²¹, inclusiv cunoscutele, după documentele ulterioare, Varnița, Chițcani, Copanca, menite să asigure cu cele necesare formațiunile militare otomane locale.

Sub administrația Akkermanului au nimerit satele Purcari, Olănești ș. a. După cum vedem, deși turcii au distrus o parte din satele ocupate de ei, iar populația acestora a fost nevoită să-și părăsească locurile natale, multe din toponimele vechi moldovenești și slave s-au păstrat. Probabil, rezervele turcilor pentru o colonizare masivă s-au cam epuizat cu timpul, și ei n-au putut să se încadreze activ în noua repartizare a pământului arabil. După micșorarea pericolului din partea armatei turcești o bună parte din populația băștinașă s-a întors la locurile natale. Aici continuitatea românească e mai vizibilă decât în alte părți ale Țării Moldovei ocupate de turci.

Unele impresii despre numărul populației din ținut pot să le creeze datele registrului fiscal din 1570²². Pe atunci în acest ținut trăiau 1700 de familii de musulmani, printre care circa 1500 bărbați, care plăteau în folosul sultanului așa-numitul impozit *ispenge*, perceput de la bărbații nemusulmani, apți de muncă, care se ocupau cu agricultura, inclusiv și de la cei necăsătoriți. Despre greutatea specifică a celor fără familii din numărul nemusulmanilor se poate de judecat după situația din s. Palanca, unde la 52 familii reveneau 6 bărbați necăsătoriți — 10% din toți bărbații apți de muncă. În schimb, aici nu-s incluse văduvele care nu plăteau acest impozit, dar puteau să aibă familii incomplete. La Bender erau opt văduve, iar la Chilia — trei. De asemenea trebuie de menționat că populația creștină consemnată în documente, în cea mai mare parte românească, era mai numeroasă, deoarece în acest registru n-au fost incluși locuitorii rurali care plăteau *ispenge* nu sultanului, ci altor stăpîni. În urma confruntării datelor lui Barkan cu cele din registru de la 1570 observăm că pe pământurile Chilie și Akkermanului erau circa 200 de bărbați, iar pe cele ale Benderului — de două ori mai puțin. Astfel, numărul creștinilor din ținut nu era mai mic decât cel al musulmanilor.

Despre numărul localităților turcești, componența lor socială și creșterea naturală a populației se poate judeca pe baza unor documente ce vizează organizarea lor militară. Formațiunile semimilitare turcești plasate în ținutul cucerit includeau infanteriștii **azabi**, **acînji** (ca-

valeria ușoară) și **iuriuci nomazi**. **Azabii** și **acînji** se completau în satele musulmane, care recrutau câte un ostaș echipat pe contul localității. **Azabii** locuiau cu preponderență la orașe și erau mențiți să apere cetățile, ori își făceau serviciul la flotă, de aceea ei sînt studiați ca populație orășenească. **Acînji**, incluși în formațiuni înarmate irregulate, se uneau în detașamente de 10, 100, 1 000 de oameni²³. Organizarea lor militară se impunea și în viața social-economică. Conform listei acînjiilor de la mijlocul sec. al XVI-lea²⁴, o localitate număra câte 10 familii, capii cărora constituiau cele mai mici la număr subunități (10 ostași), iar o sută de militari din 10 sate formau o altă unitate. Către timpul acela de pe pămînturile Akkermanului se luau câte 228 ostași — capi de familii, întrucît aceste două unități la instalarea lor în ținut trebuiau să întrunească numărul nominal de 200 de capi de familii, se poate de presupus că timp de circa o jumătate de secol numărul lor a crescut cu 28 de familii, ori cu 14% (0,28% anual), ceea ce aproape corespunde tempoului de creștere a populației în Europa din timpul examinat.

Documentul citat ne furnizează și date despre locul așezării acînjiilor. Jumătate din localitățile lor se aflau în valea râurilor: Ajider — 8, Cuvaidere — 2, bune pentru adăpatul vitelor care constituiau averea principală a acestor familii. Numirea de sat Anadolu ne confirmă că unele familii de turci au venit din Asia Mică (Anatolia), cea de Eschi (vechi), că unele localități de acînji au apărut nu pe loc gol, da pe locul unor foste localități, poate chiar și moldovenesti. Majoritatea sateilor poartă, probabil, numele starostilor (care erau, desigur, și comandanți ai subunităților) cu completarea «halife» la sfîrșitul numelui. De la formarea acestor nume de localități a trecut mult timp, deoarece numai într-o localitate — Farhad-halife — întîlnim numele de persoană Farhad Gigu, pe care îl purta localitatea dată. În localitățile *Isa Safi*, *Beirec Hasan*, *Deniz-Halife* se întîlnesc numele feciorilor foștilor întemeietori de sate: Gazi Isa Safi, Abdi Beirec, Selman Hasani, Ali Deniz. În localitățile Aziz-halife, Timur-halife, Beruc-halife și Abdurahman lipsesc urmele persoanei de la care provine denumirea localității. Cu alte cuvinte, către timpul întocmirii acestei liste s-a perpetuat o întreagă generație de acînji, care au întemeiat aceste localități.

Comandanții locali aveau grijă ca în fiecare localitate să fie câte zece familii. Aceasta reiese din faptul că printre cei zece acînji ai localității Anadolu ostașul cu numele Bali, conform unei liste mai vechi se afla în sătucul Cuvandance, unde în afară de el mai erau zece oameni. Probabil, la apariția în localitate a unui al doilea acînje tînăr autoritățile locale îl treceau în alt sătuc, unde se observa o descreștere a numărului ostașilor, ori într-o localitate, pe baza căreia ulterior puteau fi create două localități. De exemplu, doi ostași supra număr din sătucul Cotadeș au fost trecuți în Luler, unde de acum trăiau 13 familii. Din punct de vedere etnic acînji erau diferiți. Din listă desprindem că printre ei, în afară de turci, erau și tătari: Davud tătar, Abdurahman tătar, Ali tătar, Timur Cara Haidar, Ibrahim Faud Timur, Muradhan Timur, Malsavad tătar ș. a. Nume tătărești se întîlnesc și printre denumirile localităților de acînji. Bunăoară, în sătucul Fuad Timur-halife trăia Ibrahim Fuad Timur, tatăl căruia a întemeiat această localitate. Tot de la un nume tătar provine și denumirea sătucului Timur-halife. Aceasta dovedește că tătarii aveau o pondere palpabilă printre acînji.

Populația din ținut includea mulți nomazi turci, numiți **iuriuci**. Ei făceau parte din așa-numita grupă de iuriuci kogeagi, situată pe litoralul de apus al Mării Negre. În ținutul studiat de noi după registrul iuriucilor din 1584²⁴ erau răspîndite 16 unități militaro-fiscale, numite **ojacuri** care conform codului de legi al sultanului Mehmed al II-lea, includeau câte 24 de bărbați sănătoși și apți pentru serviciul militar.

Patru dintre ei formau contingentul al așa-numiților **eșchingi**, care participau la campaniile militare, iar cei 20 de bărbați rămași acasă, numiți **iamaci**, erau datori să plătească câte cinci **așpri** pentru alimentarea celor plecați la război²⁵.

Majoritatea **ogeacurilor** (11) era plasată pe pământurile Akkermanului, patru dintre ele — pe cele ale Benderului și numai unul — pe al Chiliei. În timpul așezării lor în acest ținut, conform cerințelor codului lui Mehmed al II-lea, în cele 16 ogeacuri erau aproximativ 380 de bărbați apti pentru participarea la campaniile militare, inclusiv 60 de **eșchingi**. În sec. al XVI-lea numărul iuriucilor a sporit simțitor, în primul rând, pe cale naturală, și către anul 1584 aici erau circa 500 de bărbați apti de a-și face serviciul militar, inclusiv peste 80 acinji. Cu alte cuvinte, creșterea naturală a numărului de iuriuci timp de aproape un secol constituie în mediu circa 0,3% și nu se deosebea cu mult de cea a acinșilor. Conform aceluiași registru din anul 1584, pe pământurile Benderului, Akkermanului și Chiliei se numărau 88 de «localități» ale iuriucilor. Judecând după denumiri, ele erau răspândite în văile unor râulețe — **dere** (Ajider, Curuder) aproape de mare — **deniz**, mici lacuri — **ghiol**, fântâni — **pınar** ș. a. Aceste așezări, probabil, de iarnă erau plasate în apropierea apei — sursă principală pentru creșterea vitelor. Una dintre localități purta denumirea Eschi-chioi (satul Vechi-tur), care a apărut, cu probabilitate, pe locul unei localități vechi moldovenești.

Cu toate că datele statistice despre populația orașelor din ținut sînt foarte fragmentare, totuși se poate crea o închipuire aproximativă despre evoluția acesteia. Se știe că în 1484, după luarea Cetății Albe, în oraș au rămas circa 200 de familii, iar în anul 894 al hegirei (1488/1489) în Akkerman erau circa 167 de familii de creștini²⁶. Dar și acest număr neînsemnat continua să scadă. În registrul fiscal din 1570 se numărau numai 142 de bărbați, care plăteau *ispenge*²⁷.

Același proces de scădere a populației creștine avea loc și în Chilia. Conform unor date furnizate de N. Beldiceanu în 1529 aici trăiau 160 familii de creștini²⁸. Aceste date se referă, probabil, numai la populația din Chilia Nouă. Pentru anul 977 al hegirei (1569/1570) istoricul turc M. T. Gökbilgin aduce altă cifră, care o depășește pe prima aproape de două ori — 316 familii de creștini²⁹. E puțin credibil ca timp doar de 30 și ceva de ani numărul populației creștine să se dubleze. Diferența mare dintre aceste două date statistice își poate găsi următoarea explicație. Se știe că formarea Chiliei a început pe malul de sud al brațului cu același nume al Dunării, urmînd apoi să se lărgească pe cel de nord, unde se construise o cetate puternică. Se vede că în sec. al XVI-lea o divizare totală între cele două părți ale Chiliei încă nu avuse loc. Unele legături administrative între ele se păstrau și din această cauză organele financiare ale puterii centrale primeau uneori date sumare despre contribuabilii ambelor părți ale orașului. Însă din satele furnizate de către M. Maxim aflăm că în anul 1579 în cazaua Chilia, probabil, Chilia Nouă, se numărau 150 de familii de creștini³⁰. — cu zece familii mai puțin decît cu o jumătate de secol mai înainte. În afară de aceasta, se mai poate de conchis că în sec. al XVI-lea numărul de populație creștină a celor două Chilii era aproape identic.

Din cauza politicii anticreștine duse de către autoritățile otomane în ținut numărul populației nemusulmane în orașele Chilia și Akkerman se micșora în mediu cu câte o familie la 3—4 ani.

De date exacte despre numărul locuitorilor orașului Bender în sec. al XVI-lea, spre regret, nu dispunem. Se presupune că pînă la 1538 populația Tighinei constituia nu mai puțin de o sută de familii. Apariția otomanilor în această localitate nu putea să nu influențeze dinamica populației. În 1569, conform datelor furnizate de M. Maxim, în cazaua Bender, mai precis în oraș, se numărau 80 de hane (case)³¹, adică uni-

tăți fiscale ale creștinilor. Aici, probabil, nu sînt incluși cei ce îndeplineau diferite servicii ale administrației otomane, care erau scutiți de prestarea unor impozite³². Ei puteau să numere cîteva zeci de familii. Despre aceasta mărturisesc datele registrului fiscal din anul 1570, în care sînt indicate 128 familii de contribuabili, inclusiv 122 capi de familie bărbați și 6 femei³³. În afară de aceasta, din documentele de mai târziu se știe că în Bender se afla o garnizoană turcească³⁴. O bună parte din membrii ei în a doua jumătate a sec. al XVI-lea și-au creat familii și se ocupau cu gospodăria nu numai în incinta orașului, dar și pe partea stîngă a Nistrului, unde aveau și clădiri³⁵.

Componenta etnică și confesională a orașelor menționate a fost influențată, în mare măsură, de situația strategică a fiecărui oraș luat în parte. Dacă le-am compara cu orașele mari cu o populație de peste 1 600 de familii, musulmanii erau majoritari. În orașele medii și mici ponderea acestora era neînsemnată. Așa, de exemplu, în orașele balcanice, care după numărul de locuitori erau egale cu cele de la sud-estul interfluviului Nistru-Prut (400—800 familii) musulmanii constituiau doar 25%³⁶.

Din orașele ținutului din a doua jumătate a sec. al XVI-lea numai în Chilia populația creștină era majoritară. În orașele cetății de la frontiera Akkerman și Bender, unde au fost plasate puternice garnizoane otomane, greutatea specifică a locuitorilor musulmani era considerabilă și depășea pe cea a nemusulmanilor. Și încă un factor negativ, care frîna dezvoltarea populației din orașele ținutului. Istoricii au stabilit că în sec. XVI—XVII în orașele europene deseori mortalitatea era mai înaltă decît natalitatea și populația urbană sporea pe contul migrației rurale. În Balcani, cu toate greutățile pe care le înfrînau creștinii, aflutul de populație rurală compensa într-o măsură oarecare pierderile populației creștine din orașe, survenite de pe urma mortalității ridicate și asimilării musulmane permanente. La sud-estul interfluviului Nistru-Prut, unde populația rurală era puțin numeroasă, orașele, îndeosebi Akkermanul, primeau un număr neînsemnat de migranți rurali și din cauzele enumerate mai sus populația creștină nu numai că nu creștea, ci chiar scădea.

După exteriorul său orașele ținutului, ca și toate orașele din Europa de Sud-Est, se deosebeau de o bună parte din orașele Europei de Apus, înconjurate cu ziduri, înăuntrul cărora se înfrînau ulițe înguste, case înghesuite, cu multe etaje ș. a. În orașele din sud-estul interfluviului Nistru-Prut existau cetăți puternice din piatră, în care locuia administrația otomană și garnizoana militară. Majoritatea populației, însă, trăia în mahalale din afara cetății. Călătorii occidentali, deprinși cu orașe, înconjurate cu ziduri, nimerind în sud-estul continentului, drept oraș luau, în primul rînd, cetatea. De exemplu, francezul François de Pavi afirmă că orașul Akkerman, situat pe malul Nistrului, dispunea de o «cetate cu nenumărate turnuri, două rînduri de ziduri și șanțuri adînci, clădită după sistemul vechi, dar ticluită cum nu se poate mai bine; mahalalele sînt mai întinse decît orașul...»³⁷.

Musulmanii și creștinii, de obicei, locuiau în mahalale separate dar nu izolate, ca în țările orientale³⁸. În suburbiile Benderului, conform relatărilor lui Evlia Celebi, erau șapte mahalale musulmane și tot atîtea creștine³⁹. După datele lui M. T. Gökbilgin⁴⁰, în 1569 Akkermanul număra 25 mahalale de musulmani și 5 de creștini, iar în Chilia, respectiv 13 și 5 mahalale. Mahalalelor de musulmani din Chilia și Akkerman le revenea în mediu cîte un număr aproape identic de case, respectiv 22,9 și 22,5. În Chilia la o mahala de creștini reveneau în mediu cîte 63,2 case — de 2,7 ori mai mult decît la cea de musulmani, adică creștinii locuiau mai compact și probabil și suprafețele de pămînt ce le ocupau gospodăriile lor erau mai mici decît cele ale musulmanilor pri-

vilegiați. Ce-i drept, unele familii musulmane din rîndurile administrației locuiau în cetate, dar aceasta nu schimba cu mult situația. În Akkerman mahalaua de creștini număra în mediu 11,4 case și ocupa o suprafață aproape de două ori mai mică decît cea musulmană și de 5,4—decît cea de creștini din Chilia. Aceasta se explică prin faptul că în timpul cuceririi Cetății Albe numărul populației orașului a scăzut cu mult în comparație cu cea din Chilia și spațiul locativ rămas după deportarea creștinilor a fost reîmpărțit între musulmani.

Specificul dominației străine s-a impus și în construcția edificiilor — condiție vitală pentru orice comunitate. În orașele din ținut rar se întâlneau case de piatră, și mai puține — cu multe etaje. Din piatră în perioada preotomană erau clădite bisericile, care, după relatările cronicarului turc Așic pașa-zade, participant la campania din 1484, «au fost transformate în meceturi»⁴¹. Din izvoarele de mai tîrziu aflăm că în Akkerman și Chilia erau situate moschee ale sultanului otoman Baiazid al II-lea, iar în Bender — ale lui Süleyman I⁴². Din piatră putea fi baia din Chilia, care în 1484 a trecut în proprietatea sultanului⁴³ și alte edificii de menire socială. Restul clădirilor erau construite din lemn și din lut. După cum relatea François de Pavi, în Akkerman «casele sînt făcute toate de sus pînă jos din lemn, cele din piatră fiind foarte rare»⁴⁴. În preajma clădirilor erau, de obicei, ogrăzi destul de mari. În Bender, conform relatărilor lui Evlia Celebi, «ogrăzile multor case îs înconjurare cu garduri»⁴⁵. Ca și în alte ținuturi din sud-estul Europei, dominarea caselor de lemn cu un etaj era dictată de spațiul nelimitat al orașelor⁴⁶. În această privință și-a spus cuvîntul însă și ascetismul arhitectural, cauzat nu de cerințele legilor musulmane, ci de lipsa în Imperiul otoman a asigurării securității averii personale.

În Imperiul otoman, cu reglementarea strictă a vieții societății, nu exista o conducere urbană unică. Un rol important în viața urbană revenea comunităților etno-religioase musulmane, ortodoxe, armenie ș. a. Musulmanii își aveau instituțiile lor juridice și pioase, care coincideau cu structurile de stat și cele religioase oficiale. Deși comunitățile nemusulmane, recunoscute de Poartă, nu intrau în structurile statului, ele îndeplineau funcții de ordin civil, fiscal, gospodăresc. Litigiile dintre musulmani și reprezentanții comunităților nemusulmane erau cercetate în cadrul structurilor de stat de către judecătorul islamic — cadiu, care deseori făcea abuzuri în favoarea conaționalilor săi. Aceste și alte discriminări de ordin religios și etnic creau băștinașilor condiții pentru asimilarea lor de către turci.

Așadar, dezvoltarea populației cetăților Bender, Akkerman și Chilia, răpite de la Țara Moldovei de către turci împreună cu satele din împrejurimi a decurs în condiții complicate. După cucerirea Chilie și Cetății Albe în componența etnică a populației au survenit mari schimbări. În scopul întăririi poziției sale în acest ținut de însemnătate strategică Poarta a transferat din Cetatea Albă mii de familii de orașeni și locuitori ai satelor din împrejurimi în provinciile interne ale imperiului, iar în locul celor expulzați a fost situată populația musulmană, care îmbina ocupațiile gospodărești cu serviciul militar. Numărul musulmanilor, în primul rînd al turcilor, sporea nu numai în urma migrației sau a creșterii naturale, dar și a asimilării creștinilor, care erau supuși exploatarei etnice și religioase. În a doua jumătate a sec. al XVI-lea numărul musulmanilor era aproximativ egal cu cel al creștinilor. În localitățile rurale și în Chilia populația creștină în majoritate o constituia moldovenii. În Akkerman și Bender, orașe de o mare importanță strategică, ponderea musulmanilor, ocupați și cu serviciul militar, era mai mare decît cea a creștinilor.

Note

- ¹ Iorga N. Studii istorice asupra Chi-liei și Cetății Albe. Buc., 1899. P. 161; Maxim M. Teritorii românești sub administrația otomană în secolul al XVI-lea//Revista de istorie. 1983. № 8. P. 812; История РСС Молдовенешть. Вол. 1. Кишинэу. 1967. П. 176.
- ² Cronici turcești privind țările române (Extrase). Vol. I. Buc., 1966. P. 326.
- ³ Ibidem. P. 99.
- ⁴ Barkan O. L. 894 (1488/1489) yılı cizyesinin tahsilâtına âit muhasebe Bî-lâncokları. Ankara, 1964. S. 38.
- ⁵ Iorga N. Op. cit. P. 161.
- ⁶ Cronici turcești... Vol. 1. P. 99.
- ⁷ Vezi: Alexandrescu Dersca-Bulgaru M.-M. Date asupra cetății și orașului Chilia sub stăpînirea otomană (sec. XVI—XVII)//Peuce. VI. Studii și comunicări de istorie și arheologie. Tulcea, 1977. P. 255.
- ⁸ Cronici turcești... P. 131.
- ⁹ Iorga N. Op. cit. P. 161.
- ¹⁰ Alexandrescu Dersca-Bulgaru M.-M. Pescuitul în delta Dunării în vremea stăpînirii osmane//Peuce. Studii și comunicări de istorie, etnografie și muzeologie. II. Tulcea, 1971. P. 267—282.
- ¹¹ Cronici turcești... P. 63; 137.
- ¹² Ibidem. P. 137.
- ¹³ Fekete L. Die Siyaqat — schrift în der türkischen Finanz-verivaltung. Budapest, 1955. S. 143.
- ¹⁴ Гонца Г. В. Молдавия и османская агрессия в последней четверти XVI—первой трети XVII в. Кишинев, 1984. С. 61.
- ¹⁵ Гандев Х. Болгарская народность в XV в. София, 1987. С. 31—32.
- ¹⁶ Călători străini despre țările române. Vol. V. Buc., 1973. P. 83.
- ¹⁷ Эвлия Челеби. Книга путешествия. Вып. I. М., 1961. С. 42.
- ¹⁸ Цветкова Б. За режима на стопанската обмяна между румынските и болгарските придунавски земи през XVI в.//Българско-румынски връзки и отношения през вековете (XII—XIX в.) Изследование I. София, 1965. С. 118.
- ¹⁹ Barkan O. L. Les deportations comme méthode de peuplement et de colonization dans L'Empire Otoman//Revue de la Faculté des sciences économiques de l'Université d'Istanbul. T. XI. 1950. V. 1—4. P. 120.
- ²⁰ Veliman V. Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei în secolul al XVI-lea//Revista arhivelor. 1984. Nr. 2. P. 212.
- ²¹ Кантемир Д. Описание Молдавии. Кишинев, 1973. С. 20.
- ²² Berindei M., Veinstein G. Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender — Akkerman. 1570//Chahiers du monde russe et soviétique. V. XXIII (2—3). 1981. P. 276, 277, 278—306.
- ²³ Гасратян М. А., Орешкова С. Ф., Петросян Ю. А. История Турции. М., 1983. С. 27. Куртоагъ И. Г. Три османских документа по истории Молдавии//Изв. АН МССР. Сер. общ. наук. 1989. № 3. P. 58—60.
- ²⁴ Gökbilgin M. T. Rumeli'de yürükler, tatarlar ve Evlâd-i Fatihân. İstanbul, 1957. S. 92, 112—115.
- ²⁵ Новицев А. Д. Турецкие кочевники в XV—XVIII вв. М., 1960. С. 6—7.
- ²⁶ Barkan O. L. 894 (1488/1489) yılı cizyesinin... S. 38; Iorga N. Op. cit. P. 161.
- ²⁷ Berindei M., Veinstein G. Op. cit. P. 306.
- ²⁸ Turcica. Revue des études Turques. T. XIII. 1981. P. 280.
- ²⁹ Gökbilgin M. T. Kanuni sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyaleti, livaları şehir ve kabalari//Turk tarih kurumu. Beleten. Cilt. XX. Sayı 78. Ankara, 1956. S. 267.
- ³⁰ Maxim M. Teritorii românești sub administrația otomană în secolul al XVI-lea//Revista de istorie. 1933. № 8. P. 812.
- ³¹ Ibidem. P. 182.
- ³² Beldiceanu N. Le vozarliq: une institution ponto-danubienne (VIII)//Le monde ottoman des Balkans (1402—1566). Institutions société, économique. London, 1976. P. 80.
- ³³ Berindei M., Veinstein G. Op. cit. P. 272—278, 306.
- ³⁴ Barkan O. L. 1079—1080 (1669—1670) Mâlî Vilina... S. 272.
- ³⁵ Уреке Г. Летописецул Цэрий Молдовей. Кишинэу, 1973. П. 206.
- ³⁶ Тодоров Н. Балканский город в XV—XIX вв. Социально-экономическое и демографическое развитие. М., 1976. С. 667.
- ³⁷ Călători străini despre țările române. Vol. III. Buc., 1961. P. 180.
- ³⁸ Тодоров Н. Указ. соч. С. 69.
- ³⁹ Эвлия Челеби. Указ. соч. С. 45.
- ⁴⁰ Gökbilgin M. T. Kanuni Sultan Süleyman. S. 267.
- ⁴¹ Cronici turcești privind țările române. Vol. I. P. 99.
- ⁴² Эвлия Челеби. Указ. соч. С. 33, 44, 158.
- ⁴³ Alexandrescu Dersca-Bulgaru M. M. Op. cit. P. 255.
- ⁴⁴ Călătorii străini despre țările române. Vol. III. P. 180.
- ⁴⁵ Эвлия Челеби. Указ. соч. С. 45.
- ⁴⁶ Бырня П. П. Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XV—нач. XVI в.). Кишинев, 1984. С. 78.

Efim Levit, Sava Pînzaru

TEZA DE LICENȚĂ A LUI ALEXEI MATEEVICI

Primii trei ani de studii ai lui Al. Mateevici la Academia Teologică din Kiev, din 1910 pînă în 1913, se caracterizează prin învățatură asiduă și muncă febrilă care s-a materializat în sumedenia de versuri originale și traduse, în articole și cercetări științifice, în numeroase predici și scrieri moralizatoare care umpleau paginile revistelor bisericești «Luminătorul» și «Chișiniovskie eparhialnîe vedomosti» (Buletinul eparhiei Chișinăului). Dar în primăvara anului 1913 gîndurile și preocupările sale se concentrează exclusiv asupra alegerii temei pentru lucrarea de licență (teza de candidat), obligatoare atunci pentru absolvenții academiilor teologice. Om cu experiență la acea dată în ale scrisului și investigației științifice, spirit independent, el s-a oprit asupra unui subiect semnificativ, corespunzător cu interesele, sentimentele și convingerile sale și în parte explorat de dînsul în unele articole elaborate anterior. Intenția sa Mateevici o împărtășește prietenului din Chișinău S. Murafa, într-o scrisoare de la 10 aprilie 1913: «Sunt ocupat cu scrierea tezei semestriale și cu alegerea tezei de licență pentru anul viitor. Vreau să scriu *despre elementele religioase în poezia moldovenească populară* și de aceea te-am întrebat de Ciobanu¹. Vreau să-i scriu să-mi trimită cărțile sale despre Maica Domnului, precum și cărțile românești folosite pentru această teză»².

Hotărîrea nu numai că fusese luată, dar se și schițase de acum un plan de acțiune în vederea realizării ei, începînd, bineînțeles, cu documentarea. Neavînd la dispoziție literatura științifică necesară, studiul basarabean, prin intermediul colegului său de la Academie Ștefan Berechet, se adresează tot la acea dată de 10 aprilie 1913 cunoscutului savant român Ion Bianu cu o rugăminte concludentă. Prezîntîndu-i-se ca «român din Basarabia», student în anul trei al Academiei Teologice, aflat «în ajunul tezei de licență», Mateevici îl avizează pe distinsul adresat despre pasiunea sa pentru «folklorul românilor noștri, datinile, poveștile strămoșești, frumoasele legende și cîntece poporane». Anume din acest motiv el a ales drept temă de licență «Elementele religioase ale folklorului moldovenesc». Fiind însă prin forța împrejurărilor «cu totul izolat de literatura folkloristică din Regat», el apelează la bunăvoința lui I. Bianu ca acesta să-i expedieze studiile «privitoare la folklor, spre executarea cuvenită a acestei lucrări științifice». Ceea ce-l interesează în special «sunt operele lui Marian, Șăineanu, Gaster, Densusianu și alți folkloriști, precum și «Analele Academiei Române» cu articolele corespunzătoare; asemenea culegerile de literatură populară... Pentru chestiuni de ordin mai general ar fi avut nevoie de «lucrările istorice ale lui A. D. Xenopol și B. P. Hasdeu, precum și «*Etymologicum magnum* al acestuia»³.

La sfîrșitul scrisorii Mateevici insistă asupra urgenței solicitării sale. «Am la dispoziție, preciza el, un termen foarte mărginit, numai 2 săptămîni. De nu voi da pînă atunci răspuns sigur despre subiectul ales, — iar fără nici o carte românească nu-l pot da, — atunci va trebui să aleg *ex officio* alt subiect nedorit și neinteresant, ceea ce ar însemna pentru mine o crudă dezamăgire»⁴.

Ion Bianu a transmis fără întîrziere rugămîntea studentului basarabean eminentului folklorist Artur Gorovei care, la rîndul său tot atît de grabnic, i-a expediat la Kiev cîteva din cărțile sale și mai multe numere ale revistei «Șezătoarea» editată de dînsul. Mulțumindu-i în scrisoarea-i de la 8 mai 1913, Mateevici îl roagă iarăși să-i aducă la cunoștință «toate lucrările străine (franceze, germane și engleze, ba și

a[le] noastre, afară de edițiile academiei) despre folklorul românesc sau conținând paralele folkloristice din literaturile populare ale popoarelor romanice și germanice»⁵.

Cu toate demersurile insistente viitorul licențiat fusese nevoit să renunțe pînă la urmă la subiectul dorit. Cauza n-a constatat numai, cum presupun unii cercetători, în faptul că literatura științifică solicitată i-a parvenit cu întârziere și doar parțial⁶. «*Elementele religioase ale folklorului moldovenesc*» constituiau o temă cu totul specifică și singulară în raport cu lucrările stereotipe de caracter dogmatic practicate în instituțiile teologice de învățămînt superior din Rusia. În afară de aceasta teza urma să fie elaborată pe baza unui material folcloric pur național, complet necunoscut profesorilor Academiei Teologice din Kiev. Așa că *volens nolens* trebuia să fie ales un alt subiect.

La începutul lui septembrie 1913 celor 48 de viitori absolvenți ai academiei, promoția 1914, le-a fost propusă o listă cu 134 de teme pentru licențe. La antepenultimul număr (132) figura tema: «*Concepția religioasă și filozofică a lui Fechner*». Anume această temă a și fost preferată de Mateevici.

Deși alegerea subiectului dat îi fusese oricum impusă, ea n-a fost făcută totuși la întîmplare, din indiferență. L-o fi atras, în primul rînd, personalitatea lui Gustav Theodor Fechner (1801—1887), o figură prominentă a spiritului naționalității germane din sec. al XIX-lea, fizician, biolog, psiholog, filozof, teolog și poet totodată. Apoi Mateevici avea de acum experiența analizei multilaterale a «religiei» lui Lev Tolstoi, așa că era pregătit pentru a examina vederile teologice și filozofice ale savantului și cugetătorului german. În sfîrșit, l-o fi flatat și faptul că Fechner era încă aproape necunoscut în Rusia, că nici una din operele sale capitale nu fusese pînă atunci tradusă în rusește și că toată literatura recomandată la temă era exclusiv în limba germană, pe care Mateevici o poseda la perfecție. În consecință, el s-a apucat de lucru cu toată conștiinciozitatea și ardoarea ce-i erau caracteristice, realizînd în cîteva luni de muncă încordată și stăruitoare o lucrare de peste 800 de pagini munscrise⁷, un veritabil tur de forță.

Deși incomparabil mai mare ca volum, teza de licență a lui Mateevici denotă o compoziție aproape identică cu cea a articolului despre Tolstoi. În prima parte a temei, pe parcursul a șapte capitole, autorul expune pe cît se poate de obiectiv, consecutiv și detaliat principiile fundamentale ale doctrinei filozofice și teologice ale lui G. Fechner. În partea a doua, constituită dintr-un singur capitol (al VIII-lea), dar mai amplu decît toate cele anterioare luate împreună, el cercetează sursele sistemului filozofic al gînditorului german pentru a ne oferi în încheiere o «apreciere istorico-critică» a concepției lui Fechner.

În succinta introducere la temă, trecînd în revistă scrierile lui Gustav Fechner și principalele lucrări despre el, Mateevici încearcă o caracterizare integrală a obiectului său de studiu, drept reper servindu-i opiniile filozofilor I. C. Kuntze, L. Lassvitz, W. Wundt ș. a. Ceea ce-l atrage în opera lui Fechner este «amprenta profundă a personalității sale, o personalitate ce îmbina seriozitatea și circumspecția de naturalist cu înclinarea spre generalizări speculative și cu zborul înalt al fanteziei»⁸. Aplecarea pentru contemplație, mintea iscoditoare, independența gîndirii i-au facilitat lui Fechner străduința de a deschide noi drumuri în știință. Savantul a mai fost un autentic poet. Însă ceea ce-l distinge în mod deosebit este religiozitatea sa profundă, rar întîlnită la un naturalist. Concilierea religiei cu știința, a cauzalității cu rezonabilul, a necesității cu libertatea a constituit scopul principal al vieții sale, filozofia sa fiind o tentativă grandioasă de a fundamenta aceste principii pe baze experimentale. Din cele menționate rezultă și obiectivul investigației întreprinse de autorul tezei, de «a prezenta concepția

religioasă și filozofică a lui Fechner într-o expunere sistematică-consecutivă și de a o aprecia prin perspectiva istoriei»⁹.

Primul capitol al tezei — «*Bazele filozofiei lui Fechner*», — rezidă în a depista, «prin lumea vizibilă», materială, «pe cea invizibilă», spirituală, ceea ce se poate realiza numai prin experiență, fără de care nu poate exista filozofia, deși și experiența fără filozofie este necompletă și insuficientă. Gnoseologia lui Fechner reiese din recunoașterea lumii exterioare accesibilă percepțiilor noastre. Însă cunoașterea experimentală presupune atât contemplarea directă a fenomenelor, cât și deducțiile făcute pe temeiul lor, deducții care permit cele mai largi generalizări științifice. Totuși în acest proces rolul hotărîtor aparține dogmelor credinței. Credința este chiar superioară științei, fiindcă o condiționează. Mai mult decît atât, insuficiența cunoașterii poate fi completată de credință, pe a cărei bază se construiesc ipotezele științifice. Conștiința de sine este proprie întregului univers însufletit și neînsufletit, iar de conștiință este inseparabil legată noțiunea de spirit¹⁰.

Capitolul al doilea — «*Problema cosmologico-psihologică*» — continuă expunerea concepției filozofice a lui Fechner, referindu-se succesiv la ideile lui despre determinism, legea cauzalității, la teoria lui atomistă. După dînsul, din atomi omogeni lipsiți de calitate și cantitate, dar avînd ca element propriu mișcarea, se compune acea stare generală a materiei numită «cosmorganică», din care prin diferențiere organicul s-a separat de neorganic. În continuare Mateevici revine la ideea paralelismului universal al lui Fechner, conform căreia orice fenomen fizic al naturii își are corelativul său psihic. Materia se reduce astfel, în ultimă instanță, la conștiință, care este universală și individuală. Dar mai largă decît noțiunea de conștiință este noțiunea de suflet, căci aceasta înglobează nu numai stări conștiente, ci și inconștiente. Pînă la urmă sufletul se identifică cu organismul material¹¹.

În modul acesta Mateevici ajunge la unul dintre principiile fundamentale ale filozofiei lui Fechner, la *animismul universal*, examinat în capitolul al treilea al lucrării. Ideea despre caracterul însufletit al universului, după înțelegerea filozofului german, nu este de apanajul științei, ci exclusiv de cel al credinței. În corespundere cu postulatul dat totul pe lumea asta este însufletit, nu numai omul și animalele, ci și plantele și chiar însuși pămîntul, organism cu cea mai superioară structură. Pămîntul viu și ființele însufletește ce-l populează constituie un tot inseparabil. Animismul Terrei constituie o parte integrală a animismului tuturor celorlalte planete ale sistemului solar. Deasupra acestui sistem însă există altele pe care, parcurgîndu-le, se poate ajunge la spiritul cel mai înalt al universului viu. Acest spirit este Dumnezeu¹².

Anume *învățătura despre Dumnezeu* a lui Fechner este expusă în capitolul al patrulea al tezei de licență. Ca spirit personal transcendențial al universului Dumnezeu include în sine, în mod immanent, toate celelalte spirite. Asta și condiționează influența lui asupra celei mai perfecte ființe însufletește, care este omul. Microcosmosul spiritual uman este doar o parte organică a macrocosmosului spiritual, a personalității universale a Eu-lui cosmic. În același timp Dumnezeu nu poate fi detașat de natură, care pentru El constituie ceea ce pentru om este trupul, o interpretare pe care însuși Fechner o definește drept panteistă. Dumnezeu este o noțiune absolută. În afară de Dumnezeu nimic n-a fost, nimic nu este și nimic nu va fi¹³.

Probleme de estetică și de etică în sistemul filozofic al lui Fechner sînt abordate în capitolul «*Binele suprem și moralitatea*». Condițiile de bază ale vieții spirituale, consideră cugetătorul german, le reprezintă sentimentul plăcerii și cel al insatisfacției. La rîndul lor, plăcerea și insatisfacția depind de nestrămütata tendință spre armonie. Individuumul care aspiră la maximum de plăcere acționează în deplin acord cu

vrerea lui Dumnezeu. De aceea orișice bine moral suprem este totodată și un bine religios. Preceptul universal al tendinței spre armonie se prezintă ca un criteriu regulator în sfera valorilor spirituale. De aici rezultă și diferențierea netă și chiar opusă a viziunilor. «Concepția luminoasă» este filozofia optimismului, «concepția întunecoasă, nocturnă» a celei pesimiste. Fechner acordă o prioritate indiscutabilă primei, deoarece optimismul nu va permite să cedăm în fața realității, să ne complacem în inactivitate, ci ne îndeamnă continuu la construirea activă și plină de bucurie a lumii¹⁴.

Filozofiei «concepției luminoase» în corelația ei cu creștinismul este consacrat, în întregime, capitolul al șaptelea al tezei lui Al. Mateevici după ce în capitolul precedent el examinase raționamentele fechneriene despre *nemurirea sufletului* legate indisolubil de «învățătura despre lumea cealaltă»¹⁵. «Concepția luminoasă», care constituie chintesența sistemului filozofic al lui Fechner, prezintă prin sine un adogmatism creștin, deoarece nu acceptă credința necondiționată în Sfânta Scriptură și neglijează dogmele nestrămutate ale acesteia. Conform filozofiei «concepției luminoase», Hristos este, desigur, o personalitate divină, supraistorică, dar în același timp și istorică — venită pe pământ pentru a statornici o alianță eternă între Dumnezeu și oameni. În virtutea acestui fapt, Hristos întrușipează cea mai înaltă treaptă de dezvoltare a spiritului omenesc, treaptă la care El trece în Dumnezeu. Filozoful german mai susține că Împărăția Cerului nu presupune refuzul bunurilor materiale telurice. O astfel de interpretare a moralei creștine el o consideră eronată. Fechner pune la îndoială și dogma bisericească despre veșnicia pedepselor pentru păcate, propria sa învățătură admitând nimicirea răului prin rău și ideea de ispășire.

Doctrina lui Fechner are un vizibil caracter evolutiv. El însuși recunoaște că învățătura sa nu-i o repetare și o simplă expunere a învățăturii lui Hristos și a discipolilor lui, ci o dezvoltare a acestei învățături. În general biserica lui Hristos trebuie să crească, să se răspândească în spațiu și să se dezvolte în timp pînă nu va atinge cele mai înalte trepte ale perfecțiunii spirituale. Cugetătorul german este ferm convins că în epoca pe care a apucat-o religia creștină își diminuează răspîndirea și influența pe pământ. Cauza crizei rezidă, după opinia sa, în faptul că fondul pozitiv al învățăturii creștine în dezvoltarea ei istorică s-a transformat treptat în propria-i negare. Totuși din negații se iscă noi principii și sinteze. În acest chip se și profilează religia «concepției luminoase» ce se va constitui din ruinele religiei vechi, dar pe temelii noi și din «pietre» și «grinzi» noi. Pe sine Fechner se vede nu în ipostază de apostol al «împărăției a treia», dar de precursor și profet al ei. Învățătura sa, ce prevestește o eră nouă, nu prezintă un scop în sine, ci numai o etapă în desfășurarea progresului religios-științific, bisericesc-statal și, în ultimă analiză, divin-cosmic, ceea ce contribuie la dezvoltarea treptată și tot mai profundă a lui Dumnezeu¹⁶.

După expunerea succesivă și imparțială a sistemului filozofului german, Al. Mateevici trece în ultimul capitol al tezei sale la *aprecierea istorico-critică a concepției religioase-filozofice a lui Fechner*. În prima parte a capitolului, denumită «Geneza», autorul urmărește filiația ideilor de bază ale doctrinei filozofice fechneriene, referindu-se la numeroși cugetători și savanți pe care însuși Fechner îi califică drept predecesori ai săi. Mateevici începe cu filozofii antichității (Tales din Milet, Anaximandru, Anaximene, Xenofan din Colafon, Pitagora, Heraclit, Anaxagora, Empedocle din Agrigent, Platon, Aristotel, Epicur, Filon din Alexandria). Continuă cu gânditorii evului mediu (Meister Eckhart, Durand de St. Pourçain), ai Renașterii (Agrippa din Nettesgheim, Giordano Bruno, W. Weigel) și ai epocii moderne (Descartes, Spinoza,

Leibniz), și termină cu precursorii romantismului (Herder, Lessing, Goethe), precum și cu exponenții teologiei romantice (Schelling, Oken, Schubart, Hegel, Weise, Herbart, Wildebrand, G. Hartmann)¹⁷.

Din această lungă enumerare, care e departe de a fi completă, nu rezultă totuși că doctrina lui Gustav Fechner ar fi ceva extrem de eterogen, un imens conglomerat de elemente, principii, teorii străine neomogene. Mateevici subliniază că un sistem, ca cel al lui Fechner, n-a existat nici în gândirea antică, nici la romantici. Întru totul originale sînt astfel de compartimente ale sistemului său ca, bunăoară, cosmologia (afară de atomism), psihofizica și întreaga argumentare întru susținerea animismului universal și al nemuririi sufletului. Dar în fond sistemul filozofic al lui Fechner prezintă o tentativă de sintetizare a științei despre natură a metafizicii și a religiei în forma de teocosmism panpsihic sau panenteism. O sinteză puțin reușită în general, șubredă și defectuoasă.

În aprecierea critică a concepției religioase și filozofice a lui Fechner Mateevici pornește direct de la dogmele ortodoxiei oficiale și nu numai din motivul că lucrarea se efectua sub acoperișul unei instituții teologice oficiale de stat, dar și pentru că autorul ei era un ortodox convins. Prima săgeată a criticii sale el o îndreaptă împotriva principului fundamental al filozofiei fechneriene — panteismul sau, cum precizează el, a panenteismului. Afirmîndu-se ca o religie și o filozofie a naturaliștilor, a gânditorilor și a poezilor romantici, panenteismul, după judecata sa, se prezintă ca o treapă intermediară între idealism și materialism, între teism și politeism. În filozofia religiei idealismul obiectiv al panenteismului se transformă pînă la urmă în mistică și teosofie, adică în credința reîncarnării sufletului în nenumărate vieți.

Oprindu-se mai pe larg asupra filozofiei romanticilor, pe care o definește drept o renaștere nemaipomenită ca dimensiune, plenitudine și plurivalență a teocosmismului antic păgîn, drept o tentativă de conciliere a concepției metafizice religioase cu știința despre natură, Mateevici deduce că Fechner este un romantic din cap pînă în picioare, că el se prezintă ca ultimul naturfilozof și cugetător religios al romantismului și în același timp părinte al metafizicii inductive contemporane. Doctrina sa învederează, prin urmare, destule inconsecvențe și răătăcirii evidente. Paralelismul universal al său tinde să demonstreze monismul naturii și al spiritului, adică al lui Dumnezeu, identificîndu-le fără temeii. Concepția lui Fechner despre pămînt ca un organism viu nu este altceva decît o metaforă poetică transpusă în limbaj filozofic. Pămîntul este doar condiția apariției vieții organismelor, dar nu izvorul lor. Cu viziunea sceptică, dacă nu chiar pesimistă, a creștinismului în privința naturii vicioase a omului nu concordă nici «concepția luminoasă» cu gravitarea ei spre contemplația senină și fericire personală. Este cu totul inaccesibilă și ideea filozofului romantic despre evoluția învățăturii creștine. Creștinismul este un fenomen absolut și în esența sa nu admite nici o dezvoltare. Istoria a demonstrat că dispare nu creștinismul ortodoxal, ci creștinismul păgînitizat, eretizat, precum este și «concepția luminoasă» fechneriană.

Alexei Mateevici nu contestă totuși importanța doctrinei religioase și filozofice a lui Fechner. Din contra. În acel moment istoric, cînd și-a elaborat sistemul, naturalistul și gânditorul german a fost unicul custode al idealismului filozofic și religios. Chiar dacă n-a reușit să creeze o școală, pe urmele lui s-au pornit alți filozofi înclinați spre teism ca Lotre și Wundt. Sub acest raport Gustav Fechner și-a împlinit pe deplin misiunea istorică¹⁸.

În corespundere cu regulamentul de învățămînt al Academiei Teologice teza lui Al. Mateevici a fost transmisă pentru apreciere la doi oponenți oficiali — docentului I. P. Cetverikov și profesorului P. P. Ku-

dreavțev. Ambii s-au achitat de misiunea încredințată în chipul cel mai riguros, exigent, fără nici un pic de indulgență sau de toleranță, așa cum se și obișnuia pe atunci.

Primul dintre oponenți, spirit pedant și tipic, cum se vede, insistă mai mult asupra deficiențelor lucrării. Menționînd, ce e drept, modul larg de abordare al temei și caracterul logic al compoziției, el îreproșează autorului faptul că n-a reușit să releve consecutiv esența sistemului lui Fechner. Un alt neajuns substanțial al lucrării ar fi constatat în faptul că Mateevici pleacă la analiza sistemului de la o schemă prestabilită la care și ajustează sumedenia de citate, iar nu invers, de la sistematizarea citatelor la evidențierea integrității sistemului și a sensurilor lui. În tentativa temerară de a da o largă perspectivă istorică sistemului analizat, autorul nu distinge clar influențele directe de cele indirecte asupra filozofiei lui Fechner¹⁹. În genere, lucrarea produce impresia unui material încă crud, nefinisat. Cu toate acestea, ceea ce a reușit să facă autorul «reprezintă o muncă grandioasă, au fost citite în original aproape toate operele lui Fechner, a fost consultată aproape toată literatura germană despre el, s-a realizat un colosal excurs istoric, s-a sistematizat sumedenia de extrase din operele lui Fechner»²⁰.

Al doilea oponent, profesorul P. P. Kudreavțev, se arată a fi mai condenscent. El nu e de acord cu opinia precedentului oponent în privința compoziției și a consistenței insuficiente a tezei lui Mateevici, socotind că uriașa muncă pregătitoare depusă de către autor «i-a dat posibilitatea să facă o destul de completă și documentată expunere a concepției religioase și filozofice a lui Fechner după un plan bine chibzuit»²¹. Alta însă e situația cu interpretarea materialului. «În acest sens, consemnează profesorul, compunerea d-lui Mateevici, care poartă amprenta unei gândiri energice, dar prea pripite în mișcarea sa, lasă de dorit mult»²². Se cerea, astfel, o exegeză mai solidă a materiei filozofice. Oponentul e de acord că aprecierea concepției lui Fechner în perspectiva istorică este pe alocuri neconvingătoare. Critica practică de autor este aspră, sentințele sale prea categorice. Dar, în pofida scăderilor ei, lucrarea merită «o apreciere destul de înaltă». Ea atestă la autorul ei «și energia gîndului, și capacitatea de a se orienta repede în cărți și în materialul ce-l conțin, și tăria convingerilor teologice, [...] multe informații istorice prețioase și raționamente ingenioase. În persoana autorului se vede un om talentat, dar insuficient disciplinat în sens științific-metodic»²³.

Obiecțiile oponenților sînt în temei judicioase. Elaborată într-un timp record, voluminoasa lucrare a lui Mateevici nu putea să evite carente mai mult sau mai puțin serioase. Într-adevăr, la parcurgerea lucrării se simte uneori deficiența argumentării, caracterul fugitiv al analizei. Tînărul autor îi scapă cîteodată unele subtilități, el nu face întotdeauna diferențierile necesare. Totuși teza de licență a lui Mateevici, pe lîngă faptul că constituie o veritabilă performanță, prezintă și un incontestabil interes. Ea ne face cunoștință cu opera și concepția unui remarcabil cugetător al sec. al XIX-lea, vădindu-ne totodată alesele aptitudini analitice ale teologului basarabean, rara lui erudiție, familiarizarea sa cu filozofia universală. Teza lui Mateevici e și prima lucrare monografică efectuată în Rusia, ca și în România, de altfel, despre Gustav Fechner.

Note

¹ Este vorba de Ștefan Ciobanu, cunoscut om de știință și politic din Basarabia.

² Vezi: *Vataman Paul*. Figuri soroce-ne. Vol. I. Soroce, 1940. P. 43.

³ *Mateevici Al.* Scrieri. Iași, 1989. P. 107—108.

⁴ *Ibidem*. P. 109.

⁵ *Ibidem*. P. 110.

⁶ Vezi: *Balmuș Pavel*. Frații Mateevici

- în ajunul «tezei de licență»//Literatura și arta. 1985. Nr. 33 (2089); 15 august. P. 5; *Pinzaru Sava*. Disertația nr. 2285//Orizontul. 1988. Nr. 3, P. 16.
- ⁷ Biblioteca Științifică Centrală a Academiei de Științe din Ucraina. Secția manuscrise. Manuscrisul nr. 2285.
- ⁸ Ibidem. P. XIV.
- ⁹ Ibidem. P. XVIII.
- ¹⁰ Ibidem. P. 1—13.
- ¹¹ Ibidem. P. 27—77.
- ¹² Ibidem. P. 78—102.
- ¹³ Ibidem. P. 103—156.
- ¹⁴ Ibidem. P. 157—211.
- ¹⁵ Ibidem. P. 212—272.
- ¹⁶ Ibidem. P. 273—387.
- ¹⁷ Ibidem. P. 388—707.
- ¹⁸ Ibidem. P. 708—781.
- ¹⁹ Извлечение из журналов Совета Императорской Киевской Духовной Академии за 1913—1914 учебный год. Киев. 1915. С. 471—473.
- ²⁰ Ibidem. P. 473.
- ²¹ Ibidem. P. 474.
- ²² Ibidem.
- ²³ Ibidem. P. 478.

COMUNICĂRI СООБЩЕНИЯ

Ion Şişcanu

REFUGIAȚII DIN BASARABIA ȘI NORDUL BUCOVINEI LA 1940

Anexarea de către Uniunea Sovietică a Basarabiei, Nordului Bucovinei și ținutului Herța, teritorii care nu-i aparțineau și asupra cărora nu avea nici un drept, a constituit începutul tragediei naționale — sfîșierea României în anul 1940—, punînd la grea încercare întregul popor român și aducîndu-i imense suferințe și incalculabile daune.

Consecințele anexării acestor teritorii a fost exodul populației, reprezentat prin zeci de mii de refugiați români din Basarabia și Nordul Bucovinei, care au trecut noul hotar cu România. Din momentul în care posturile de radio străine au transmis vestea despre ultimatumul sovietic Guvernului român a început o stare de alarmă a spiritelor, o avalanșă a zvonurilor și o nesiguranță vizavi de cele ce se petreceau și urma să se petreacă¹.

Răspunsul dat de către Guvernul român privind evacuarea Basarabiei și Nordului Bucovinei a produs nedumerire față de atitudinea luată. Unii au înțeles și s-au resemnat în speranța viitorului, alții erau de părerea că nu trebuie să se cedeze atît de ușor².

O dată cu retragerea armatei, a început o precipitată plecare spre interiorul țării a structurilor administrative, a funcționarilor lor și a unei considerabile părți din populația civilă. Răgazul de evacuare a fost redus la un termen atît de scurt încît fiecare n-a avut posibilitatea să ia cu el altceva decît strictul necesar.

Anticipînd derularea evenimentelor, vom remarca că de la 24 septembrie 1940 de soarta refugiaților se preocupa Comisariatul General pentru asistența refugiaților din Basarabia și Bucovina³. În conformitate cu datele acestui departament, către finele lunii octombrie 1940 din Basarabia și Bucovina se refugiaseră peste 100 de mii de oameni⁴. De menționat solidaritatea poporului român care s-a manifestat și de data aceasta, alinînd numeroasele suferințe ale refugiaților. Toată țara de la regele României pînă la micii străgeri s-a inclus în opera de ajutorare a celor ce au apucat drumurile pribegiei.

La 30 iunie 1940 Ministerul de Interne al României a dat dispozițiunea telegrafică nr. 8776 conform căreia Ministerul Comunicațiilor a dispus ca transportul pe căile ferate al refugiaților veniți din Basarabia și Bucovina sau al basarabenilor și celor aflați în țară, care doreau să treacă în Basarabia, să se facă pe baza unor adevărinite, ce urmau să fie emise de către prefecturile de județe⁵. Ministerul Ocrotirii Sănătății al României în scopul protecției sanitare a refugiaților a organizat centre de prim ajutor medical la punctele de trecere peste Prut și pe linia de demarcație, transportul bolnavilor cu ajutorul autoambulanțelor sanitare, depozite de lapte pentru copii⁶.

Duminică, 30 iunie, la biserica Sf. Antim din București, înainte de sfînta liturgie, a avut loc o impresionantă rugă, organizată la inițiativa fruntașilor români basarabeni, refugiați din Basarabia la București. Despre aceasta ziarul «Universul» scria: «Toți, femei și bărbați de frunte, români basarabeni, au durerea întipărită adînc pe fețele lor. Ochii le sunt plini de lacrimi, de la o copilă mică în uniforma ei de

străjeriță venită cu măicuța ei de pe meleagurile Orheiului, unde acum 500 de ani străjuiau arcașii lui Ștefan cel Mare, pînă la bătrîni înalți, care plîngeau și ei ca copiii, de durere»⁷.

Pentru pregătirea operațiunilor de primire și cazare a funcționarilor și populației civile evacuate Ministerul de Interne al României a decis instituirea comitetelor speciale în frunte cu reprezentanți ai autorităților, secretari ai Partidului Național, comandanți ai Gărzilor Naționale, precum și societăți ale ocrotirii sociale⁸. Aceste structuri aveau misiunea să organizeze primirea și cazarea celor evacuați. Au fost stabilite următoarele regiuni de adăpostire a evacuaților: cei refugiați din Bucovina și județele Hotin urmau să meargă în județele Neamț; cei din județele Soroca și Bălți — în județele Bacău și regiunea Țîrgul Ocna; din județele Orhei și Lăpușna — prin Tecuci și Buzău către Mizil și Pătîrlăgele în județul Buzău; cei din Tighina și Cetatea Albă, trecînd prin Galați, — către județul Prahova, regiunea Albești; cei din județele Cahul și Ismail urmau să se deplaseze în județele Dîmbovița, Muscel și Agreș, în regiunea Găești-Topoloveni⁹. Funcționarii și populația civilă evacuați, care aveau rude și posibilități de găzduire în interiorul țării, erau repartizați în localitățile respective¹⁰. Deplasarea acestora spre localitățile alese se făceau cu foi de drum gratuite, puse la dispoziție de Ministerul de Interne¹¹.

La început evacuații au fost împărțiți în trei categorii: funcționari cu familiile lor; refugiați civili care aveau mijloace de trai și legături de rudenie în țară; refugiați civili lipsiți de orice mijloace. Funcționarii erau repartizați după ministere cu încadrarea imediată în serviciile din țară. Evacuații din categoria a doua, la cererea lor, erau lăsați să se deplaseze în localitățile solicitate. Pentru evacuații din categoria a treia era asigurată asistența și plasarea lor.

Prin decizia ministrului de interne M. Gelmegeanu la București a fost instituită o comisie în frunte cu profesorul Alexianu, rezidentul regal al ținutului Bucegi, și membrii W. Dombrovski, general primar al capitalei și R. Modreanu, general, prefect al poliției capitalei¹².

Conform unui comunicat al Ministerului de Interne al României, către 30 iunie erau constituite comitete de asistență în toate județele de tranzit ale populației evacuate. În gări și pe șosele erau instalate posturi fixe de orientare și ajutor. La toate stațiunile din nordul Moldovei s-au adus cantitățile necesare de petrol pentru alimentarea autovehiculelor. În localități erau organizate centre sanitare cu efectivul și materialele necesare¹³.

După constituirea guvernului Gigurtu chestiunea refugiaților continua să preocupe România. «Sfîșierea pămîntului românesc, se spunea în declarația către țară a noului guvern, a ridicat o nouă problemă, dintre cele mai dureroase pentru inima noastră, cea a refugiaților din Basarabia și Bucovina. E o datorie de omenie și de conștiință națională a Guvernului de a găsi cea mai grabnică dezlegare»¹⁴. Această chestiune a fost discutată în Consiliul de miniștri la 9 iulie 1940, unde s-a constatat că operațiunile de ajutorare și plasare a refugiaților se desfășurau în bună regulă, fiind concentrate la Ministerul de Interne, urmînd ca celelalte departamente să le desăvîrșescă în cadrul competenței lor¹⁵.

Luînd în considerare importanța și dimensiunile ajutorării refugiaților, D. Popescu, ministrul de interne, a dat dispoziția prin care întreaga populație din provinciile ocupate de U.R.S.S. era obligată, în termen de 10 zile, să se înregistreze la birourile respective din București, la școala Ciovică, iar în provincie — la comisiile județene sau locale, înființate în scopul acordării ajutorului refugiaților¹⁶. Decizia în cauză prevedea împărțirea populației evacuate în patru categorii, determina modul de acordare a ajutoarelor, drepturile și obligațiile departamen-

telor încadrate în opera de ajutorare, încărtiruirea și plasarea refugiaților¹⁷.

Regele României Carol al II-lea, în înalta sa solitudine pentru refugiații basarabeni și bucovineni, a dispus ca Fundațiile Regale să pună la dispoziția țăranilor meseriași (olari, cioplitori, cojocari, dregători de covoare etc.) — smulși de la căminurile și rosturile lor, gospodăriile gata instalate din «Muzeul Satului» de la Șosea, urmînd ca din produsul meseriei lor să se poată întreține¹⁸. Totodată, regele a dispus ca din vânzarea zilnică, desfășurată la librăria Fundațiilor Regale, precum și din vânzările făcute la «Luna Cărții», pe toată durata ei, o cotă de zece la sută să fie alocată la ajutorarea refugiaților basarabeni și bucovineni¹⁹.

Generalul Petre Georgescu, comandantul Gărzii Naționale, a adresat unităților de gărzi și populației un zguduitor apel, prin care cerea acordarea ajutorului atît de necesar refugiaților. «...Oamenii aceștia, se spunea în apel, s-au salvat doar cu îmbrăcăminte de pe ei și pînă ce prin brațele lor vor reuși să cîștige hrana pentru ai lor, au nevoie de ajutor...»²⁰. Adresîndu-se, în continuare, membrilor Gărzii Naționale, comandantul general îi chema să rupă o fărîmătură și să o trimită acolo, unde se simte lipsă, unde este așteptată și unde va fi primită cu mulțumire de năpăstuiții noștri frați: «...Dați toți, dați toți cît puteți, gîndiți-vă că în felul acesta mărturisim coeziunea sufletească, a noastră a tuturor, cu care vom reuși să trecem prin grele încercări la care sîntem supuși...»²¹.

Un asemănător apel a lansat și Constantin C. Giurescu, ministrul cultelor al României, la care Mitropolitul Olteniei Nifon a reacționat imediat, cerînd guvernului «să ne prelungească mulțumirea sufletească de a găzdui și a avea în seama noastră cinci mii de frați bucovineni și moldoveni din Basarabia, care au trebuit să părăsească căminurile și gospodăriile lor»²².

D. N. Dianu, fostul ministru al României la Moscova, vîzîndu-se dator să contribuie la ajutorarea refugiaților, s-a obligat la întreținerea și educarea, în curs de cinci ani, a zece copii evacuați și fără de sprijin din Basarabia și Bucovina, în care scop punea la dispoziția instituției, ce urma să se ocupe de aceasta, o contribuție lunară de zece mii de lei²³.

Familia colonelului Dumitru Rădulescu, invalid din războiul pentru întregire, impresionată de durerea încercată de poporul român, oferea o bursă de 350 de mii de lei în favoarea unui fiu de basarabean moldovean, școlar lipsit de mijloace, pentru a învăța la liceul «Lazar» din București²⁴. În afară de suma de 20 de mii de lei, subscrisă pe lista «Universului» pentru refugiați, Emilian Marin, comerciant din București, a propus patru apartamente din imobilul său la dispoziția a patru familii de refugiați²⁵.

După cum era și firesc biserica a căutat să vină, din prima clipă, în ajutorul refugiaților și să pună în practică principiile evangheliste cu toată seriozitatea și promptitudinea. De aceea Arhiepiscopia Bucureștilor, din inițiativa Patriarhului Nicodim, a început opera de ajutorare fără să precupească timpul. A fost înființată o comisie cu scopul de a strînge fondurile necesare și a le distribui celor în suferință²⁶. Printr-o circulară către oficiile protopopești toate parohiile au fost obligate ca «timp de 24 de ore să înainteze pentru fondul refugiaților de la două mii de lei în sus, iar cele cu averi proprii — de la cinci mii în sus»²⁷. În afară de aceasta fiecare preot paroh, din București și suburbie, ajutat de organele parohiale respective, a face coletă în natură sau în bani, înaintînd donațiile Sfintei Episcopii²⁸. Patriarhul Nicodim personal a donat 100 de mii de lei, punînd temelia operei de ajutorare²⁹.

Urmînd exemplul lui, primarul capitalei, generalul Dombrovski a dat din fondurile municipiului Bucureşti suma de 100 de mii de lei³⁰, iar alte instituţii ale bisericii au făcut către 13 iulie următoarele donaţii: Casa Clerului Ortodox Român — 320 de mii, Arhiepiscopia Bucureştilor — 100 de mii, Consiliul central bisericesc — 50 de mii, iar preoţimea capitalei — 600 de mii de lei³¹.

Pe lângă aceasta Arhiepiscopia Bucureşti s-a îngrijit imediat de găzduirea şi de masa pentru circa 150 de persoane la internatul teologic³². Consiliul parhoidal al Bisericii Brezoianu din Bucureşti a alocat din veniturile bisericii suma de 10 mii de lei³³.

În opera de ajutorare s-au inclus străjerii, care colectau alimente, săpun, îmbrăcăminte, bani, lucrau în vederea ajutorării refugiaţilor. De menţionat că în acele zile de vară elevii se aflau în vacanţă, dar erau invitaţi să se prezinte la şcoli, licee, gimnazii³⁴. Casa naţională de economii şi cecuri poştale a subcris un milion de lei³⁵.

Presa românească a deschis liste de subscripţie pentru ajutorarea celor refugiaţi, susţinîndu-i cu toată puterea şi căldura, atît moral, cît şi material. În scopul facilitării deplasării refugiaţilor ziarele centrale româneşti publicau diverse explicaţii privind repartizarea, încartiruirea şi protecţia acestora. Ziarele publicau numele refugiaţilor din Basarabia şi Nordul Bucovinei, înregistraţi la comisia specială pentru repartizare. După numele persoanei era indicată între paranteze localitatea de unde venea şi locul unde era repartizată. O inestimabilă contribuţie la redeşeptarea sentimentului de solidaritate a românilor în dramatica vară a anului 1940 a adus ziarul «Universul», avîndu-l în calitate de director pe Stelian Popescu. În repetate rînduri, cotidianul publica apelul către cititori, chemîndu-i să-i ajute pe pribegii basarabeni şi bucovineni, fiind sigur că primii «vor răspunde cu generozitatea pornită din suflet de român, de creştin şi de frate»³⁶. Insuşi colectivul ziarului a vărsat în fondul pentru ajutorarea refugiaţilor 100 de mii de lei, iar Stelian Popescu — 50 de mii³⁷. Apelul a găsit ecou în inimile românilor, primindu-se subscripţii din toate colţurile ţării. Deja la 7 iulie, prin intermediul «Universului» a fost adunată suma de 2 277 mii de lei³⁸, care către 11 iulie crescuse pînă la 4 791 de mii, iar către 21 septembrie — la 8 541 de mii de lei³⁹. Multilaterală şi intensă a fost activitatea în opera de ajutorare a refugiaţilor desfăşurată în acele zile de Societatea naţională «Crucea Roşie», care pînă la 5 iulie adunase 4 244 de mii de lei, ca mai apoi, către 13 iulie suma subscrisă să cifreze la 22 370 de mii de lei⁴⁰.

Tragedia românilor din vara anului 1940 nu a rămas neobservată şi peste hotarele României. Conducători de stat, oameni politici, feţe bisericeşti, ziare din diferite ţări etc. îşi exprimau solidaritatea cu poporul, asupra căruia se abătuse vitregia soartei. Bruno Kivikovski, ministrul Finlandei la Bucureşti, a donat 10 mii de lei pentru refugiaţii basarabeni şi bucovineni⁴¹. Din iniţiativa corpului diplomatic în frunte cu decanul său Nunţiu Apostolic, Monsegniorul A. Cassula, şefii de misiuni ai corpului Diplomatic din Bucureşti au donat 135 de mii de lei⁴². Prin mijlocirea aceluiaşi Nunţiu Apostolic, Papa Pius al XII-lea a dăruit sume importante pentru ajutorarea refugiaţilor⁴³.

Este imposibil de enumerat asociaţiile, bisericile, instituţiile de stat, familiile, care făceau donaţii în bani, ofrande, confecţii etc. Felul cum a înţeles românimea, în dramatica vară a anului 1940, necesitatea ajutorării a refugiaţilor din Basarabia şi Nordul Bucovinei demonstrează că în clipele grele se desăvîrşeşte unitatea sufletească a tuturor.

Note

¹ Arhivele Statului. Iaşi, Fond: Prefectura judeţului Iaşi, 1/1940. F. 187.

² Ibidem.

³ Arhivele Statului. Bucureşti. Fond: Preşedinţia Consiliului de miniştri. D. 282/1940. F. 3.

- 4 Ibidem.
- 5 Arhivele Statului. Iași. Fond: Prefectura județului Iași. D. 137/1940. F. 187.
- 6 «Universul». 1940. 2 iulie.
- 7 Ibidem.
- 8 Ibidem. 1 iulie.
- 9 Ibidem.
- 10 Ibidem. 2 iulie.
- 11 Ibidem.
- 12 Ibidem. 1 iulie.
- 13 Ibidem. 2 iulie.
- 14 Ibidem. 6 iulie.
- 15 Ibidem. 12 iulie.
- 16 Ibidem.
- 17 Ibidem.
- 18 Ibidem. 15 iulie.
- 19 Ibidem.
- 20 Ibidem. 2 iulie.
- 21 Ibidem.
- 22 Ibidem. 3 iulie.
- 23 Ibidem.
- 24 Ibidem. 7 iulie.
- 25 Ibidem. 19 iulie.
- 26 Ibidem. 13 iulie.
- 27 Ibidem. 4 iulie.
- 28 Ibidem.
- 29 Ibidem. 13 iulie.
- 30 Ibidem.
- 31 Ibidem.
- 32 Ibidem.
- 33 Ibidem. 4 iulie.
- 34 Ibidem.
- 35 Ibidem. 6 iulie.
- 36 Ibidem. 4, 5, 6, 7, iulie.
- 37 Ibidem. 4 iulie.
- 38 Ibidem. 7 iulie.
- 39 Ibidem. 21 septembrie.
- 40 Ibidem. 6, 14 iulie.
- 41 Ibidem. 7 iulie.
- 42 Ibidem. 19 iulie.
- 43 Ibidem. 7 iulie.

A n e x ă

Cum va fi ajutată populația venită din Basarabia și Bucovina

Obligațiuni pentru refugiații din cele două provincii

Dl. general David Popescu, ministru internelor a dat următoarea Decizie:

Noi, ministru secretar de stat la ministerul internelor:

Avînd în vedere dispozițiunile art. 458 — 473 din legea sanitară și de ocrotire din 22 iulie 1935,

Avînd în vedere dispozițiunile art. 5 din legea pentru controlul apelurilor la contribuție benevolă a publicului din 8 iulie 1923;

Avînd în vedere dispozițiunile deciziei noastre Nr. 9204/940 prin care s-a instituit pe lângă acest departament o comisiune centrală pentru ajutorarea și plasarea populațiunii venite din Basarabia și Bucovina;

D e c i d e m :

Art. 1. — Întreaga populație venită din Basarabia și Bucovina este îndatorată ca, în termen de 10 zile de la data prezenței, să se înscrie la birourile înființate în acest scop, în Capitală, la școala Ciovică, iar în provincie, la comisiunile județene sau locale, înființate în acest scop.

Populația evacuată va fi împărțită în patru categorii și anume:

- a) funcționarii cu familiile lor;
- b) liber profesioniștii de toate categoriile;
- c) proprietarii agricoli, industriașii și comercianții;
- d) populația civilă și copiii.

În buletinul de înscriere se va menționa actele de identitate în baza cărora se dovedește calitatea. Aceste acte vor fi controlate de funcționarii ce fac înscrierea și apoi restituite prezentatorului.

Art. 2. — Populația, care n-ar putea dovedi identitatea din lipsă de acte oficiale, va putea prezenta comisiunii de înregistrare doi martori funcționari publici, care, pe propria lor răspundere, vor atesta identitatea.

Buletinul de înscriere este valabil și pentru obținerea ajutoarelor atîta vreme cît posesorul nu va fi plasat într-un serviciu de stat sau particular.

CUM SE VOR ACORDA AJUTOARELE:

Art. 3. — Ministerul internelor dispune de următoarele mijloace pentru ajutoarea populației venite din Basarabia și Bucovina:

- a) credite speciale afectate de ministerul finanțelor;
- b) sume oferite de diferite instituții de stat;
- c) colete în bani, efecte de corp sau alimente, oferite de public.

Toate aceste mijloace vor fi centralizate la Comisiunea Centrală care are obligațiunea să le distribuie în raport cu nevoile constatate.

Art. 4. — Nimeni nu poate colecta ajutoare în bani, efecte de corp sau alimente fără autorizația Comisiunii Centrale, a Crucii Roșii sau a comisiunilor județene ori locale.

Toate sumele se vor depune la Crucea Roșie sau la comisiunile județene ori locale care vor raporta imediat Comisiei Centrale.

Art. 5. — Comisiunea Centrală va repartiza fiecareia din instituțiile de mai sus fondurile necesare pentru îndeplinirea misiunii încredințate.

Art. 6. — Ajutoarele se vor stabili după normele stabilite de Comisiunea Centrală categoriilor ce urmează:

Art. 7. — După terminarea recensământului celor evacuați, Comisiunea Centrală și comisiunile județene vor elibera populației civile și copiilor, ai căror părinți au rămas în teritoriile ocupate, un carnet în care se va înscrie orice sumă acordată ca ajutor.

Până la distribuirea acestor carnete, ajutoarele vor fi înscrise pe buletinele de înregistrare.

Art. 8. — Distribuirea ajutoarelor se va face în ordinea fixată de Comisia Centrală și se vor împărți atât în Capitală, cât și în centrele unde se găsește așezată populația evacuată.

Până la distribuirea ajutoarelor după normele fixate mai sus, Crucea Roșie și Comisiunile județene și locale vor acorda ajutoare după normele în vigoare.

Art. 9. — Comisiunile județene și locale ce funcționează în prezent, pe baza dispozițiilor ministerului, vor fi completate cu comandantul legiunii de jandarmi și delegatul inspectoratului pregătirii premilitare.

Art. 10. — Toate asociațiile și persoanele care au adunat fonduri pentru ajutoare sunt obligate să țină registre și acte justificative în regulă, spre a putea fi prezentate la controlul ce se va exercita de minister.

Art. 11. — Comisiunea Centrală lucrează la ministerul de interne și va fi ajutată în exercitarea atribuțiilor sale de un serviciu special de execuție ce se va înființa prin decizie ministerială.

Comisiunea Centrală se completează după necesitate cu câte un membru-delegat al fiecărui departament în vederea diferitelor categorii din cei evacuați.

Comisiunea Centrală are dreptul a stabili centrele unde va fi plasată populația ce primește ajutoare și modifica dispozitivul lor.

Art. 12. — Oricine se va abate de la dispozițiunile luate prin prezenta decizie va fi pasibil de sancțiunile prevăzute în Legea pentru controlul apelurilor la contribuția benevolă.

a) funcționarilor publici și familiilor lor se va da un ajutor stabilit în raport cu numărul membrilor familiei care le va servi spre a face față nevoilor de moment până la instalarea lor în funcțiunea unde au fost repartizați;

b) liber-profioniștilor li se va da un ajutor în raport cu greutatea familială și vor fi plasați, prin intermediul organizațiilor profesionale din care fac parte;

c) proprietarii agricoli, industriașii și comercianții vor fi ajutați să-și refacă indeletnicirile lor prin ministerul economiei naționale, care a destinat un fond special în acest scop;

d) populația civilă va fi ajutată prin Crucea Roșie și Comisiunile județene și locale cum și de Comitetele înființate în acest scop, în condițiile ce se vor stabili de Comisiunea Centrală;

e) prin intermediul ministerului muncii vor fi plasați la lucru acei care au capacitate de muncă;

f) copiii, străgeri și străgere, vor fi luați sub directă îngrijire a Străzii Tării;

g) premilitarii vor fi luați sub îngrijirea Inspectoratului pregătirii preliminare;

h) copiii mai mici de 7 ani rămân sub îngrijirea Crucii Roșii.

Art. 13. — D. subsecretar de stat al Ministerului Internelor și directorul administrației de Stat sunt însărcinați cu executarea prezentei decizii.

Ministrul internelor
General David Popescu
«Universul», 1940, 12 iulie.

COMEMORĂRI ПАМЯТНЫЕ ДАТЫ

175 ani de la nașterea lui M. Kogălniceanu

Gheorge Platon

MIHAIL KOGĂLNICEANU ȘI ISTORIA NAȚIONALĂ

Fără să fi rămas în «conul de umbră» al exegezei științifice, istoriografia românească, deschizând, de multă vreme, capitolul cunoașterii ei, problema raporturilor lui M. Kogălniceanu cu istoria națională poate fi, oricând, reabordată, de vreme ce, rămasă deschisă curiozității și interesului nostru, ea poate înlesni, în acord cu puterea de înțelegere și sensibilitatea timpului de față, o cale rodnică de a primeni și înmulți ipotezele de lucru și de a lărgi perspectiva de interpretare a unui mare fapt de cultură. În fond, ideile nu trăiesc decât dacă sînt repuse în discuție, dezbateră reluată, permanent fiind semnul definitoriu al trăinicieii lor.

Vastă, cu dificultăți numeroase în realizarea ei — dificultăți ivite din pluralitatea materialului cu care se operează — problema care face obiectul investigației noastre obligă la măsuri restrictive. Renunțînd la totalități, pentru a evita inventărirea plată și bilanțul fastidios, înfățișăm o singură ipoteză a relației Kogălniceanu și istoria națională, cea de gînditor și scriitor de istorie. Cealaltă ipostază, la fel de reprezentativă — Kogălniceanu făuritor de istorie națională — care îl privește pe «omul acției», al faptei (înfățișată astăzi, aici) rămîne în afara examinării noastre. Vom spune doar că existența publică a acestui mare om de acțiune, dăruit total activismului major, este tot atît de expresivă în desfășurarea ei, ca și cea a omului ideii și înrudite, complementar întregite în unitatea lor organică, ele au transformat viața unei personalități exponențiale, prin grandoearea ei, într-un destin.

Alegerea subiectului a impus, în dialectica știută a comprehensiunii științifice, și alegerea metodei. Nu vom înfățișa opera scrisă a istoricului Kogălniceanu «în sine și pentru sine», cu ignorarea lumii din afară. Istoricul Kogălniceanu este o parte vie și dinamică dintr-un vast complex sociocultural, din care se alimentează, în care se afirmă și se realizează. Ca atare, această formă de manifestare intelectuală a lui poate fi pozitiv explicată, doar prin raportarea la un întreg context social, politic și spiritual-român și european. Cu contingențele lui explicatoare, acest context, mereu raportat la text (cum ar spune G. Ibrăileanu) ne va înlesni să relevăm cum, prin acumulare, dar și prin diferențiere, istoriografia românească înregistrează, prin opera istoricului Kogălniceanu, un punct înalt în devenirea ei modernă.

Sîntem, se știe, în «secolul istoriei» și al «naționalităților», secolul trezirii conștiinței de sine a popoarelor, cînd totul se gîndește «alergînd la istorie» și se înfăptuiește în «spiritul istoriei». Istorismul devine o adevărată «obsesie» a generațiilor din primele decenii ale veacului al XIX-lea și un program politic al lor, tot mai încredințate fiind că «fără istorie, o națiune nu se cunoaște pe sine însăși». Raportînd lucrurile la spațiul social și politic particularizat al țării române, apelul la istorie devine o necesitate absolută. «Într-o epocă ca a noastră, plină de toate decepțiile, scrie Kogălniceanu, în care spiritele atît de mult lucrează și inimile atît de viu simțesc nevoia unei credințe, ce hrană putem să avem mai îndestulătoare pentru nerăbdările și îndoielile noastre decît cultul țării noastre? Cetindu-i istoria, am avea mai multă ispită pentru trecut, ne-am prețui mai mult prezentul și am spera mai mult în viitor»¹. Procesul de renaștere națională și de constituire a statului românesc modern se înfăptuiește sub semnul istoriei. La trecut poporul român a recurs totdeauna pentru a-și afla identitatea, pentru a-și încheaga sinele național, pentru a-și legitima drepturile, a-și fortifica energia și curajul și a-și personaliza spiritualitatea. La metafora obișnuită a istoriei ca oglindă, noi am adăugat-o pe cea de busolă, apăsînd pe funcția gnoseologică, parenetică și pedagogică a virtuților trecutului. *Historia magistra* a fost, pentru noi, *Historia militans*.

Nevoia actualizării «actelor trecutului» devine, în aceste condiții, imperioasă. Dar restituția istoriei nu se mai poate face acum, la întîmplare sau cu mijloacele fanteziei, ci cu sprijinul unei gîndiri, al unei filozofii a istoriei și al unor metode ale reflecției sistematice.

Modalitățile de recuperare a faptelor trecutului, de actualizare și politizare a lor sînt, se înțelege, caracteristice epocii, o epocă sensibilizată de ideile Revoluției franceze, hrănită de sugestiile istoriografiei liberale prin operele profesorilor-apostoli Thierry, Guizot, Michelet și ale filozofilor germani Fichte, Schelling, Hegel. Spiritualitatea apuseană modernă își definise cîteva din trăsăturile ei particulare sub impulsul filozofiei timpului, dominată de ideea transformistă, a evoluționismului or-

ganic al societății umane. Imaginea lumii încetează să mai fie aceea a unui cerc închis, veșnic în statornicia și armonia lui. În noua viziune dobândită elementul dominant (prin descoperirea de către romantism a sentimentului timpului) este cel al reprezentării lumii ca devenire. Într-o gândire istorică stăpinită atita vreme de teologism se cuibărește ideea dinamismului și optimismului istoric, câștigată prin circulația operelor lui Giambatista Vico, Montesquieu, Voltaire, Herder, Gibbon. Tezele lor trec în gândirea istoricilor romantici francezi, reprezentanți ai Școlii Restauration și, prin intermediul acestora, ajung și în sud-estul Europei, la națiunile aflate în plină palingeneză. Acestea se arată interesate de filozofia pluralistă a istoriei, care le dezvăluie, prin demonstrațiile lui Vico și Herder, mai ales, că istoria omenirii este o succesiune de vârste, o desfășurare ciclică, mereu reînnoită, o evoluție organică, în care ascensiunea și decăderea alternează neconținut. O asemenea concepție dinamică sprijinea programul luptei pentru libertate, independență și unitate a națiunilor din sud-estul Europei și le întărea credința în triumful cauzei lor. Românii se află în acest moment din devenirea lor istorică între aceste națiuni. În «lunga lor mucenie» ei cunoscuseră suișul și coborișul roatei istoriei și experiența trecutului le era de mare folos în revendicările și argumentațiile lor. Dar pentru ca valorile istoriei să-și exercite multipla și majora lor funcționalitate, ele trebuiau scoase la lumină prin **cunoaștere și cercetare**. Istoria devine un obiect al studiului sistematic, sigur, nu atit din «rațiunile dezvoltării interne a disciplinei», cum pe drept s-a apreciat, ci, mai ales, din «nevoile luptei politice, în sprijinul resurecției naționale»².

Prin contribuțiile lui Kogălniceanu, Bălcescu, Florian, Aaron, Gh. Barițiu, mai târziu Odobescu și Hasdeu, ea se transformă într-o autentică disciplină științifică, ce-și alătură, complementar, prin efortul creator al tuturor, erudiția, metoda și spiritul filozofic, analitic și critic. Fără îndoială, istoria, așa cum a fost gândită și scrisă în acest timp fierbinte, de militantism revoluționar, n-a putut ieși din cadrele epocii. Între evenimentele concrete social-politice ale vremii și manifestările de ordin istoriografic există o strinsă relație. Epoca, prin imperativele ei, impune un **mod propriu** de a înțelege și scrie istoria. Caracterul ei partizan și rostul ei pragmatic n-au împiedicat, însă, istoriografia perioadei romantismului pașoptist să înregistreze, pe drumul modernizării și democratizării ei, rezultate din cele mai spectaculoase sub raport conceptual, în tehnica și metodele de cercetare, în orizontul documentar, în stilul de comunicare.

Nu-i putem amănuți toate caracteristicile noi și deosebite. Pe cele mai multe dintre ele le vom pune în valoare prin mijlocirea lui Kogălniceanu. Pentru că activitatea lui de istoric, de gânditor și lucrător pe tărîmul istoriografiei definește o problemă, un stil, un mod de a gândi istoria și — de aici — și un mod de a exista. Temă preferată a gândirii sale, urmărită în timpul anilor și mereu îmbogățită prin meditație și studiu, se așază și în prelungirea vieții lăuntrice a omului, desprinzându-se din structura lui organică și exprimându-l în câteva din datele sufletești esențiale. «Istoricul l-a întovărășit mereu pe scriitor, pe economist, pe omul de stat, pe orator, pe publicist, fiecare din aceste ipostaze avînd ca trăsătură comună spiritul prin excelență istoric al militantului»³. Din cunoașterea a ceea ce Kogălniceanu gîndește despre istoria poporului său și a rostului ei în existența acestuia se poate închea înfățișarea lui morală, se pot strînge date importante pentru alcătuirea biografiei lui sufletești. Mai mult, aplecarea spre studiul și scrisul istoriei în general și a istoriei patriei, a locului «în care am văzut ziua» în special, nu este deloc întâmplătoare, izvorită doar din pasiune intelectuală sau înlesnită de seducția unui istorism superficial, avid de culoare locală și de spectacole senzaționale. Ea răspunde unui program al conștiinței contemporane, orientat spre regenerarea națională prin «cultul patriei», patria fiind pentru Kogălniceanu «toată acea întindere de loc unde se vorbește românește».

«Cartea de căpetenie a popoarelor și a fieștecărui om în deosebi»⁴, «știința înaltă» care «ne leagă cu vecia», istoria devine pentru «căuzașii generației, din care făcea parte și el, creșcuți cu toții «în larma ideilor nouă» din perioada exploziei de viață națională ce a urmat revoluției din 1821, «un **paladiu al naționalității**», cum aflase și din contactul cu «Europa luminată», prin frecventarea cursurilor la universitățile germane. Ea, istoria, «ne arată, spune Kogălniceanu, ce am fost, de unde am venit, ce sîntem, și, ca o regulă de trei, ne descopere și numărul necunoscut ce avem să fim»⁵.

De unde obligația de a o transforma într-un obiect de cunoaștere și într-un instrument de acțiune, pentru a putea deștepta «...un duh de unire» și «un interes mai viu pentru nație și patrie»⁶. E ceea ce și face fără întârziere, cu toate prerogativele statutului de luptător, dar și de cercetător, pentru că, sprijinit pe adevărul intelectuală și sentimentală de subiect, interesul contemplativ al cititorului de istorie, ia la el de vreme și hotărît, forma metodică a cercetării științifice.

Cariera de istoric Kogălniceanu și-a început-o în 1837 când tipărea, la Berlin, vol. I din «Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens», expresie practică a viziunii sale integratoare, naționale, a pregătirii și responsabilității sale, conștient asumate. Urmează apoi «Arhiva românească» (1840—1841, 1845), prima revistă cu profil specializat, istoric, a cărei «Introducere» reliefa nu doar crezul național și patriotic ce-l însufleșea pe editor, dar și bazele științifice pe care se

constituia, sprijinindu-se istoria națională». «Cursul de istorie» ținut la Academia Mihăileană, în anul academic 1843—1844 cu bine cunoscuta-i «Lecție introductivă» evidențiază o superioară putere de sintetizare și de interpretare a faptelor trecutului — în orizont național, românesc — impresionând prin densitatea de idei și caracterul emotiv care le însoțește.

Publicarea între 1845—1852 a «Letopisețelor Țării Moldovei» (I—III), continuată și completată între 1872—1874 cu «Cronicele României», prefăcute de vibrante pagini, precum și culegerea realizată pentru străinătate «Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques» (I—II, 1848) pun în lumină grija editorului de a crea instrumentarul necesar scrierii istoriei naționale.

Proiectul editării în 9 volume a «operelor» lui Dimitrie și Antioh Cantemir nu s-a finalizat, iar corpusul de izvoare narative «Scriptores rerum rumanicarum sive valahicarum», precum și «Tabelele istorice ale României» (un apendice privitor la evenimentele cuprinse între 1766—1866) «au rămas parțial realizate. Restituția totală a istoriei naționale nu s-a înfăptuit. Tensiunea faptelor cotidiene și obligația ce și-a luat-o, ca om al faptei lucide și tenace de a se consacra idealului colectiv, încadrându-se foarte devreme în practica istorică vie menționa că «atunci n-am mai avut a scrie, am făcut istorie». Cu adevăr i-au redus și fragmentat opera. Dar ceea ce a dat, și sub raport teoretic și sub cel metodologic, înseamnă un câștig enorm pentru știința românească. În «chipul și drumul ce ar trebui a se lua spre a scrie o istorie», Kogălniceanu deschide o nouă epocă, una modernă.

Mai întâi, sub raportul concepției istorice, el marchează o netă distanță față de tot ce l-a precedat în această direcție. O rară calitate a adâncimilor și o exemplară capacitate de sintetizare se ridică din paginile sale de gânditor asupra istoriei, deși n-a avut răgazul să-și închege opiniile într-un sistem. Ideile sale sînt, se înțelege, ideile epocii, asimilate critic prin regîndire și punere de acord cu activitatea practică, revoluționară.

Tezele și argumentele ce-i sprijină construcția ideatică vin din tradiția istoriografiei naționale, din istoriografia franceză din epoca Restaurației, la care se adaugă «corectivul doctrinei critice» a germanului Ranke, apoi idei ale evoluționismului organic de sursă herderiană, ale socialismului utopic și ale economiei politice clasice — engleze și germane. Din aceste surse și din cunoașterea temeinică a istoriei poporului său, ajunge la formularea unei idei de bază, în a cărei unitate structurală adună totul: adevărata «istorie sănătoasă», nu este aceea a domnitorilor, ci a poporului «izvor al tuturor mișcărilor și isprăvilor». Obiectul și subiectul istoriei rămîne eroul fără nume, cu existența lui reală, ce se cuvine a fi înfățișată sub toate laturile vieții colective: socială, politică, spirituală. Mai mult, în sincronie cu istoriografia europeană a timpului, el se arată interesat și de etnopsihologie. Mentalul colectiv, «obiceiurile, prejudețele, cultura, negoțul și literatura vechilor români», intră în cîmpul său de investigație⁷. În raport cu această viziune integratoare dobîndită asupra procesului istoric realizologic, într-o succesiune regulată de la inferior la superior, și cu principiul metodologic adoptat, Kogălniceanu nu putea reduce istoria doar la descrierea «faptelor împlinite». Dincolo de ele se impune a căuta explicații, semnificații, cauze și efecte. Există, așadar, un spirit filozofic la temelia viziunii sale istorice, combinat cu metode noi de cercetare, care urmăresc investigația «izvoarelor istoriei» (pe care le-a pus el însuși și la îndemîna altora), asimilate critic și interpretate cu exigențele rațiunii și ale adevărului. Dreptul criticii și respectul pentru adevăr, «vecinicul adevăr», rămîn dincolo de «frumoase vâpsele», «principalul caracter al istoriei sănatoase». Odată schimbată «materia istoriei» și metoda de investigație trebuia modificată și «forma din afară», adică, amănunțeste el, «talentul și stilul compunerii»⁸. Cum rezonanța faptelor trecutului în conștiința contemporanilor săi și a posterității îl preocupă mult, de vreme ce ele urmau să trezească un «duh de unire și un interes mai viu pentru nație și patrie», modul de comunicare al acestuia nu putea fi ignorat. Prin propriul său exemplu el a demonstrat ce loc important ocupă și «podoaba stilului» în relația dintre evocarea săvîrșitului și viziunea contemporană, dascălii săi, istoricii latini și francezi, învățîndu-l să mărească funcționalitatea operei istorice, potențialul emoțional al materialului de fapte prin calitatea mijloacelor retorico-stilistice folosite.

Sînt, nu începe nici o îndoială, puncte de vedere noi în raport cu istoria, care au avut urmări dintre cele mai adînci asupra evoluției moderne a istoriografiei românești. Răgaz, am mai spus, pentru a medita pe marginea imensului material de observație acumulat și pentru a valorifica, prin aplicare, rezultatele concepției și metodei de lucru preconizate, Kogălniceanu n-a avut. Ar fi fost cel mai în măsură, cum considerase contemporanul și prietenul său Bălcescu, să scrie o istorie **întreagă**, națională a poporului său. Dar, în ceea ce a izbutit să dea a rămas de ajuns pentru ca posteritatea să poată aprecia, la dimensiunile ei reale, contribuția unui vrednic precursor, ale cărui vederi și prevederi s-au confirmat astăzi cu rezultate atât de însemnate pentru noi ca valoare științifică, culturală și morală. Îi măsurăm opera, se înțelege, la scara valorilor dobîndite la vremea înfăptuirii ei, dar și prin judecata valorică absolută, care o așază în perspectiva evoluției întregii istoriografii românești. Și de aici, de sus, îl vedem pe Kogălniceanu drept «o forță a vremii de azi», pentru că «îl simțim în noi, cum aprecia N. Iorga, traducîndu-ne propriile noastre sentimente, prin ceea ce am luat de la dînsul, și alături de noi, mergînd pe

același drum, spre o țintă care este și a vremii noastre⁹. «Mihai al luminii», prin cuvântul și prin fapta lui, «limpezește și fortifică» sufletele noastre¹⁰, învățându-ne să desprindem sensul creator al existenței umane.

Note

¹ Kogălniceanu M. Texte social-politice alese. Buc., 1967. P. 159.

² Zub Al. A scrie și a face istorie. Iași, 1981. P. 50.

³ Zub Al. Mihail Kogălniceanu istoric. Iași, 1974. P. 820.

⁴ Ofetea A. Opere I. Scrieri istorice. 1946. P. 635.

⁵ Ibidem. P. 640.

⁶ Ibidem. P. 653.

⁷ Ibidem. P. 648.

⁸ Ibidem. P. 646.

⁹ Iorga N. Sfaturi pe întuneric. Buc., 1936. P. 198.

¹⁰ Zub Al. Mihail Kogălniceanu istoric. Iași. P. 817.

Alexandru Zub

KOGĂLNICEANU: ÎN CĂUTAREA MODELULUI SOCIAL-POLITIC

Din multitudinea de laturi ale creației lui Kogălniceanu nimic nu pare astăzi mai actual ca ideea modelului de reconstrucție social-politică, idee ce l-a preocupat de timpuriu și a rămas o constantă a biografiei sale. Căci timpul în care a trăit el a fost, ca și al nostru, un timp al marilor căutări în toată lumea, dar mai ales aici, în zona Carpato-Danubiană, unde vechile structuri persistau încă, împiedicând acțiunea forțelor novatoare și creind un sentiment specific de neliniște. Decalajul existent față de lumea occidentală ne-a impus un ritm mai alert al schimbărilor, o «ardere a etapelor», susceptibilă să nască forme dintre cele mai neobișnuite, destul de stranie pentru ca cei mai în vîrstă să perceapă noile realități ca aberante.

Tranziția spre modernitate, coincidență în mare cu epoca regulamentară¹, se distinge tocmai prin caracterul ei acut contradictoriu. Trecînd prin București, la 1834, baronul Bois-le-Comte sesiza, ca specific, «un amestec de principii, de idei și de moravuri opuse», stînd sub semnul unei tranziții ce i se releva aproape concomitent și lui Saint-Marc Girardin. Totul părea confuz, instabil, provizoriu, gata «să piară sau să se prefacă», după expresia lui C. A. Rosetti, care se arată mîhnit că «totul se sfîrșește și nimic n-au început încă»². Între *deja* și *încă* se consuma, în fond, drama unei epoci, cu amestecul ei de vîrste și idealuri, cu dialectica ei specifică³. Ochiul atent observă, o dată cu Thouvenel, Ubicini ș. a., noile accente *deja* în curs, dar *încă* nesigure.

Incertitudinea era nota distinctivă a epocii. Și totuși, dincolo de avertisment, unii dintre militanții ei, mai ales tineri, au ajuns a propune soluții eficace și a cîntări o țară. Am izbutit, va spune I. Ghica, recapitulînd isprăvile generației sale, am izbutit fiindcă am cîntărit, deși nu era vorba numai de îndrăzneală. Mulți dintre comilitonii săi au fost cărturari eminenți, spirite lucide, cumpănind cu luare aminte situația geopolitică spre a putea trage maximum de folos pentru țară. Kogălniceanu e desigur cel mai de seamă dintre ei, căci dacă Alecsandri stă deasupra în sfera literaturii, I. Ghica prin analiza fenomenului economic, I. C. Brătianu în praxa politică, C. Negri în diplomatie, nimeni n-a ilustrat toate aceste domenii și *încă* altele cu o atîta strălucire ca M. Kogălniceanu. Este motivul pentru care A. D. Xenopol spunea, sub cupola Academiei, că o personalitate de asemenea aveau așteptate ar găsi echivalent într-un secol⁴. M. Kogălniceanu a fost, deci, mai mult decît un «primus inter pares» în galeria marilor luptători pentru cauza națională; a fost, neîndoiește, figura cea mai proeminentă a generației sale, dacă nu a întregului secol, dată fiind multitudinea calităților sale, admirabila împletire a creației intelectuale cu fapta politică.

Din atîtea ipostaze ne reține atenția precumpănitor, acea de arhitect al României moderne, ipostază ce l-a făcut pe O. Goga să vadă în marile istoric, literat, om politic «cel dintîi creier românesc organizat în sens modern, care primește și elaborează problemele gîndirii continentului din vremea lui pentru a le pune de acord cu interesele naționale»⁵. În adevăr, de la primele reflecții din timpul studiilor în străinătate (1834) pînă la discursul solemn rostit sub egida Academiei Române, la 1 aprilie 1891, «cîntecului (său) de lebădă», Kogălniceanu a fost mereu preocupat de închegarea într-un sistem coerent a ideilor social-politice pe care le-a putut aduna din lecturi, contacte personale sau realități ale timpului. Studii numeroase au fost *deja* întocmite pe această temă, fără a-i secătui însă resursele. Analistii s-au preocupat îndeosebi de filiații, analogii, rezultate și în măsură mai mică de paradigmele la care Kogălniceanu a făcut apel.

Căutînd a-i defini pe cît e posibil opțiunea politică, ne vom limita aici la unele reflecții de ordin general, reflecții sugerate de scrierile sale, firește, dar și de posibila analogie între epoca lui Kogălniceanu și acea care se inaugurează, convulsiv, dramatic, sub ochii noștri. Amîndouă poartă un semn auroral. Una, după un lung regim fanariot, care a făcut să se stingă aproape conștiința de sine a poporului, instilînd elitei un sentiment de disperare și o necesitate acută de renovare. Alta, după o jumătate de secol de dictatură, care a făcut să pâlească din nou sentimentul civic, pînă la o inerție aproape deplină, de unde urgența, în ambele cazuri, de a se regîdi structurile societății. Să fie acestea schimbate cu totul ori să li se aducă numai corective din mers? Problema noastră a fost și problema lui Kogălniceanu, acum un secol și jumătate, cînd a prins contur discursul politic al generației sale⁶. De aceea căutările lui au astăzi un ecou atît de amplu, ecou pe care N. Iorga l-a prevăzut, de altfel, atunci cînd vorbea de actualitatea perpetuă a marelui său înaintaș în cultură și militantism social-politic⁷.

Iniția observație care trebuie făcută, în cazul lui Kogălniceanu, e că s-a format în atmosfera plină de speranță a restabilirii domniilor pămîtene și în primii ani de regim regulamentar, cînd încă se mai credea în sensul benefic al protecției rusești. Cum mama sa copilărise, orfană, în casa lui Grigore Sturdza și cum fiul acesteia, Mihail, ajuns domn sub Regulamentul organic, l-a trimis la studii în străinătate, împreună cu propriile-i odrasle, e de presupus că tînărul Kogălniceanu a crezut inițial în noul regim (tatăl său, Ilie, a fost de altminteri un colaborator statornic al acestuia) și chiar în acel «ange tutelaire du Nord», cum, spre stupoarea și revolta lui Bălcescu, l-a numit în «Istoria» sa pe țar⁸.

Contactul cu societatea franceză, cîțiva ani după noua revoluție ce instalase în fruntea acesteia «un roi citoyen», apoi o mai lungă ședere în mediul liberal din Berlin l-au edificat asupra căii ce trebuia urmată în propria lui țară. Modelul francez și experiența germană îi recomandau atunci un sistem liberal sub patronaj dinastic. Iar dacă în Franța l-au impresionat marea libertate a individului («aici fieștecăre om îi crai», spunea dînsul) și funcția socială a presei, dincoace de Rhin el a putut cunoaște de aproape rezultatul reformelor inițiate de Stein și Hardenberg la început de secol. Mediul protestant pe care îl frecventa (Jonas, Hufeland, Savigny, Humboldt etc), liberalismul atît de generos profesat la catedră de un E. Gans, spîritul larg al istoricului Ranke l-au marcat definitiv. Wilibald Alexis, cunoscutul scriitor, l-a introdus în «marea lucrare ce se opera pe atunci în Germania», pe linia unității politice și a eforturilor burgheziei de a intra în viața politică. Din memoriul lui Hardenberg (1812) a înțeles că «torentul revoluționar» nu putea fi evitat decît prin reforme sistematice, graduale, că adevăratul progres reclamă idei și atitudini noi, devotament civic, înțelepciune politică. Din același memoriu a dedus că îmbinarea democrației cu principiul dinastic, recomandată pentru Prusia, putea fi o soluție și pentru țara sa⁹. Ca într-un cîmp experimental, el a putut studia urmările, vizitînd comitatul Schwerin, unde clăcașii de altădată aveau acum gospodării proprii și puteau constitui un exemplu pentru români¹⁰.

Desigur, mărturisirea de mai tirziu că acolo, «la focul patriotismului german, s-a aprins făclia patriotismului (său) român»¹¹ se cuvine luată *cum grano salis*. Fiindcă înainte de a ajunge în Germania, pe cînd se afla încă în Luneville, el îi scria prietenului său Alecsandri: «Vous êtes si exalté en parlant de la France... que je commençais à douter de votre patriotisme». Uitase că era moldovean? E adevărat că față de «marea soră» noi abia ridicam fruntea, abia începeam a scutura catenele ignoranței. Cu atît mai mult era nevoie de mari devotamente. «Qui, mon ami, soyez toujours bon moldave, aimez et servez votre patrie quelque petite et quelque pauvre qu'elle est!» Dacă se aflau amîndoi în străinătate, era, desigur, pentru a aduce de acolo știința necesară și a o pune în slujba patriei. «Voilà mes idées, voilà mes seuls plaisirs, voilà ma consolation loin de mon pays: je ne suis heureux que dans l'avenir», își încheia Kogălniceanu misiva padeică din 15 martie 1835, patru luni înainte de a porni spre Germania. Episodul amintit arată (mai e nevoie să spunem?) că tînărul Kogălniceanu plecase din țară cu gîndul anume de a se întoarce mai bogat în știință și mai apt să i se devoteze. Ducea cu sine documente și cronici (le culegea de la treisprezece ani), cîntece populare, texte de legi, cu intenția de «a arăta europenilor cine sînt moldo-valahii și ce au făcut ei în timpurile trecute»¹². Dispunea însă și de lecturi semnificative pentru orientarea lui filozofică și politică. E destul să amintim aici cartea lui Fénélon «Les aventures de Télémaque», despre care Kogălniceanu spune, în «Iluzii pierdute» (1811), că-i fusese un text de căpătîi la pensionul din Miroslava¹³. Se evocau acolo reformele social-politice întreprinse de însăși Minerva, în travesti, la Salenta, reforme întemeiate pe rațiune, omenie, justiție¹⁴. «Cel ce taie coloana sau înalță peretele unei construcții nu e decît un zidar; însă cel ce a gîndit întregul edificiu și are toate proporțiile în capul său, acela singur este arhitect», se putea citi în povestea lui Telemah, mereu instructivă pentru cine urmărește formația cîrturarului nostru¹⁵.

Un arhitect capabil de mari construcții a fost Kogălniceanu însuși, poate cel mai mare din generația lui. Meritul său e de a fi sintetizat elemente din diverse modele social-politice, în tentativa de a le raporta cît mai eficient la realitățile noastre. Dacă în proiectul de «republică aristodimocrătică» se considera «Englita, țară slobodă, vrednică de a (se) lua paradigma de la dînsa»¹⁶, dacă generația

pașoptistă a optat în ansamblu pentru modelul francez, merită a se reține efortul lui Kogălniceanu de a regîdi acest model prin raportare la experiența britanică și mai ales la cea germană. Robert Mandrou a explicat undeva de ce modelul englez a trebuit să se încline mult timp în fața celui absolutist, propus de monarhia franceză, răspîndit apoi de revoluție și de războaiele napoleoniene¹⁷. Continentul era mai aproape de acest model, adoptat *grosso modo* și de români, cu un decalaj semnificativ și interpretări locale¹⁸.

Kogălniceanu a contribuit în chip eminent la crearea unui model propriu¹⁹, conștient că istoria nu are respect decît pentru cine știe să respecte comandamentele realului. Admirator al spiritului englez, el știa bine că nu se poate îmbrăca peste noapte «mantia pairilor Mării Britanii»²⁰. Prețuia ideea de *self-government*, ca singura capabilă să asigure armonia unei națiuni, însă știa bine că aceasta nu se poate dobîndi dintr-o dată²¹. Decentralizarea, pusă oarecum la lucru prin legea comunală, rămînea un deziderat. Momentan, prevala încă modelul francez, consonant cu tradițiile paternaliste de la noi. Germania, mai aproape de spiritul britanic, n-a reușit să încline cumpăna²². Abia în vremea noastră, cînd Franța însăși caută să scape de chingile centralizării, după ce și-a supus modelul la fasonări succesive, putem spune că se încheie un ciclu. Multe dintre problemele lumii de azi sînt legate, în fond, de eșecul modelului francez, copiat instinctiv, adesea cu anxioasă conștiinciozitate, de națiunile retardatate²³. Franța era percepută ca un focar de cultură și civilizație, «modelul» ei fiind urmat aproape cu sfințenie.

E remarcabil faptul că M. Kogălniceanu a intuit din capul locului slăbiciunile acelui model, după cum se poate deduce din atitudinea față de alte modele și din felul cum a înțeles, ca politograf, ministru și reformator, să-l aplice la nevoie. De acord cu marile idei, el căuta să le armonizeze cu realitatea istorică, totdeauna mai diversă, mai particulară. Evocînd principiile care au călăuzit generația sa, Kogălniceanu declara în parlament, la 5 iunie 1889, un secol după Revoluția franceză: «Ne-am adus dar aminte de proclamarea drepturilor omului, de egalitatea fiecăruia în fața legii și de drepturile acordate fără deosebire de confesiune». Originea acestor idei pare limpede și totuși, spre deosebire de alți contemporani, Kogălniceanu înțelegea să pună de acord modelul cu realitățile locale: «Povățuiți am fost de aceste drepturi proclamate în Franța; am găsit însă începutul lor în însăși țara noastră». Era convins chiar, dincolo de orice presupunție protoconunistă, că «istoria noastră are multe exemple pe care mai tirziu le-au imitat și alte țări mai înaintate decît noi», adaugă militantul²⁴, folosind nu tocmai propriu conceptul de imitație. Căci n-a putut fi vorba de un transfer de valori instituționale spre alte zone, ci de evoluții paralele, cu obnubilări și rupturi ce au produs apoi impresia că acele instituții erau, pur și simplu, importante, în timp ce istoricul știa bine că rudimentele lor, cel puțin, se puteau recunoaște în propriul trecut.

Respectul față de realitatea istorică i-a impus lui Kogălniceanu o anume rezervă față de însăși ideea de revoluție. «Cînd revoluțiile încep, civilizația încetează», spunea la un moment dat, atent la pericolul pe care orice revoluție îl conține, dacă nu e bine canalizată, dacă nu acceptă un comandament moral. Mișcarea din Moldova fusese pentru Kogălniceanu un avertisment asupra dificultății de a articula un program coerent și de a-l susține prin solidaritatea maselor. Inclinat totuși spre o formulă mai radicală decît a altora, el a sesizat la timp că între dorință și posibilitate decalajul era încă prea mare, că înainte de a aștepta rezultate spectaculoase era nevoie de un efort masiv de luminare a poporului. Trebuia să evităm revoluția, va spune Kogălniceanu mai tirziu, tocmai fiindcă eram împinși spre ea de forțe obscure. Orice răsturnare violentă implică riscuri. O revoluție știi pentru cine se începe, nu și în favoarea cui se termină, va adăuga T. Maiorescu, reluînd aceeași idee, care îndruma spre acceptarea numai a revoluției de sus *Revolution von oben*, așa cum îi apăreau lui Kogălniceanu reformele din Prusia. «Adevărata civilizație, afirmă în același spirit un personaj din «Tainele inimii» (1850), este aceea pe care o tragem din sinul nostru, reformînd și îmbunătățind instituțiile trecutului cu ideile și propășirile timpului de față»²⁵. Cu alte cuvinte, se mențin formele și se înprospătează mereu fondul, cum avea să spună și Eminescu²⁶. Numai așa se poate obține un progres «lin și treptat»²⁷. Aceasta voia să însemne că fiecare individ sau generație trebuie să asume ca sarcină doar ceea ce concordă cu spiritul timpului, fiecare avînd partea sa de jertfă.

Totuși graba și-a pus sigiliul pe epoca de tranziție, alimentînd situații și stări paradoxale. S-a văzut în acest fenomen de «ardere a etapelor», specific tranziției, un conflict între două ritmuri de evoluție, unul pretins de integrarea în lumea modernă, altul determinat de «fixitatea relativă a formației intelectuale»²⁸. Romantismul coexistă cu manifestări clasice, preromantice, spontan realiste etc., iar acest amestec de curente în aceeași operă creează situații stranie²⁹. Observația e valabilă și pe un plan mai larg, la nivelul societății însăși, care cunoaște stări nu mai puțin ciudate. Căci nimeni nu trece nepedepsit peste faze intermediare. Etapele nu se ard, ele numai par că sînt citeodată arse, în timp ce stările gravitaționale, factorii de substrat continuă să fie activi. De aceea Bălcescu a simțit nevoia să întemeieze revoluția pe o mișcare multiseculară; de aceea Maiorescu considera că «o revoluție este o operă de veacuri»³⁰. Mersul ei în timp implică achiziții treptate, dincolo de rupturile intempestive se cer sesizate continuități durabile. Acesta e spiritul în care Ko-

gălniceanu și-a construit discursul politic, atent la dialectica subtilă a tradiției și înnoirii. Celor prea grăbiți din aripa stîngă a liberalismului dînsul le reproșă lipsa de sensibilitate pentru caracterul organic al dezvoltării, irespectul față de istorie, tradiție, cutume³¹, adică față de tot ceea ce înseamnă tradiție sistematică, stratificare în timp, limpezire. Combătîndu-și opoziții, și-a putut aminti, eventual, că *natura abhorrat a vacuo*, că așa cum aceasta nu iubește salturile, nici societățile umane nu trebuie să-și uite carcterul organic. De unde nevoia de respect pentru tradiții, pentru valorile îndelung sedimentate. Admirîndu-i pe englezi pentru spiritul lor conservator, încorporat în așezăminte, Kogălniceanu știa bine că acestea traversau totuși un permanent proces ameliorativ.

Realismul lui Kogălniceanu, un «realism organic», după expresia lui N. Iorga³², are multiple motivații. S-au invocat mai ales surse livești, dar trebuie amintit, în egală măsură, contactul direct cu lumea. «Nu este țară din Europa în care să nu fi călcat piciorul meu, nu este stare a societății să nu o fi observat de aproape. De la Insulele Scandinave pînă la patria lui Temistocles și a lui Solon, de la vechea Bizantie, reședința măreții a sultanilor, pînă la coloanele lui Ercul, am îmblat toate țările, am trăit cu luxul celor mari și cu lipsa celor mici», spune Kogălniceanu, prin intermediul unui personaj³³. La această experiență se adaugă, desigur, exemplul german, atît de elocvent pentru a-i susține refuzul, cînd e vorba de schimbări intempestive, confuze, grăbite. «Voiți ca, deodată, din prunci să ne facem oameni mari?»³⁴.

Graba riscă să rupă «relația cu trecutul», o relație inexorabilă, după opinia lui Kogălniceanu³⁵. A importa valori fără aderență la problematica locală i se părea un nonsens. Realitatea românească avea alte determinații decît cea apuseană, apela la trecut, la istorie, la tradiții era mai însemnat aici decît pe linia Atlanticului.

Desigur, «cearta modelelor» în cuprinsul operei lui Kogălniceanu e mai complexă decît s-a putut evidenția în aceste rînduri. Cazuistica «maniei ce avem de a ne întipări numai modelele rele și abuzurile străine»³⁶ ar merita, îndeosebi, să fie urmărită mai atent, ca și relația textelor kogălnicenene cu alte politograme ale epocii. Se poate spune însă că atît sub unghi ideologic, cît și în aplicația practică M. Kogălniceanu a contribuit, ca nimeni altul, la crearea României moderne, contribuind din mers un *model* propriu, apt să împace ideile circulante în epocă și realitățile locale. Deși aceste realități i-au produs deziluzii de timpuriu — la 1841 se socotea un «Prometeu manqué», ajuns «călindărar» — el a stăruit în programul său de reforme, decenii în șir, pentru a ajunge să poată spune, în cele din urmă, că «la orice act mare ce s-a săvîrșit» pusese «pietricica» sa. Taina acestui palmares extraordinar nu se poate lămuri fără a ține cont de acea fericită conjuncție — rarismă în istoria oricărui popor — între însușirile personale și datele obiective ale epocii. Dacă din atitea ipostaze sub care Kogălniceanu se recomandă, gîndul nostru caută acum mai ales pe aceea de arhitect al statului român modern, este fiindcă statul era atunci premisa indispensabilă a instituirii de noi raporturi în societate, de stimulare a creativității poporului. Siguranța cu care a știut să aleagă, ținînd seama de «puterea ideilor moderne» și totodată, de realitățile românești, e ceea ce suscită neslăbit interesul nostru. Conduita privitoare la modelele în dispută e o temă ce merită, desigur, a fi reluată.

Note

¹ Cf. *Cazimir Șt.* Alfabetul de tranziție. Buc. 1986. P. 8.

² *Rosetti C. A.* Condiția poezilor în principate la 1842//*Steaua Dunării*. 1856. Nr. 15.

³ *Cazimir Șt.* Op. cit. P. 110.

⁴ *Xenopol A. D.* Mihail Kogălniceanu. Buc. 1895. P. 3.

⁵ *Goga O. M.* Kogălniceanu precursor al unirii neamului//M. Kogălniceanu. Ciclu de conferințe. Buc. 1936. P. 37.

⁶ Cf. *Zub Al.* *Idéologie révolutionnaire et discours historique à l'époque de la renaissance roumaine/La Révolution française et les roumains*. Iași, 1989. P. 345—352.

⁷ *Iorga N.* Personalitatea lui M. Kogălniceanu//M. Kogălniceanu. Op. cit. P. 7.

⁸ Cf. *Căndea V.* «Histoire de la Valachie» de M. Kogălniceanu, adnotată de N. Sălcescu//*Studii și cercetări de bibliologie*. II. 1957. P. 71—137.

⁹ *Kogălniceanu M.* Opere. II. Buc. 1976. P. 607.

¹⁰ Ibidem. P. 608—609.

¹¹ Ibidem. P. 609.

¹² Ibidem. P. 44.

¹³ *Kogălniceanu M.* Tainele inimii. Scrieri alese. Buc. 1973. P. 82.

¹⁴ *Zub Al. M.* Kogălniceanu istoric. Iași. 1974. P. 54—56.

¹⁵ *Les beautés de Fénélon*. Tours. 1845. P. 256.

¹⁶ *Uricariul IV.* 1857. P. 286.

¹⁷ Cf. *Mandrou R.* Matca spiritului//*Secolul XX*, 1978. P. 10—12, 46, 50.

¹⁸ Cf. *Curandin C.* *Révolution à la française ou à la russe*. Paris, 1982. P. 99—113.

¹⁹ Cf. *Buțu Al.* *Virstele Angliei//Secolul XX*. P. 37—45.

²⁰ *Kogălniceanu M.* Cuvînt în contra adresei. Buc. 1863. P. 103—105.

²¹ *Monitorul oficial*. 17/29. X. 1864. P. 1086.

²² Cf. *Iorga N.* Patru conferințe despre istoria Angliei. Buc. 1828; *Protopopescu Dragoș*. Fenomenul englez. Buc. 1936; *Vlad Georgescu*. Istoria ideilor politice românești. München. 1987. P. 191; *Verzea Ileana*. Anglia văzu-

- tă de români//Secolul XX. P. 53—71.
- ²⁸ Bala Kalman. Problemele noastre sînt legate de eșuarea modelului francez// Contrapunct 1 (47). 23.XI.1990. P. 3.
- ²⁹ Zub Al. M. Kogălniceanu, bibliografie. Buc., 1971. P. I—XVI.
- ³⁰ Kogălniceanu M. Opere. I. Buc. 1974. P. 100.
- ³¹ Eminescu M. Opera politică. II. Ed. I. Crețu. P. 247.
- ³² Kogălniceanu M. Cuvînt în contra adresei. P. 103—105.
- ³³ Cornea P. Originea romantismului românesc. Buc. 1972. P. 519.
- ³⁴ Sorin Alexandrescu. Le parodoxe roumain//International «Journal of Romanian Studies». I. 1976.
- ³⁵ Zub Al. Junimea. Implicații istoriografice. Iași, 1976. P. 248.
- ³⁶ Cf. Zub Al. A scrie și a face istorie. Iași, 1981. P. 251—260.
- ³⁷ Iorga N. M. Kogălniceanu. Scriitorul. Omul politic și românul. Buc., 1918.
- ³⁸ Kogălniceanu M. Tainele inimii. P. 128—129.
- ³⁹ M. Kogălniceanu. Cuvînt în contra adresei. P. 103—105.
- ⁴⁰ Georgescu Vlad. Op. cit. P. 82.
- ⁴¹ Kogălniceanu M. Tainele inimii. P. 131.

Ion Varta

M. KOGĂLNICEANU ÎN CORESPONDENȚA DIPLOMATICĂ RUSĂ (1844—1847)

Arhivele moscovite conțin multe documente ce reflectă aspecte necunoscute din istoria românilor. Vom încerca în continuare să facem o analiză succintă a corespondenței diplomatice ruse inedite despre M. Kogălniceanu ce se referă la anii 1844—1847.

Către anul 1844 M. Kogălniceanu, grație activității sale de istoric, publicist, fondator și redactor de reviste, avocat, profesor de istorie, literat, devenise destul de cunoscut în Moldova și în celelalte țări românești și foarte impopular în ochii consilierilor ruși de la Iași și București. Numele lui în această perioadă tot mai frecvent figurează în corespondența diplomatică rusă.

În timpul domniilor regulamentare protectoratul rus devenise pentru românii din cele două principate destul de insuportabil, consulii ruși comportîndu-se aici ca niște stăpîni veritabili. Cu acest fapt nu puteau să se împace, în mod special, tinerii care-și făcuseră studiile în Occident. Abolirea protectoratului țarist asupra Principatelor, care era conceput de Petersburg ca un instrument de dominație absolută, era unul dintre dezideratele principale ale patrioților români.

Imperiul rus era în imposibilitate de a stăvili avîntul spre emancipare al românilor. Tineretul moldovean cîț și cel muntean, în corespondența rusă, era supus unui blam încontinuu din partea consilierilor Majestății Sale Împăratul tuturor rușilor, pentru nesupunere și îndrăzneala cu care se confruntau cu autoritățile locale și puterea protectoare.

În viziunea diplomaților ruși, aflați în Principatele Române, activitatea tinerilor patrioți prezenta un pericol serios pentru influența rusă în aceste țări. Astfel, consulul la Iași Kotzebue la 21 februarie 1844 comunica într-un raport adresat cancelarului Nesselrode că «de la un timp printre tinerii moldoveni e remarcată o tendință periculoasă, care merită înalta atenție a ministerului Imperial. Numărul tinerilor care revin în țară după terminarea studiilor în Franța și Germania crește din an în an. Ei sînt infectați de un spirit de liberalism și intenționează să răspîndească ideile subversive la care n-au putut rezista în străinătate din lipsă de caracter sau din lipsă de experiență, încercînd să constituie chiar și un partid. Fără a-și da seama de ceea ce vor, ei se amăgesc cu visurile de libertate și independență și pentru moment tendința lor este îndeosebi dirijată contra protecției tutelare a guvernului nostru»¹.

Nemulțumirea lui Kotzebue a fost provocată de decizia tinerilor ieșeni de a efectua «demonstrații puerile contra autorităților ruse, intenție ce fusese înăbușită în germenul său». Diplomatul rus bănuia că Domnitorul a știut despre aceasta, deoarece «unul din aghiotanții săi, fiul unui om care-i este orbește devotat, se găsea în fruntea acestui complot al elevilor»². Evident că Kotzebue îl avea în vedere pe M. Kogălniceanu.

O deosebită repulsie consulului rus la Iași a stîrnit adresa redactată și scrisă de către M. Kogălniceanu și semnată de prietenii săi V. Alecsandri, Costache Negri, Michele Corradini ș. a., care a fost adresată domnitorului și membrilor sfatului legislator la 3 februarie 1844 în legătură cu decretarea la 31 ianuarie a dezrobirii țăganilor mănăstirești. Această adresă a fost apreciată de Kotzebue drept «un panagheric al liberalismului și sentimentelor înălțătoare» ale acestor tineri. El i-a reproșat Domnitorului consimțămîntul său de a primi această depuțatiune, apreciîndu-l ca «un pas nechipzuit»³.

În depeșă de la 2 martie 1844 Kotzebue completează informația comunicată cancelarului la 21 februarie relativă la atitudinea tineretului moldovean vizavi de dezrobirea țiganilor mănăstirești. Nemulțumirea consulului, de astă dată, a fost provocată de articolul lui M. Kogălniceanu «Dezrobirea țiganilor», publicat în suplimentul la nr. 5 al «Propășirii» de la 6 februarie. Diplomatul rus constată că acest articol «oferă o idee despre spiritele ce domină printre tineri: el e cu atât mai remarcabil cu cât autorul se califică pe sine însuși cât și pe prietenii săi ca partizani ai noilor idei»⁴.

Kotzebue își asumă responsabilitatea de a suprima această publicație. El scrie cancelarului Nesselrode că «s-a crezut dator de a împiedica ca această revistă să devină organul ideilor subversive»⁵. Pentru început consulul rus se vedea obligat să acționeze într-un mod indirect, încercînd să-și asigure asistența «francă și loială» a Domnitorului în interzicerea organului de presă rebel. În acest scop Kotzebue i-a demonstrat Alteței Sale articolul în cauză. Ultimul i-a adus asigurări că n-a avut nici o cunoștință despre aceasta, enunțînd intenția «de a mustra cenzura pentru că a admis publicarea articolului»⁶.

M. Kogălniceanu este supus din partea consulilor ruși de la Iași și București unei supravegheri permanente. Chiar și din Petersburg se urmărea cu vigilență deosebită orice pas întreprins de înaintașul moldovean. Astfel, la 4 aprilie cancelarul Nesselrode îl însărcină pe Kotzebue să nu admită călătoria lui Kogălniceanu în străinătate⁷. Dar acest ordin al Petersburgului întârziase, căci la 15 aprilie ultimul, însoțindu-și sora, ce avea nevoie de tratament, plecă spre Viena. În capitala Austriei M. Kogălniceanu urma să prezinte lui Meternich un memoriu acuzator împotriva lui Mihail Sturza și să-și continue călătoria pînă la Paris⁸. La 17 aprilie Kotzebue comunică cancelarului că a reușit totuși să-l angajeze pe Domnitor, ca prin intermediul baronului Philippsborne, corespondentul său la Viena, să-i interzică lui Kogălniceanu călătoria la Paris. În același raport consulul rus mărturisește lui Nesselrode că «uneltirile tineretului moldovean reclamă tot mai mult vigilența noastră, în care noi sîntem departe de a fi secundați de către guvernul moldovean». În calitate de argument era adusă informația conform căreia același M. Kogălniceanu înainte de plecarea sa în străinătate, împreună cu Nicolae Istrati a călătorit prin două districte din Moldova de Sus, permițîndu-și să blameze în prezența mai multor boieri insuportabilul protectorat rus, insistînd asupra necesității susținerii Principelui Sturza, necătiînd la toate abuzurile administrației sale, care era singurul om capabil de a dejuca intrigile ruse⁹.

Domnitorul Sturza, în virtutea indicațiilor parvenite din Petersburg, expediază baronului Philippsborne la Viena ordinul ca lui Kogălniceanu să i se retragă pașaportul, iar el să se înapoieze la Iași. În iulie Kogălniceanu reveni în capitala Moldovei, reluîndu-și activitatea sa de redactor la «Propășirea» și cea de avocat. Dar norii grei continuau să se adune deasupra lui. Pe consulul rus la Iași continua să-l supere publicația recalcitrantă. Domnitorul se nemulțumea tot mai mult de activitatea de avocat a lui M. Kogălniceanu. Ultima picătură care a provocat de activitatea de avocat a lui M. Kogălniceanu. Ultima picătură care a provocat minia violentă a lui M. Sturza fu procesul dintre «Vechilii obștei Botoșani» și călugării greci de la Popăuți, în care Kogălniceanu a susținut legitimele drepturi ale botoșenilor, lezînd, în același timp, interesele beizadelei Grigore M. Sturza, feciorul Domnitorului¹⁰. Răfuiala cu avocatul nesupus a urmat imediat după acest proces. M. Sturza pentru a evita nemulțumirea opoziției, a căutat să facă tot posibilul ca inițiativa în această chestiune să-i aparțină consulului rus. Însă Kotzebue i-a ghicit intențiile și a refuzat să-și asume o asemenea responsabilitate. Ultimul comunica cancelarului, că «domnitorul, prevăzînd urmările unei măsuri severe contra vinovatului asupra spiritelor boierilor, a dorit ca toată vina în adoptarea unei asemenea decizii inpopulare să cadă pe consulat»¹¹. Diplomatul rus mai comunica că s-a văzut nevoit să-i reproșeze lui M. Sturza că iarna trecută el l-a avertizat despre pericolul care-l prezintă acest subiect, apelînd totodată la atenția Domnitorului asupra tendințelor subversive ale tineretului, citînd și asupra consecințelor, pe care ele pot să le aibă. Cu toate acestea, Alteța Sa nu numai că a admis o deputațiune din partea lor, cu ocazia eliberării țiganilor, dar multor din acești tineri le-a oferit mai apoi funcții de stat¹².

M. Sturza, dîndu-și seama că intențiile sale au fost sesizate de către diplomatul rus, s-a văzut nevoit să acționeze fără concursul fățiș al ultimului. În una din conversațiile sale cu Kotzebue el îi mărturisea că, în conformitate cu împuternicirile ce i le acorda Regulamentul Organic, intenționează să-l exileze pe Kogălniceanu pe malul drept al Dunării, informînd pe pașa de acolo și Poarta Otomană asupra motivelor acestei măsuri¹³. Consulul i-a replicat că aceasta din urmă poate furniza boierilor ocazia de a protesta, deoarece un alt articol al Regulamentului Organic prevede că nimeni nu poate fi condamnat fără judecată, de aceea i se părea mai convenabil convocarea Consiliului administrativ, în cadrul căruia cazul lui Kogălniceanu urma să fie supus deciziei sale. Iar referitor la modul de pedeapsă, sfătuia diplomatul rus, numai domnitorul putea determina în ce măsură starea spiritelor putea să permită gradul de severitate a pedepsei, ce urma să fie aplicată lui Kogălniceanu. Kotzebue recomanda că mai preferabil ar fi fost exilarea acestuia într-o mănăstire, pedeapsă destul de frecvent utilizată în țară¹⁴. Consiliul administrativ l-a condamnat pe M. Kogălniceanu la un exil în mănăstirea

Rîșca, motivîndu-și decizia prin amenințările acestuia la adresa Domnitorului și cuvințarea rebelă în Divanul domnesc¹⁵.

În ziua aplicării pedepsei M. Kogălniceanu a reușit să adreseze un protest consulului rus, originalul căruia se află actualmente în arhiva de politică externă a Rusiei și care pînă în prezent n-a fost cunoscut biografiilor marelui patriot. Iată ce indica în acest document tînărul Kogălniceanu: «Azi la ora 1 după amiază Aga al orașului a venit și mi-a ordonat, în numele Alteței Sale serenissime a Principelui Moldovei, să-i urmez cu scopul de a fi trimis în exil la mănăstirea Rîșca. Eu am obținut un răgaz de o oră și profit de aceste minute pentru a mă adresa vouă, Consul al Maiestății Sale Împăratul tuturor rușilor, Augustul protector al moldovenilor, împuternicit să vegheze aplicarea Regulamentului în toată plinătatea sa. În numele Maiestății Sale, a cărui nume îl invoc, eu protestez solemn contra acestei violențe, care mi-a fost comisă. Eu consider decizia adoptată față de mine ca arbitrară, deoarece ea nu este bazată pe nici o sentință judiciară și legea, care ne este garantată de către Maiestatea Sa Împăratul, salvează de la moarte chiar asasinul, dacă el mai întîi nu este condamnat de către judecată. În virtutea acestei legi care nu face nici o excepție, eu cer să fiu judecat înainte de a fi condamnat. Dacă, totuși, nu i se va acorda importanță întemeiatei mele cerințe, în numele Maiestății Sale protestez contra oricărei violențe, care mi se va aplica, eu protestez contra pierderii fortunii mele, care va fi un rezultat inevitabil al exilului. Și în numele Maiestății Sale a Împăratului eu vă cer să-mi acordați ajutor și protecție»¹⁶.

Dar consulul Rusiei la Iași, care era chemat să supravegheze aplicarea corectă a Regulamentului Organic în Principatul Moldova a ignorat acest protest din considerente lesne de înțeles, dîndu-și perfect de bine seama că se comitea o gravă încălcare a legislației în vigoare. În raportul adresat cancelarului Nesselrode, Kotzebue comunica că s-a văzut nevoit să refuze de a răspunde protestului, «ținînd cont de antecedentele care merită să fie criticate, cît și de purtarea proastă a domnului Kogălniceanu». Unicul compromis pe care el l-a admis în cazul lui Kogălniceanu era propunerea făcută Domnitorului ca Consiliul, înainte de a pronunța sentința, să-l invite pe vinovat pentru a-i comunica decizia sa¹⁷.

După șapte săptămîni de arest Kogălniceanu este eliberat din surghiunul de la mănăstirea Rîșca¹⁸. Consulul rus, în raportul de la 14 decembrie 1844, adresat cancelarului, motiva această decizie a lui M. Sturza prin faptul că măsura de severitate aplicată lui Kogălniceanu și-a atins scopul și prin aceasta s-a demonstrat supușilor săi că Domnitorul nu poate fi atacat fără a pedepsi. O a doua cauză a punerii în libertate a răzvrătîtului moldovean era înrăutățirea stării sănătății sale «în rezultatul tratării proaste în timpul exilului său». Kotzebue mai comunica că în urma insistențelor părinților lui M. Kogălniceanu s-a văzut nevoit «să intervină oficial pe lângă Domnitor în favoarea tînărului aghiotant, intervenție care a fost foarte bine primită de M. Sturza»¹⁹.

Consulul rus a fost determinat să ia o asemenea atitudine nu din intenția de a supraveghea respectarea Regulamentului Organic, cît din teama că cazul lui Kogălniceanu să nu servească drept pretext pentru opoziția boierească din Moldova, care era nemulțumită atît de administrația lui M. Sturza, cît și de protectoratul rus.

Eliberarea lui Kogălniceanu a fost condiționată de un șir de restricții. Tînărul urma să fie supravegheat de către poliție, interzicîndu-i-se, în același timp, să practice avocatura.

Viața pentru el în Moldova devine aproape insuportabilă. Demisionat din armată, lipsit de dreptul de a profesa avocatura, înglodat în datorii, permanent amenințat și neîndurător persecutat de oamenii lui M. Sturza, el hotărăște să se deștăreze. Dar pentru aceasta urma să obțină permisiunea Domnitorului, cît și a conșușilor ruși de la Iași și București. Pentru început M. Kogălniceanu face un șir de demersuri adresate consulului de la Iași în scopul obținerii unui pașaport pentru străinătate pentru a-și întrema sănătatea zdruncinată în urma surghiunului. În ianuarie 1845 Kotzebue îl informa pe Dașcov despre cererile insistente ale lui Kogălniceanu, comunicîndu-i, totodată, și dorința Domnitorului de a cunoaște opinia consulului general asupra răspunsului ce urma să fie dat acestei solicitări²⁰.

Deoarece răspunsul se făcea așteptat, M. Sturza «care dorea să se debaraseze de Kogălniceanu»²¹, a repetat solicitările sale, adresîndu-se iarăși lui Kotzebue, cît și lui Dașcov cu aceeași rugămînte. Răspunsul lui Dașcov a fost foarte circumspect. Lui Sturza i se comunica că Domnitorul este cel care urmează să primească decizia definitivă în cazul lui Kogălniceanu, semnalîndu-se doar că «în cazul cînd acest boier va obține din partea Alteței Sale permisiunea pe care el o solicită, nouă ne-ar părea puțin probabil că el ar dori să-și agraveze vina printr-o conduită imprudentă și negîndită care s-ar putea solda cu pierderea oricărei speranțe de a obține un serviciu sau a unei avansări în țara sa»²².

Explicația răspunsului prudent o face chiar Dașcov, care scria cancelarului că a urmărit scopul de a-l lipsi pe Domnitor de posibilitatea de a aduce învinuirii diplomaților ruși că sînt protectori ai «perturbatorilor atunci cînd noi am dorit să-l împiedicăm de a pedepsi persoanele care se exprimau prea deschis asupra abuzurilor administrației sale și instigatori ai măsurilor de rigoare atunci, cînd

noi îl angajăm să supravegheze și să reprime pe cineva din tinerii cunoscuți prin indisciplina și insubordonarea conduitei lor»²³.

În februarie 1845 Kogălniceanu s-a aflat la București la invitația lui Ion Ghica. Aflarea lui în capitala Munteniei era cauzată de constituirea «Asociației literare», din care făceau parte N. Bălcescu, G. Golescu, C. A. Rosetti, I. Ghica, A. T. Laurian ș. a. Unul dintre scopurile nefișate urmărite de această organizație era subminarea regimului existent și pregătirea spiritelor, prin acțiuni convergente, pentru unirea Moldovei cu Țara Românească²⁴.

Profitând de aflarea sa la București, Kogălniceanu a reclamat personal intervenția consulului general în favoarea obținerii permisiunii pentru o călătorie în străinătate²⁵. Dașcov, după asigurări din partea lui Kogălniceanu de a manifesta prudență în comportarea sa pe viitor, acceptă să-i acorde sprijinul în obținerea pașaportului pentru străinătate. Consulul general comunica cancelarului la 30 martie 1845: «Eu cred că regretul acestei persoane pentru comportarea sa imprudentă în trecut oferă o adevărată garanție a conduitei sale pe viitor și el va dori să justifice astfel indulgența din partea noastră. Pentru a-l încuraja în dispozițiile sale eu am consimțit să-i satisfac dorința, în urma rugămintii sale insistente, de a obține de la mine câteva scrisori de recomandare pentru Legațiunile noastre în străinătate»²⁶. În același timp, misiunile diplomatice cărora le-au fost adresate acele recomandări pentru Kogălniceanu au primit indicația ca «d-l Kogălniceanu să nu fie lipsit de o veritabilă supraveghere».

Dașcov mai comunica cancelarului că Kogălniceanu e pe cale de a termina publicarea la Iași a unui extras din cronicile moldovenesti relative la epoca principelui Cantemir și a campaniei de la Prut, «care reflectă într-o viziune absolut nouă acest eveniment». Consulul general solicita cancelarului «să i se acorde cu această ocazie autorului drept recompensă pentru cercetările sale o dovadă a generozității Imperiale, ceea ce va avea, după părerea sa, un dublu avantaj de a-l încuraja în laudabilele intenții, care el mi le-a demonstrat și de a-i oferi o nouă dovadă a caracterului binevoitor al protectoratului nostru»²⁷.

La 17 octombrie 1845 Kogălniceanu a adresat o scrisoare consulului general Dașcov (scrisoare, de altfel, inedită, originalul căreia se păstrează în Arhiva de politică externă a Rusiei). În ea se indica, între altele: «Tratările proaste și persecuțiile, la care am fost expus, mai ales în ultimul timp, și despre care, probabil, s-a scris Excelenței Voastre, mă impun, mai mult ca nici odată, să părăsesc Moldova pentru cîva timp deoarece o aflare mai îndelungată în țara mea mă va sorti pieirii. Mă plîng pe vexațiunile fără sfîrșit la care sînt expus. Contez să pornesc la drum la sfîrșitul acestei luni»²⁸. Diplomatului rus se mai aducea la cunoștință că, necîntînd la toate dezagrementele și obstacolele pe care le-a avut, era terminat lucrul asupra celei de-a doua părți a fragmentelor istorice, consacrate lui Cantemir și campaniei de la Prut. Kogălniceanu se mai interesa care a fost reacția la prima parte a lucrării sale în capitala Imperiului rus.

La sfîrșitul lunii octombrie Kogălniceanu părăsește Iașul, iar în prima jumătate a lunii decembrie sosește la Paris și imediat se afundă plenar în viața tumultuoasă a orașului-metropolă. Împreună cu mulți alți tineri audiază celebrele cursuri de la *College de France* ținute de istoricii democrați Jules Machelat, Edgar Quinet, poetul polonez Adam Mickiewicz. M. Kogălniceanu, alături de Ion Ghica, Costache A. Rosetti, Vasile Virnav, N. Bălcescu, este unul din fondatorii «Societății studenților români de la Paris», patronată de Lamartine²⁹.

Activitatea acestei societăți a pus, în gardă guvernul din Petersburg. La 25 aprilie 1846 Nesselrode i-a adresat consulului general la București o depeșă, prin intermediul căreia îl informa despre «asociația tinerilor moldoveni și valahi ce se constituie la Paris sub auspiciile d-lui Vaillant în scopul studierii principiilor constituționale și răspîndirii lor în Principate»³⁰.

Dașcov a atras toată atenția principilor Sturza și Bibescu asupra informației parvenite la cunoștința Ministerului Imperial, obținînd din partea lor asigurări că «nu se va neglija nimic pentru a supraveghea tinerii în cauză și pentru a adopta măsuri ce ar preîntîmpina propagarea acestor doctrine în Moldova și Valahia»³¹.

Din septembrie 1846 pînă la mijlocul lunii martie 1847 Kogălniceanu se află în Spania. Colindă această țară, pe care o îndrăgește pentru totdeauna. Dar dorul de patrie nu-l părăsește. Cu concursul lui I. Ghica caută să obțină permisiunea domnitorului Țării Românești de a se domicilia la București. Din Paris și Madrid au fost adresate un șir de epistole cu rugămintea de a obține un post în capitala Munteniei³².

O altă scrisoare, la fel inedită, a lui Kogălniceanu și găsită la fel în Arhiva de politică externă a Rusiei era consacrată tocmai soluționării acestei probleme. La 6 decembrie 1846 Kogălniceanu îi solicită consulului general de la București «puternicul sprijin într-o afacere care are o mare importanță pentru mine, deoarece ea poate hotărî restul vieții mele»³³. M. Kogălniceanu îi amintea diplomatului rus circumstanțele care l-au forțat să-și părăsească patria, care erau de natură să facă aflarea sa în Moldova imposibilă, «căci prezența mea putea continua să trezească amintiri puțin agreabile pentru unii și foarte crunte pentru mine». Dar și în afara țării sale nu-și găsisese tihna deplină, constatînd că «deja un an duc o viață inutilă și fără scop». Existența sa în afara țării o găsea «apăsătoare și inconve-

nabilă», — «nici activitatea, nici soarta mea nu o pot admite pe mult timp». Cu atât mai mult că el nu era dispus să-și consacre penița unui sau altui partid — «poziție pe cât denaturată, pe atât contrară principiilor mele și pe care nu pot s-o accept».

Pentru a obține sprijinul consulului general Kogălniceanu a fost nevoit să meargă și la abilitate: «Învățat de nenorocire și experiență, de toate gilcele politice, pierzind pentru totdeauna visurile tinereții și iluziile unei ambiții, eu simt că am nevoie de răgaz, și că cea mai mare fericire a mea ar fi posibilitatea de a câștiga mijloace de existență, ținându-mă departe de intrigile vieții politice». Kogălniceanu mai comunica că pentru a-și atinge acest scop a fost nevoit să se adreseze principelui Bibescu, «cerându-i permisiunea de a se stabili în Valahia».

Motivându-și intenția prin faptul că situația sa în Țara Românească «va fi mult mai agreabilă și mai ușoară ca în Moldova, căci străin de orice relații de ru-denie, de interese, de localitate și chiar de politică, neavând nici o injustiție de a învinge, pe nimeni a urî, voi fi supus doar legii și ospitalității și relațiilor de recunoștință; în consecință, nu voi cauza nici o complicație, nici o îngrijorare...».

Epistola lui Kogălniceanu, însoțită de o depeșă a consulului general de la București a fost expediată la Petersburg cancelarului Nesselrode. Dașcov îl informa pe cancelar despre intențiile fostului aghiotant al Domnitorului Sturza, «unul din partizanii cei mai activi ai ideilor de renovare a tineretului moldovean», de a se domicilia în capitala Țării Românești.

Argumentele lui Kogălniceanu se pare că au produs asupra diplomatului rus o anumită impresie, el singur recunoscând acest lucru: «Explicațiile lui Kogălniceanu mi-au părut pătrunde de francheță și de regret». Și, în consecință, Dașcov a găsit necesar de a-i vorbi principelui Bibescu, care i-a remarcat că «prezența acestor persoane în Valahia nu-i poate cauza nici un fel de îngrijorare»³⁴.

Cu toate acestea în vara lui 1847 Kogălniceanu se întoarce în Moldova. În următorii ani el avea să joace un rol important în evenimentele epocale din istoria românilor (revoluția de la 1848, Unirea Moldovei cu Țara Românească, proclamarea independenței României).

Aceasta a fost posibil în mare măsură și datorită abilității înaintașului moldovean care a știut să adoarmă vigilența consulilor ruși supraviețuind, astfel, în momentele dramatice ale vieții sale din anii 1844—47.

Note

- ¹ Arhiva de politică externă a Rusiei (APER) F. Arhiva principală din Sanct-Petersburg 1—9, inv. 8, 1830, dosar 13, C. Kotzebue către C. R. Nesselrode, 21.02.1844. F. 145.
- ² Ibid. F. 146.
- ³ Ibid. F. 146—147.
- ⁴ Ibid., C. Kotzebue către C. R. Nesselrode, 02.03.1844. F. 155.
- ⁵ Ibid.
- ⁶ Ibid.
- ⁷ Ibid., C. Kotzebue către C. R. Nesselrode, 17.04.1844. F. 162.
- ⁸ Pop A. Z. N. Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu. Buc., 1979. P. 108—110.
- ⁹ APER, F. Arhiva principală..., inv. 8, 1830, dosar 13, C. Kotzebue către C. R. Nesselrode, 17.04.1844. F. 162—163.
- ¹⁰ Pop A. Z. N. Op. cit. P. 116.
- ¹¹ APER, F. Arhiva principală..., inv. 8, 1830, dosar 13, C. Kotzebue către P. A. Dașcov, 25.10.1844. F. 176.
- ¹² Ibid. F. 177.
- ¹³ Ibid. F. 178.
- ¹⁴ Ibid. F. 178—179.
- ¹⁵ Ibid. Copia holărării Consiliului administrativ din 22.10.1844. F. 180—181.
- ¹⁶ Ibid. Copia protestului lui M. Kogălniceanu, 22.10.1844. F. 182.
- ¹⁷ Ibid. C. Kotzebue către P. A. Dașcov, 25.10.1844. F. 179.
- ¹⁸ Zub A. Kogălniceanu — istoric, Iași, 1978.
- ¹⁹ APER, F. Arhiva principală..., inv. 8, 1830, dosar 13, C. Kotzebue către C. R. Nesselrode, 14.12.1844. F. 189.
- ²⁰ Ibid. P. A. Dașcov către C. R. Nesselrode, 30.03(11.04)1845. F. 197.
- ²¹ Ibid. P. A. Dașcov către C. R. Nesselrode, 18(30).05.1846. F. 207.
- ²² Ibid. F. 209.
- ²³ Ibid. F. 207—208.
- ²⁴ Zub A. Mihail Kogălniceanu. Buc., 1984. P. 52.
- ²⁵ APER, F. Arhiva principală..., inv. 8, 1830, dosar 13, P. A. Dașcov către C. R. Nesselrode, 30.03(11.04)1845. F. 197.
- ²⁶ Ibid. F. 198—199.
- ²⁷ Ibid.
- ²⁸ Ibid. M. Kogălniceanu către P. A. Dașcov, 17.10.1845. F. 211.
- ²⁹ Pop A. Z. N. Op. cit. P. 122—123.
- ³⁰ APER, F. Arhiva principală..., inv. 8, 1830, dosar 13, P. A. Dașcov către C. R. Nesselrode, 18(30).05.1846. F. 207.
- ³¹ Ibid.
- ³² Pop A. Z. N. Op. cit. P. 126.
- ³³ APER, F. Arhiva principală..., M. Kogălniceanu către P. A. Dașcov, 06(18)12.1846. F. 285.
- ³⁴ Ibid. P. A. Dașcov către C. R. Nesselrode, 01(13)03.1847. F. 283—284.

Vladimir Tcaci

M. KOGĂLNICEANU ȘI SOCIETATEA DE ISTORIE
ȘI ANTICHITĂȚI DIN ODESA

Viața și opera unei astfel de personalități marcante și complexe precum a fost M. Kogălniceanu s-a aflat mereu în centrul atenției cercetătorilor. Dar tot atât de firesc e și faptul că activitatea savantului și omului politic de talia lui nu poate fi considerată nicicând ca fiind pe deplin valorificată. Un sir de pagini din viața istoricului M. Kogălniceanu rămân a fi completate, fiind necesare probabil chiar și unele reconsiderări privind anumite etape ale activității lui. În acest context un anumit interes prezintă raporturile lui M. Kogălniceanu cu Societatea de istorie și antichități din Odesa.

În prezenta comunicare voi încerca să reconstitui, în baza considerațiilor deja expuse în istoriografie, caracterul relațiilor marelui savant cu societatea menționată.

În 1915 N. Cartoian¹ a semnalat că M. Kogălniceanu ar fi fost ales membru-asociat al secțiunii ruse a «Société royale des antiquaires du Nord» ce își avea sediul la Copenhaga. Tot el ne oferă informația că societatea în cauză s-a constituit la 23 aprilie 1839, însă data aceasta se referă, după cum se știe, la «Societatea de istorie și antichități din Odesa». Un alt cercetător ce s-a oprit asupra problemei în discuție a fost Virgil Ionescu². Dînsul considera că în 1843 M. Kogălniceanu «ar fi putut face un drum la Odesa și aici va fi rostit, în cadrul Societății de istorie și antichități»³ o comunicare păstrată în ciornă la Biblioteca Academiei Române (Arhiva M. Kogălniceanu. Manuscrise, mapa XI. F. 255—266).

Cercetătorii Paul Cornea și Elena Piru au publicat în 1969 manuscrisul despre care este vorba⁴, făcînd concomitent unele note utile cu privire la vremea și locul unde a fost ținut acest discurs⁵. Autorii ajung la concluzia că «lectura atentă a manuscrisului furnizează anul 1839 drept dată probabilă a elaborării discursului»⁶ și aduc argumente care, după părerile lor, confirmă aceste opinii.

Pentru a dovedi că M. Kogălniceanu a rostit acest discurs la ședința «Societății de istorie...» din Odesa autorii notelor, nedispunînd de materialul necesar s-au adresat după ajutor către cercetătoarea rusă Dvoicenko-Markova, de la care au primit răspuns că «nici un român nu a ținut vreo comunicare la Societatea de istorie... din Odesa în anul 1839»⁷. În încheiere autorii ajung la concluzia «că discursul pe care-l publicăm, elaborat de Kogălniceanu între lunile mai și septembrie 1839, reprezintă ciorna unei comunicări destinate societății date, care urma să fie prezentat în același an, fie personal de către autor, fie de domnitorul Moldovei, Mihai Sturza»⁸.

Istoricul literar Vasile Ciocanu în articolul «C. Stamati și Societatea de istorie și antichități din Odesa»⁹ se oprește tangențial la la problema pe care o abordează. Referiri notabile la această temă face, de asemenea, cercetătoarea Alexandrina Matcovschi în articolul «Societatea de istorie și antichități din Odesa și preocupările ei privind folclorul și etnografia moldovenească»¹⁰. Credem că în acest articol prezintă un interes deosebit anexa bibliografică a materialelor referitoare la Moldova ce au fost publicate în «Analele Societății de istorie și antichități din Odesa»¹¹. Apropos, autoarea conchide: «În revista Societății au fost publicate peste 150 de studii, materiale și informații despre istoria, cultura, literatura orală și scrisă a moldovenilor»¹². E de subliniat faptul că o bună parte din aceste materiale inserate în «Analele Societății...» se referă la istorie și arheologie. Aici, propriu-zis, e momentul să precizăm că tot materialul acesta era destinat cititorului rus și de aceea se dădea preferință punctelor de vedere ale Rusiei asupra istoriei Moldovei în general și a Basarabiei în special.

Însă nu toate materialele despre Moldova, adunate de Societatea de istorie, au văzut lumina tiparului. O bună parte din ele erau interzise de cenzură, iar altele — nimicite o dată cu expirarea termenului de păstrare. Aceasta a menționat și istoricul literar Pavel Balmuș în studiul său «Detalii la o temă mai veche...»¹³, precum și publicistul Vasile Malanetchi¹⁴. Acești autori au introdus în circuitul științific noi materiale arhivistice, atât de la Arhiva de Stat a Moldovei, cât și de la Arhiva de Stat a regiunii Odesa. P. Balmuș a stabilit că M. Kogălniceanu a fost la Odesa în iunie-iulie 1839 și s-a aflat acolo circa 40 de zile.

Firește, M. Kogălniceanu a mers la Odesa și cu scopul de a primi pentru domnitorul Moldovei Mihai Sturza¹⁵ diploma acestuia de membru al Societății de istorie din Odesa, în care a fost ales în primăvara anului 1839¹⁶. Se prea poate că M. Kogălniceanu urma să rostească, în numele domnitorului, discursul pe care tot el l-a și pregătit. Dar, deoarece în timp ce el s-a aflat la Odesa Societatea de istorie n-a avut ședințe, probabil din simplul motiv că majoritatea membrilor ei se aflau în vacanță, eliberarea diplomei pentru M. Sturza n-a fost posibilă. O altă cauză a aflării lui M. Kogălniceanu la Odesa putea fi și dorința de a se reîntîlni

cu fostul său profesor și supraveghetor la Berlin, vicepreședintele de atunci al Societății de istorie din Odesa Alexandru Sturza, vărul domnitorului Moldovei. Relațiile sale cu Al. Sturza au fost destul de bune la Berlin. Al. Zub menționează: «După retragerea lui Al. Sturza la Odesa, Kogălniceanu a păstrat, nu fără vicisitudini, legături cu învățatul dascăl de morală»¹⁷. Firește, o revedere l-ar fi bucurat nespun pe elev. Nu-i exclus ca M. Kogălniceanu să-și fi împărtășit și planurile sale pe viitor referitor la «Dacia literară» și «Arhiva Românească».

Un alt scop al deplasării la Odesa a fost, probabil, dorința lui Kogălniceanu, fire căutătoare de informație nouă, de a se familiariza mai îndeaproape cu activitatea Societății de istorie nou creată, cu materialele ce se adunau aici referitoare la Moldova. Și, în sfârșit, dar nu în ultimul rând după însemnătate, cum se relatează în scrisoarea consulului Rusiei la Iași C. Kotzebue către Pavel Fiodorov, guvernatorul militar al Basarabiei și Odesei M. Kogălniceanu și însoțitorul său merg la Odesa și fiindcă «doresc să se folosească de apele mării...»¹⁸. Apare însă întrebarea logică: de ce M. Kogălniceanu în amintirile sale ulterioare nu menționează direct această călătorie a sa la Odesa? Putem aduce, în urma cercetării unor materiale aflate în circuitul științific, explicația proprie a faptului de ce M. Kogălniceanu se ferea să aducă amănunte despre călătoria sa la Odesa, în Rusia, ba chiar și s-o amintească. În acest sens ne poate spune multe și călătoria sa din 1844 la Viena, cînd, ajuns la Lvov, avea să se convingă de strășnicia cenzurii, exercitată îndeosebi asupra teatrului în care «istoria, portul, pînă și numele leșesc erau interzise»¹⁹. De aceea el își îndemna compatrioții de a călători «mai bine în Europa decît în Rusia», însă după cum just a subliniat Al. Zub, «autocrația țaristă își arată încă o dată adevărata ei față»²⁰.

Sîntem convinși că într-o situație asemănătoare, ba și mai dificilă, se afla Basarabia, dar, din cauze lesne de înțeles la acea vreme (chiar primejdia de a fi arestat), M. Kogălniceanu nu se putea exprima deschis împotriva stării lucrurilor de atunci²¹. E știut faptul că M. Kogălniceanu a fost împotriva protectoratului rus instituit de Regulamentul Organic și a apărut autonomia țării de orice «amestec al unei puteri străine»²². Atitudinea sa față de Rusia și totodată strictețea cu care a fost urmărit de către organele «ohrancei» țariste pe tot parcursul aflării lui în această călătorie²³, nu i-au făcut probabil plăcere ca să dorească să-și amintească de ea.

La cele spuse mai sus avem a adăuga următoarele. O consecință importantă a vizitei lui Kogălniceanu la Odesa putea fi un îndemn adresat lui C. Hurmuzaki, cunoscut documentalist de mai tirziu de a merge la Societatea de istorie din Odesa pentru a depista noi materiale referitoare la Moldova. E cunoscut faptul că informațiile pe care C. Hurmuzaki i le oferise lui M. Kogălniceanu în legătură cu unele documente de la Odesa, îl determinau pe istoric să-i ceară detalii cu privire la investigațiile efectuate. «Cetirea răvașului duminilorvoastre, îi scria acesta la 1 aprilie 1840, mi-au insuflat o nouă idee, adică proiectul unui jurnal menit numai pentru publicarea vechilor documente românești»²⁴. Și continuă «Ăstăzi am pus sub tipar întîiul număr al «Arhivei Românești». Așa în numărul 1 al «Arhivei românești» (1841) Kogălniceanu anunță că C. Hurmuzaki îi trimisese deja „mai multe teancuri de documente, unele mai scumpe decît altele»²⁵.

Deci și sub imboldul documentelor găsite, în mare parte, de către C. Hurmuzaki la Odesa, M. Kogălniceanu porunce la înființarea în 1840 a «Arhivei Românești», concepută în scopul editării izvoarelor. Astfel, el realizează ceea ce Societatea de istorie din Odesa avea să înfăptuiască abia la 1844, cînd apare primul număr al Analelor Societății de istorie din Odesa. De menționat că în ambele numere ale «Arhivei Românești» sînt publicate, conform unor norme textologice materiale din Odesa, pe care Kogălniceanu le adoptase singur, afirmînd, că «anahronisme se vor îndrepta după putință»²⁶.

În primul număr al «Arhivei Românești» apar «Actul pentru dezrobirea vecinilor în Moldova», după copiile acordate de către C. Hurmuzaki care cercetase originalul la Odesa și condica «Mănăstirii Solca», întocmită de V. Măzăreanu, și alte acte depistate la fel de către C. Hurmuzaki la Odesa²⁷. În al doilea tom al «Arhivei Românești» (1845) apar și alte acte din Odesa.

Din cele menționate mai sus reiese că materialele depistate de către C. Hurmuzaki la Odesa și-au găsit un loc deosebit în «cea dintîi revistă specială de istorie»²⁸ din România, după cum a apreciat-o pe bună dreptate Al. Zub — «Arhiva Românească». Însă din cauza împrejurărilor nefavorabile ea n-a mai putut să-și mențină existența.

Pentru a aprecia la justă valoare documentele descoperite la Odesa și publicate în «Arhiva Românească», se cere o analiză detaliată și a materialelor referitoare la Moldova, apărute mai tirziu în «Analele Societății de istorie și antichități» din Odesa. Așadar, putem face următoarele concluzii: M. Kogălniceanu a pregătit în 1839 discursul pentru M. Sturza și a fost gata să-l rostească cu ocazia înmînării diplomei de membru al Societății de istorie și antichități din Odesa, în timpul aflării sale la Odesa (iunie—iulie 1839). Deoarece diploma n-a fost înmînată²⁹ atunci și discursul n-a fost rostit. În al doilea rînd:

Un loc important printre materialele publicate de «Arhiva Românească» îl ocupă cele selectate de C. Hurmuzaki la Odesa.

Însă, pentru a îmbogăți istoriografia cu noi documente e necesar de studiat, nu numai fondul 93 al Arhivei de Stat a regiunii Odesa, ci și un alt fond, puțin explorat, fondul «Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора», care cuprinde documente cu privire la organizarea editării «Analelor Societății de istorie și antichități din Odesa»⁸⁰. Nu mai puțin interes prezintă fondurile personale ale următorilor membri ai «Societății de istorie»: N. Murzakevici; A. Skalkovskii; F. Brun⁸¹ și alții.

Note

- ¹ Cartoian N. Kogălniceanu și Societatea de arheologie și istorie veche a Nordului//Drum drept. 1915. Nr. 3.
- ² Ionescu V. Mihail Kogălniceanu. Contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale. Buc., 1963.
- ³ Ibidem. P. 380.
- ⁴ Documente și manuscrise literare. Vol. II. Buc. 1969. P. 213—224.
- ⁵ Ibidem. P. 225—242.
- ⁶ Ibidem. P. 227.
- ⁷ Ibidem. P. 228.
- ⁸ Ibidem. P. 229.
- ⁹ Лимба ши литература молдовеняскэ. 1973. № 2. П. 62—66.
- ¹⁰ Пажинь дин история литературий ши културий молдовенешть (Студий ши materiale). Кишинэу. 1979. П. 129—147.
- ¹¹ Ibidem. P. 187—194.
- ¹² Ibidem. P. 133.
- ¹³ Балмуш П. Деталий ла о темэ май веке.. 33//Нистру. 1987. № 9. P. 126—132.
- ¹⁴ Маланецки В. Скрииторь молдовень-мембри ай Сочинетэций де историе ши антикитэць дин Одеса//Литература ши арта. 1984. № 4. P. 8.
- ¹⁵ Vezi: Platon Gh. Mihai Sturdza, domnul regulamentar al Moldovei (1834—1849)//Revista de istorie a Moldovei. 1991. Nr. 3. P. 44—55.
- ¹⁶ Balmuș P. Op. cit. P. 128.
- ¹⁷ Zub Al. Mihail Kogălniceanu, istoric. Iași, 1974. P. 130.
- ¹⁸ Arhiva Centrală de Stat a Republicii Moldova. F. 2. R. 1. M. 3160. F. 1.
- ¹⁹ Zub Al. Op. cit. P. 635.
- ²⁰ Ibidem.
- ²¹ Aceasta confirmă și comunicarea domnului Ion Varta, rostită la sesiune.
- ²² Oțetea A. Un făuritor al României moderne: Mihail Kogălniceanu//Studii. Revista de istorie. 1967. Nr. 5. P. 910.
- ²³ Materialele de arhivă ne confirmă aceasta. Vezi: Arhiva Centrală de Stat a Republicii Moldova. F. 2. R. 1. M. 3160; Arhiva de Stat a regiunii Odesa. F. 2. R. 2. M. 122.
- ²⁴ Bardieru Al. Contribuții la cunoașterea activității lui M. Kogălniceanu//Mitropolia Moldovei și Sucevei. 1967. Nr. 9—10. P. 630—633.
- ²⁵ Arhiva Românească. Iași, 1841. P. 138.
- ²⁶ Diaconescu Emil. O scrisoare a lui Kogălniceanu//Cronica. 1966. Nr. 20. P. 7.
- ²⁷ Vezi: Arhiva românească. 1. 1841.
- ²⁸ Zub Al. Op. cit. P. 452.
- ²⁹ Nu-i exclus să fi fost și din cauza divergențelor ce apăruse între Al. Sturza și alți membri din conducerea Societății. Vezi: Записки Одесского археологического общества. 1960. Т. 1 (34). С. 21—27.
- ³⁰ Балинов А. Фонд общества истории и древностей в Госархиве Одесской области//150 лет Одесскому обществу истории и древностей (1839—1989). Одесса. 1989. С. 12—13.
- ³¹ Ibidem.

SCIŢE DOCUMENTARE ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ ОЧЕРКИ

Светлана Пармакли

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОДЕССКОГО ОБЩЕСТВА ИСТОРИИ И ДРЕВНОСТЕЙ ПО ОТЫСКАНИЮ, ОПУБЛИКОВАНИЮ И СОХРАНЕНИЮ МОЛДАВСКИХ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ГРАМОТ

25 апреля 1839 г. в Одессе возникло общество, которое ознаменовало собой начальный этап более или менее систематического изучения истории юга Российской империи в пределах Северного Причерноморья, Крыма, будущей Новороссии, включая левобережье Днестра и Бессарабию. С возникновением этого общества завершился предыдущий этап спорадического, порой случайного изучения прошлого упомянутого региона. У истоков общества стояли Д. М. Княжевич, М. М. Кирьяков, Н. Н. Мурзакевич, А. Фабр, А. С. Стурдза.

Задачи общества состояли в том, чтобы: «а) собирать, описывать и хранить все остатки древностей, открывающиеся в Южной России или имеющие к ней отношение (сюда включается и Бессарабия. — С. П.), б) заниматься отысканием, разбором и объяснением документов и актов, до истории означенного края относящихся...»¹.

Именно этой стороне деятельности общества — одной из наиболее интересных и значимых — посвящена настоящая статья.

Одесское общество истории и древностей (ООИД) отыскивало (независимо от языка написания) подлинники или копии документов, относящихся к различным периодам истории письменности на территории Северного Причерноморья, Подунавья и Бессарабии. В «Записках» (публикуются с 1844 г.) и архивах данного общества встречаем античные письма (древнегреческие и римские), древнерусские, итальянских колоний в Причерноморье и Подунавье, золотоордынские и татарские ханские ярлыки, турецкие фирманы и различную документацию Российской империи (указы, приказы действующей армии и др.), а также господарские грамоты и частные записи Молдавского княжества².

Средневековые господарские грамоты играют особую роль в истории Молдавии эпохи феодализма. Дело в том, что для длительного периода они являются основным источником изучения истории (особенно социально-экономической и государственно-правовой) Молдавского княжества. Появившиеся лишь на рубеже XV—XVI вв. славяно-молдавские летописи сначала были весьма лаконичны и давали ограниченный материал, а по социально-экономической истории данные в летописях фактически отсутствуют до середины XVII в.³ Статистические материалы в вотчинах и государственных учреждениях (за исключением небольших поездных итоговых данных переписи населения 1591 г.) зафиксированы только с середины XVIII в.⁴

Основным источником изучения социально-экономической и государственно-правовой истории средневековой Молдовы остаются господарские грамоты и появившиеся в XVII в. частные записи. Выявление и публикация этих документов стали важной частью занятий Одесского общества истории и древностей. Фактически их сбор начался еще на рубеже 30—40-х гг. и через несколько лет, в 1843 г., был юридически оформлен разрешением бессарабского губернатора П. И. Федорова. Как отмечал в своих «Записках», опубликованных в «Русской старине», Н. Н. Мурзакевич, «приступлено было к собиранию новороссийских и бессарабских материалов, чрезвычайно редких и для края интересных»⁵.

Собирание молдавских грамот в 40-х гг. XIX в. происходило довольно живо. Уже на заседании 27 января 1849 г. Н. Н. Мурзакевич сообщил «о пользе собрания и издания в свет грамот молдо-влахийских господарей, писанных по-славянски и заключающих в себе многие указания, относящиеся к истории и географии Бессарабии». Из этого же протокола ООИД узнаем, что было принято решение «обратиться к исполняющему должность Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора П. И. Федорову с просьбой о содействии обществу в издании, полезном для местной истории, а также к областному предводителю дворянства, так как многие документы XIV, XV, XVI веков находятся в Бессарабской области и у частных лиц»⁶.

Особый интерес к поиску средневековых молдавских документов проявляет также член ООИД А. С. Стурдза. Осенью 1851 г. он составил обширную «Записку о собрании древних грамот и актов Болгарии, Молдавии и Валахии», где говорит, что «Одесское общество истории и древностей, желая спасти от конечного истребления грамоты молдавских господарей на пожалованные разным лицам в Бессарабии имения, положило истребовать их из присутственных мест и от част-

ных лиц и по мере получения печатать в «Записках». Вполне убежден в пользе, которую принесет истории такое собрание актов и издание их, даже без комментариев. Поэтому общество может обратиться к молдавским и валахским властям с просьбой представить списки с древних грамот, а также к Министерству юстиции и настоятелям монастырей»⁷.

Наиболее активным и настойчивым инициатором работы со средневековыми молдавскими грамотами был профессор Ришельевского лицея Николай Никифорович Мурзакевич — один из основателей ООИД, его бессменный (до 1875 г.) секретарь, а затем вице-президент. Вместе с Н. Н. Мурзакевичем и А. С. Стурдзой образовался довольно активный, хотя и немногочисленный кружок энтузиастов из Одессы и Бессарабии, члены которого способствовали выявлению средневековых молдавских грамот. В основном это были кишиневцы. Среди них выделялись член общества И. А. Нелидов; в 40—60-х гг. корреспондент ООИД, учитель Кишиневской гимназии, титулярный советник Г. М. Билевич; губернский секретарь Круковский из Тирасполя; переводчик документов с румынского языка при гражданском суде Бессарабии, титулярный советник Н. Холявицкий из Кишинева. Но особенно отличался из числа кишиневцев К. М. Котруца (1821—1893), выпускник одесского Ришельевского лицея, земский и судебный деятель Бессарабии, ученик Н. Н. Мурзакевича, который дополнял археографическую деятельность своего учителя в ООИД умением прочтения и археографической обработки написанных на румынском языке средневековых документов. В знак признания заслуг К. М. Котруцы в археографической обработке молдавских грамот ООИД избрало его 26 сентября 1874 г. своим действительным членом⁸. Наконец, следует упомянуть, что вице-президент ООИД А. Ф. Негри переводил турецкие документы, в том числе касающиеся истории средневековой Молдовы⁹.

Н. Н. Мурзакевич и его «кружок» были одними из первых, кто занялся выявлением и изданием молдавских средневековых документов на славянском и румынском языках. В этом отношении ООИД оказалось, пожалуй, первой общественной научной организацией не только в Российской империи, но и среди научных обществ Румынии¹⁰ и Австро-Венгрии¹¹, также взявших за издание молдавских средневековых документов.

В России XIX в. научной деятельности Мурзакевича по выявлению и публикации средневековых грамот предшествовало только одно-единственное издание 1840 г. Ю. Венелина в Петербурге — «Влахо-болгарские и дако-славянские грамоты». Впрочем, оно было вообще первой известной в исторической науке книжной публикацией молдавских средневековых документов.

В связи с тем, что молдавские документы писались на славянском языке до конца XVI в., а позже, после переходного периода сочетания славянского и румынского языков, писались на румынском языке кириллицей, это привело к тому, что в XIX в. внимание и интерес к славянским средневековым документам в России и Западной Украине (входившей тогда в состав Австро-Венгрии)¹² был несколько не слабее, чем в Дунайских княжествах, а затем в Румынии. Лишь в дальнейшем, в конце XIX—начале XX в., положение изменилось, и центр их издания явно перемещается в Румынию.

Не случайно молдавские средневековые документы встречаются сегодня в личных фондах XIX в. самых известных российских славистов и любителей славянских древностей (см. в русских архивах фонды и коллекции Григоровича, Барсова, Щукина, Румянцева, Лихачева, Лукашевича, Маркевича, Уварова, Севастьянова и др.), они упоминаются в академических отчетах Срезневского (1893—1894), Соболевского и др.¹³ Многие из этих лиц обратили внимание и на средневековые документы Молдавского княжества на славянском языке и последующие грамоты на румынском языке, написанные кириллицей (поскольку были изложены теми же письменами)¹⁴. Благодаря этому же обстоятельству и ООИД как один из центров славяноведения проявляло особый интерес к отысканию и публикации молдавских средневековых документов из Бессарабии. Мы обнаружили в архивах сведения, что в том же году, когда появилась первая в России публикация славянских грамот Дунайских княжеств Ю. Венелина, т. е. в 1840 г., в ООИД развернулась деятельность по отысканию молдавских средневековых грамот в Бессарабии, а начата она была еще в предыдущем, 1839 г. Это означает, что ООИД наряду с Ю. Венелиным стояло у истоков выявления и публикации средневековых грамот.

Посмотрим, как развивалась эта работа, каким образом выявлялись в Бессарабии средневековые молдавские грамоты, а также другие документы (турецкие, татарские, греческие, российские и т. п.) на разных языках, касающиеся истории этого края.

Особое внимание членов ООИД было обращено на выявление и введение в научный оборот именно славяно-молдавских документов из Бессарабии. На первом же заседании общества 24 октября 1839 г. было заслушано сообщение о доставленной президенту корреспондентом И. Нелидовым из Бессарабии копии грамоты Антиоха Кантемира о преклонении Каприянского монастыря Зографской Святогорской обители¹⁵. Из литературы известно, что в Молдавском княжестве конца XVII — середины XVIII в. около половины монастырей оказались преклоненными со своими владениями (селами с молдавскими крестьянами) и доходами монастырям

святых мест в Греции (гора Афон) и Иерусалиме. Особенно интересовали членов общества документы одного из старейших молдавских монастырей в Бессарабии, расположенного в с. Каприяна. 3 марта 1843 г. ООИД обращается к бессарабскому военному губернатору П. И. Федорову с письмом, в котором сообщает, что общество, издавая свои «Записки», между прочими статьями намерено напечатать грамоты, данные молдавскими господарями Каприяновскому монастырю...»

Предполагая, что подлинники грамот хранятся в монастыре с. Каприяны, ООИД просит бессарабского губернатора оказать посредничество в сличении их с копией, имеющейся в распоряжении общества¹⁶. 15 марта 1843 г. П. И. Федоров извещает общество с отсылкой на сведения, полученные от архиепископа Кишиневского и Хотинского Дмитрия, что в монастыре имеется такая же копия преклоненной грамоты, как и в архиве ООИД, а сам подлинник хранится в Афонской Зографской обители¹⁷.

В связи с этим внимание общества и «кружка» Н. Н. Мурзакевича переключается на Афонскую обитель. Через несколько лет, 12 ноября 1847 г., они получают приятное извещение от архимандрита Порфирия, посетившего Афонский монастырь во время богомолья 1845 и 1846 гг. Тот уведомляет, что ознакомился с тамошними архивами, «содержащими хрисовулы царей сербских и болгарских, а также господарей Молдавии и Валахии, писанных на славянском наречии, им... сделаны верные списки, иные в целости, но иные сокращенно, с удержанием правописания их и самого почерка в снимках... что если обществу угодно, то он готов заняться приготвлением грамот к изданию, признавая это полезным»¹⁸.

Однако данным надеждам не суждено было свершиться. Следов такой обширной публикации или копий упомянутых многочисленных документов в архивах ОСИД не обнаружено. После опубликования Н. Н. Мурзакевичем в 1844 г. грамоты Антиоха Кантемира 1698 г. (которая была получена обществом еще в 1839 г. из Кишинева от корреспондента И. А. Нелидова) была издана, и то только через 20 лет (в 1863 г.), лишь одна грамота господара Евстратия Дабижи 1662 г.¹⁹, подтверждающая Каприяновскому монастырю селище Попоуць. Она тоже была получена Н. Н. Мурзакевичем из Кишинева²⁰.

Через того же кишиневского корреспондента И. А. Нелидова в 1848 г. была передана весьма древняя славяно-молдавская грамота Стефана II от 8 октября 1434 г., принадлежавшая титулярному советнику, учителю Кишиневской гимназии Г. Билевичу²¹. В том же году из Тирасполя в дар от губернского секретаря Круковского была доставлена тоже довольно древняя грамота господара Петра Рареша 1535 г.²² Оба документа были опубликованы Н. Н. Мурзакевичем в 1850 г.

Связи ООИД с корреспондентами из Бессарабии и левобережья Днестра, а также переписка с частными лицами из этих мест играли и в дальнейшем существенную роль в выявлении средневековых молдавских грамот. В 1853 г. от титулярного советника Н. Холявицкого из Кишинева пришло письмо с сообщением о поднесении в дар обществу грамоты господара Ильи 1436 г.²³ В 1866 г. от Г. Билевича было получено несколько молдавских грамот господарей Василия Лупу 1653 г., Илияша Александра 1668 г., Дуки 1670 г., Антиоха Кантемира 1707 г., духовное завещание М. Раковицы 1720 г., постановление Бессарабского совета от 1 ноября 1815 г. и др.²⁴ Сказанное свидетельствует об устойчивом интересе кишиневского корреспондента, учителя гимназии Г. Билевича к средневековым молдавским документам, что и дает нам основание относить его к так называемому «кружку» Н. Н. Мурзакевича по розыску славяно-молдавских грамот.

Более значительную роль в выявлении славяно-молдавских грамот играла проводимая ООИД работа с областными, губернскими властями Бессарабии, судебными органами и межевой конторой области. Эта деятельность ООИД активизировалась в конце 40-х—начале 50-х гг. XIX в. К 1849 г. относится письмо Н. Н. Мурзакевича, а затем и обращение всего общества к губернатору П. И. Федорову о «доставлении документов молдо-влахийских, находящихся в дворянском депутатском собрании, межевых судах» Бессарабии, которые «писаны по-славянски на пергаменте»²⁵. Общество обещало, «списав копии подлинников... возвращать их по принадлежности», а наиболее любопытные публиковать в своих «Записках». С такой же просьбой ООИД обратилось 30 марта 1849 г. непосредственно к предводителю дворянства Бессарабской области И. М. Стурдзе²⁶. Обе бессарабские инстанции предложили дворянам по всем уездам Бессарабии, «если есть у кого-либо древние господарские грамоты, писанные на коже по-славянски, то взяли бы их на время и отправили обществу для напечатания любопытных из них»²⁷.

Такие же заявления, касающиеся «молдавских грамот и древних актов» и их доставки обществу, были сделаны бессарабскими властями в 1849 г. также в адрес гражданского суда и Бессарабской межевой конторы²⁸. В результате в том же году в адрес общества стали поступать ответы из окружных и уездных судов Бессарабии. Сорокский и Аккерманский суды сообщили, что подобными молдавскими документами не располагают. Зато Кагульский уездный суд прислал 16 июня 1849 г. подлинную грамоту господара Александра Лэпушняну 1554 г.²⁹ 16 сентября этого же года Бессарабский областной суд ответил, что «между документов, представленных по межевым и другим делам... есть древние молдо-влахийские грамоты, писанные по-славянски». Однако лишь 18 апреля 1850 г. он выслал наконец в адрес общества восемь славяно-молдавских грамот: Петра Рареша

1528 г. на село Зубричень; Иереми Мовилы 1605 г. на село Братушень; Василия Лупу 1647 г. на село Борочень; Штефаницы 1518 г. на земли пыркэлаба Тоадера; Штефана Рареша 1551 г. на село Скуппия; Раду Михни 1617 г. и Василия Лупу 1635 г. на то же село; Василия Лупу 1647 г. на села Вошку и Черешовец³⁰.

Надо сказать, что отношения ООИД с Бессарабским областным судом складывались поначалу с большими трудностями. По поводу упомянутых восьми славяно-молдавских грамот, присланных в апреле, уже 11 ноября 1850 г. в общество поступает рекламация председателя суда И. С. Карузо. Он недоволен, что грамоты «до сих пор не возвращены, а между тем необходимы для рассмотрения дел»³¹. И лишь после их высылки обществом 20 декабря 1850 г. и новой просьбы с заверениями немедленного возвращения документов³² в ноябре 1851 г. ООИД вновь получает семь славяно-молдавских господарских грамот: Штефана Великого 1495; Иоанна Водэ 1574 г.; Константина Мовилы 1611 г.; Раду Михни 1619 г.; Александра Илияша 1621 г.; Штефана Томши 1623 г. — на различные села и земли в Пруто-Днестровском междуречье³³.

Бессарабская межевая контора в отношении представления документов оказалась более расторопной, хотя в целом и выслала гораздо меньше грамот. Она сразу же в 1849 г. отправила обществу две грамоты: господаря Константина Мовилы 1609 г., данную монастырям Драгомирна и Секул на земли вблизи г. Орхей и господаря Илияша Александра 1667 г., жалованную Ионашко и его сестрам на плавни по реке Рэут³⁴.

Несколько более результативным, хотя протекавшим медленно, как и в случае с бессарабскими судебными инстанциями, оказались отношения общества с бессарабскими землевладельцами-дворянами и их предводителями. В 1851 г. ООИД обратилось с инициативой по выявлению средневековых грамот к областному предводителю дворянства³⁵ и к соответствующим уездным предводителям³⁶. Ответы были «малообнадешивающими». Кишиневско-орхейский предводитель сообщил, что в Орхейском земском суде «молдо-валахских грамот, которые были бы писаны по-славянски, не находится»³⁷. И лишь 24 сентября 1852 г. через областного предводителя дворянства от кишиневско-орхейского предводителя обществу были переданы три господарские грамоты: Ильи 1436 г.; Петра Хромого 1576 г. и, как указано в архивном документе XIX в., грамота Илияша 1577 г.³⁸

Архивные документы XIX в. свидетельствуют, что бессарабские землевладельцы не очень активно реагировали на предложение ООИД, переданное через различные инстанции, прислать древние грамоты. Очевидно, они очень неохотно расставались с документами, могущими подтверждать их традиционные права на землю со времен Молдавского княжества.

Чувствуя, что возможности получения молдавских средневековых грамот упомянутыми каналами, непосредственно из Бессарабии, постепенно иссякают, ООИД решило использовать и другие пути. Оно обратилось к своему Почетному президенту князю М. С. Воронцову с просьбой исходатайствовать у Правительствующего Сената и Азиатского департамента разрешение на получение на некоторое время молдо-влахийских грамот и актов, которые «писаны по-славянски и притом относятся к Бессарабской области»³⁹.

Воронцов предложил просить копии документов⁴⁰, и общество согласилось, правда, не сразу, при условии тщательности копирования⁴¹, хотя было ясно, что археографическая интерпретация в данном случае могла оказаться (в действительности это так и было) весьма дискуссионной. Не случайно впоследствии румынский славист И. Богдан обратил внимание на ряд, по его мнению, ошибочных транскрипций, вытекающих из недостаточного понимания особенностей славяно-молдавской палеографии, местной топонимики и ономастики.

Очевидно, это осознавали и Н. Н. Мурзакевич и его соратники и поэтому не сразу решились дать утвердительный ответ М. С. Воронцову. Но предложение последнего было высказано в такой вежливо-решительной форме, что от него отказаться нельзя было, чтобы не испортить дела совсем. При этом потребовался целый год, чтобы направить 5 сентября 1853 г. в адрес М. С. Воронцова письмо со списком средневековых грамот, интересующих общество. Обращает на себя внимание, что в нем назывались не поземельные грамоты господарей, а внешнеполитические акты, причем касающиеся как Молдавского, так и Валахского княжеств, где, как известно, документы также писались на славянском языке. Это — договорная грамота Валахского господаря Мирчи Старого с королем польским Владиславом 1403 г. и еще одна такая же грамота без указания даты; договорная грамота молдавского господаря Штефана I и королевы Ядвиги 1395 г.; грамота молдавского господаря Ильи 1433 г. в адрес польского короля; договорная грамота молдавского господаря Богдана и польского короля Сигизмунда 1510 г.⁴² 12 января 1854 г. копии указанных грамот (полученные из Министерства иностранных дел) прибыли от М. С. Воронцова из Тбилиси и были переданы в издательский комитет «Записок» ООИД. Изданы они в четвертом томе «Записок»⁴³.

Однако, несмотря на ходатайство такого высокого покровителя, как М. С. Воронцов, передавшего просьбу ООИД министру юстиции, в том же 1854 г. приходит и один весьма досадный и категорический отказ: молдо-влахийские «грамоты, хранящиеся в Сенате, не могут служить пособием к пояснению истории Бессарабии, так как в них содержатся лишь обстоятельства о присвоении или даровании ка-

ких-либо прав частным лицам: равным образом, принимая во внимание, что распространение сих документов легко может дать повод к возобновлению или продолжению тяжёлых дел», Министерство юстиции, «не находит возможным удовлетворить ходатайство общества и уведомляет об этом»⁴⁴.

Отказ не обескуражил членов ООИД, и во второй половине 50-х гг. они продолжают выявление средневековых грамот непосредственно в самой Бессарабии. В отчетах общества констатируется, что в 1857—1858 гг. было приобретено семь копий с молдо-влахийских грамот («сверх 22, прежде собранных и напечатанных в „Записках“»), а именно: Штефана Великого 1495 г.; Петра Рареша 1546 г.; Ильи Рареша 1547 г.; Раду Михни 1618 г.; Евстратия Дабижи 1662 г.; Штефана Томши 1623 г.; Моисея Мовилы 1634 г.⁴⁵ А в 1859 г. Н. Н. Мурзакевич представил в ООИД десять транскрипций, выполненных им с подлинников грамот Штефаницы 1525 г.; Янку Сасула и Богдана (с ошибочной датировкой)⁴⁶; Иереми Мовилы 1600 г.; Константина Мовилы 1609 г.; Александра Илияша 1632 г.; Василия Лупу 1636 г.; Александра Илияша 1667 г.⁴⁷

В последующие годы розыск и публикация грамот продолжались, но не так интенсивно, как раньше. В 1859—1860 гг. ООИД получает из Бессарабской межевой конторы подлинник грамоты господаря Иереми Мовилы 1603 г., а в 1867 г. Н. Н. Мурзакевич подготовил транскрипцию четырех прежде полученных молдавских грамот (Штефана Великого 1495 г., Раду Михни 1622 г., Моисея Мовилы 1634 г. и Евстратия Дабижи 1662 г.)⁴⁸.

Однако по мере того, как главное действующее лицо ООИД в деле выявления и публикации средневековых молдавских грамот приближалось к преклонному возрасту (Н. Н. Мурзакевич был 1806 г. рождения), работа эта все более теряла прежний активный характер. В начале 70-х гг. в отчетах общества находим последние упоминания о представлении Н. Н. Мурзакевичем двух славяно-молдавских грамот — господаря Ильи 1437 г. и Петра Рареша 1528 г.⁴⁹

Одновременно возникало много трудностей с транскрипциями славяно-молдавских грамот на румынском языке. Работа с ними в обществе шла гораздо слабее, во многом была заморожена. По этому поводу в отчетах ООИД за 1871—1872 гг. под рубрикой «Приведение в известность молдо-влахийских письменных документов» отмечается, что общество в 1842—1863 гг., кроме прежде изданных 37 различных поземельных грамот, «данных с 1407 г. по 1667 г. молдавскими господарями жителями Бессарабии, писанных на сербско-болгарском наречии (т. е. славяно-молдавских грамот. — С. П.), имеет в своем собрании еще до тридцати подобного содержания грамот и документов, писанных по-молдавски...»⁵⁰ И далее находим весьма примечательное для нас решение, связанное с документами на молдавском языке: общество «положило приискать опытного переводчика. Такое поручение возложено на г. секретаря (т. е. Н. Н. Мурзакевича, ставшего вскоре, с 1875 г., вице-президентом ООИД. — С. П.), и им вручены в Кишиневе лицу, основательно знающему русский и молдавский языки, грамоты, переводы которых во всей полноте или в сокращении своею временем будут помещены в „Записках“»⁵¹. Н. Н. Мурзакевич немедленно обратился в Кишинев к уже известному нам К. М. Котруце. Работа была сделана довольно быстро. Уже 8 апреля 1874 г. ООИД «был представлен перевод 27 молдавских грамот и актов, касающихся Бессарабии и Румынии», выполненный упомянутым лицом⁵². В протоколах 163 и 164 заседаний общества (на последнем заседании приводится цифра 28 грамот) находим указание на то, что эти документы переданы в издательский комитет ООИД⁵³.

И, наконец, последнее упоминание о грамотах молдавских господарей встречаем в отчете ООИД за 1890—1891 гг. В нем говорится о представлении общества А. А. Кочубинским «двух грамот (от 1470 и 1530 гг.), интересных для истории населенных мест средней Бессарабии и свидетельствующих, что население густое было и тогда, вотчины и имена те же»⁵⁴. Однако все документы, начиная с 27 или 28 грамот на молдавском языке, подготовленных К. М. Котруцей в 1874 г., и кончая последними двумя славяно-молдавскими грамотами, представленными в 1890—1891 гг. А. А. Кочубинским, так и не были опубликованы в «Записках», несмотря на указание о передаче их в издательский комитет общества.

Последнюю публикацию средневековых молдавских грамот находим в XXIII томе «Записок» ООИД, вышедшем в Одессе в 1901 г. Здесь были напечатаны две славяно-молдавские грамоты (жалованная Штефана Великого 1471 г. на село Пояна Сорокской волости и подтвердительная грамота Раду Михни 1617 г. на то же село) и одна грамота на румынском языке Николая Маврокордата 1715 г. на холопов-цыган⁵⁵. Попутно заметим, что содержание грамот заставляет нас усомниться в их подлинности⁵⁶, это, конечно, могут выяснить лишь специалисты в славяно-молдавской и молдавской палеографии средневековых грамот Молдавского княжества.

Мы же обратим внимание на другое обстоятельство. После систематического издания славяно-молдавских грамот в первых пяти томах «Записок» ООИД вплоть до 1863 г. в дальнейшем их публикация прерывается, причем еще раньше, чем затухает деятельность Н. Н. Мурзакевича в связи с преклонным возрастом. К тому же до конца своей жизни (1883) Н. Н. Мурзакевич не издавал больше ни одной славяно-молдавской грамоты в «Записках». А через много лет после его кончины, в 1901 г., как мы уже отмечали, были опубликованы три средневековых

молдавских документа, о которых есть основания предполагать, что они фальшивые. Куда девались остальные славяно-молдавские грамоты, которые выявил, транскрибировал, но не успел или не смог издать вице-президент общества? Такой же вопрос встает и в отношении тех 27 или 28 средневековых грамот на румынском языке, которые подготовил и перевел К. М. Котруца, и последних двух славяно-молдавских грамот, которые представил обществу А. А. Кочубинский в 1890—1891 гг.

Речь, таким образом, идет о нескольких десятках молдавских грамот. Возможно, среди них оказались и фальшивые документы, что встречалось тогда не так уж редко, и издательский комитет мог документы такого рода отвергнуть. Но вряд ли их было выявлено так много. Да и публикация трех, скорее всего фальшивых, документов в «Записках» в 1901 г. говорит о том, что к этому времени в ООИД не оказалось достаточно квалифицированных специалистов по славяно-молдавской палеографии, которые были бы на уровне Н. Н. Мурзакевича. Более поздние слависты могли критиковать его за транскрипцию, но никогда не упрекали в том, что он не может определить фальшивые документы на славянском языке.

Загадка последующей судьбы упомянутых средневековых молдавских грамот, находившихся в издательском комитете общества в последней четверти XIX в., но так и не изданных впоследствии в «Записках» ООИД, может быть частично разгадана путем анализа той части архивного фонда общества, которая в конце второй мировой войны или после нее была передана в Киев и хранится в Центральной научной библиотеке АН Украины. Здесь, в украинском академическом архиве ООИД, мы обнаружили более 30 средневековых молдавских грамот (подлинники и более поздние суреты на молдавском языке)⁵⁷. Лишь немногие из них (4) были в XIX в. опубликованы Н. Н. Мурзакевичем в «Записках» ООИД⁵⁸, остальные остались неизданными.

В хронологическом порядке академический архив ООИД в Киеве представлен следующими славяно-молдавскими документами: 1407, 1434, 1436 (две грамоты), 1479, 1532, 1535, 1546, 1547, 1590, 1609 (две грамоты), 1612, 1617 (две грамоты), 1641, 1647, 1661, 1667, 1668, 1670, 1678 (две грамоты), 1680, 1693, 1702 (на греческом языке), 1734, 1763, 1766, 1767, 1772, 1781 гг.⁵⁹, а также судебным делом по тяжбе мельничера Енакия и клучера Константина из-за сел в Орхейском уезде, содержащем оригиналы на румынском языке и русские переводы⁶⁰.

Долгое время материалы академического архива ООИД не привлекались к изданию. Лишь недавно благодаря археографическим поискам кишиневских историков часть из них (16 документов) была издана в многотомной публикации Института истории АН РМ «Молдавия в эпоху феодализма»⁶¹.

После ознакомления с академическим архивом ООИД из ЦНБ АН Украины можно высказать ряд наблюдений и предположений. Большая часть молдавских документов — это грамоты на румынском языке либо суреты (более поздние переводы славянских грамот на румынский язык). Отсюда вполне можно предположить, что основная их часть происходит из той коллекции документов, которой располагал в 70-х гг. XIX в. Н. Н. Мурзакевич, но транскрибировать с румынского не мог, и переводил их К. М. Котруца. Эти материалы остались в архивах общества и позднее попали в Киев, а в «Записках» были изданы в основном молдавские грамоты на славянском языке. Впоследствии в киевский архив поступило еще несколько материалов. Думаем, что это грамоты-подлинники на славянском языке, потому что, если бы Н. Н. Мурзакевич располагал ими, он бы их издал.

Таким образом, есть все основания полагать, что академический архив ООИД из Киева включает не только грамоты, которыми Одесское общество располагало в XIX в. при Н. Н. Мурзакевиче и К. М. Котруце, но и документы, попавшие в него несколько позже и ставшие его собственностью⁶².

Конечно, далеко не все молдавские документы, которыми в свое время постоянно или временно располагало Одесское общество, дошли до наших дней. Поэтому их археографическая обработка и издание в «Записках» в ряде случаев являются единственным свидетельством их существования, без этого они могли быть утеряны для науки и культуры Молдовы. Особая ценность работы энтузиастов из ООИД главе с Н. Н. Мурзакевичем состоит в том, что для истории были спасены сведения о ряде древних документов, обнаруженных в Бессарабии XIX в., но впоследствии утерянных. Их публикация в «Записках» общества — единственная возможность ознакомления с ними в оригинале. Проиллюстрируем наше наблюдение по новейшим изданиям молдавских грамот, подготовленным в АН Молдовы и Румынии.

В семитомной коллекции славяно-молдавских и молдавских грамот «Молдавия в эпоху феодализма» (МЭФ), начиная с первого тома, изданного в 1961 г., встречаем сведения о средневековых молдавских грамотах, которые были известны Н. Н. Мурзакевичу и опубликованы им в «Записках» ООИД по оригиналу, в то время как современные молдавские историки и издатели располагают лишь поздними русскими копиями или суретами, содержащими иногда пропуски и искажения по сравнению с оригиналом. Примером этого может служить жалованная грамота 1528 г. господаря Петра Рареша логофету Тоадеру на села Зубричень, Ханкэуць, Онесть на реке Тербна, оригинал которой был опубликован в «Записках» ООИД (Т. III. Одесса, 1853. С. 251—252), в то время как составители МЭФ располагали для издания только копией молдавского сурета, обнаруженного в межвом фонде ЦГАДА⁶³.

В некоторых случаях современным молдавским археографам удавалось обнаружить оригиналы грамот, опубликованных Н. Н. Мурзакевичем в «Записках» ООИД. Так, оригинал дарственной грамоты господаря Константина Мовилы 1609 г., пожалованной монастырям Драгомирна и Секул на земли близ г. Орхея у реки Рэут, был опубликован Н. Н. Мурзакевичем в 1850 г.⁶⁴, а через столетие его обнаружили в Москве, в Государственном историческом музее России (фонд Барсова и Щукина. № 407) и опубликовали в МЭФ⁶⁵. То же можно сказать о судной грамоте господаря Раду Михии 1618 г., пожалованной его бывшему ворнику Еремии Басянулу на село Резина на Днестре в то время Орхейской волости. Грамота была опубликована в «Записках» ООИД за 1863 г.⁶⁶, и через столетие этот же документ был выявлен в подлиннике молдавскими археографами в Национальном архиве Республики Молдова⁶⁷ и опубликован в МЭФ⁶⁸. Идентичной была история с грамотой господаря Штефана Великого, пожалованной 5 февраля 1495 г. боярину Тоадеру на села Резина и Синашевец⁶⁹. Небезынтересно отметить, что последующий после Н. Н. Мурзакевича издатель этого документа — румынский сла- вист И. Богдан — отмечал в 1913 г., что публикует грамоту Штефана Великого от 5 февраля 1495 г. на основании ее издания Н. Н. Мурзакевичем в «Записках» ООИД в 1863 г.

Довольно интересна и судьба наиболее древнего славяно-молдавского докумен- та, известного ООИД: грамоты Александра Доброго, пожалованной в 1407 г. свое- му слуге боярину Поппе Михаилу на два села. Она была впервые издана Н. Н. Мур- закевичем еще в 1844 г.⁷⁰ Оригинал осел в архиве ООИД как его собственность и после второй мировой войны попал в Киев, где и был обнаружен (пергамент, со- хранность плохая) в ЦНБ АН Украины⁷¹, а затем и издан современными молдав- скими и румынскими археографами⁷². Сказанное относится к славяно-молдавским грамотам (пергамент, подлинники) господарей: Штефана II (сына Александра Доброго), пожалованной в 1434 г. своему слуге Журже на село у верховьев Сэ- раты⁷³, и Петра Рареша, пожалованной в 1546 г. на часть села Детелев⁷⁴. Оба подлинника были опубликованы в середине XIX в. Н. Н. Мурзакевичем и впослед- ствии попали в академический архив общества в Киеве.

Однако, как мы уже отмечали, в этом архиве мы обнаружили очень немного молдавских документов (всего четыре), изданных в свое время в «Записках» ООИД. Остальные лишь в самое последнее время находятся в центре внимания археографов из Кишинева, Бухареста и Ясс. Среди них обратим внимание в пер- вую очередь на наиболее древние славяно-молдавские грамоты XV—XVI вв.: два подлинника на пергаменте господарей Ильи и Штефана II 1436 г., пожалованные своим слугам на ряд сел; подлинник на пергаменте 1479 г. господаря Штефана Ве- ликого пыркэлабу Дажбогу на села и холопов-цыган; два пергаментных подлинни- ка господаря Петра Рареша 1532 и 1535 гг., пожалованные на селище Кочурхань и пустоши на Ботне; оригинал на пергаменте грамоты господаря Ильяша Рареша, подтверждающей в 1547 г. своему слуге Федору пустоши на реке Куле; подлинник на бумаге грамоты 1590 г. господаря Петра Хромого великому ворнику Бучуму на се- лище в Путнянской волости⁷⁵. Все эти славяно-молдавские грамоты, сохраненные в ори- гинале благодаря Одесскому обществу истории и древностей, в настоящее время археографически обработаны и изданы в МЭФ⁷⁶. Остальные хронологически более поздние грамоты академического архива ООИД в Киеве содержат документы как на славянском, так и на румынском языках, но число последних составляет основ- ную часть. Почти все эти подлинники грамот, суреты и копии до 1670 г. (за исключением двух валашских грамот 1641 и 1647 гг. от Матея Басараба) были изданы недавно в третьем и пятом томах МЭФ⁷⁷. Остаются, однако, еще не опубли- кованными и, как правило, не введенными в научный оборот ряд интересных гра- мот из этого же архива ООИД: 1678, 1680, 1693, 1702, 1734, 1763, 1766, 1767, 1772, 1781 гг. и др.⁷⁸

Средневековые молдавские грамоты, изданные в XIX в. в «Записках» ООИД, а также сохранившиеся в академическом архиве общества в Киеве, были частично предметом изучения и современных румынских археографов и историков. Речь идет в первую очередь о новейшем многотомном издании «Documenta Romaniae Histo- rica». Особый интерес для румынской науки представляют те опубликованные в «Записках» ООИД грамоты, которые впоследствии были утеряны. По значимости к ним примыкают и документы киевского академического архива ООИД, которые бы- ли сохранены благодаря энтузиастам этого общества. К частичному изучению упо- мянутого архива обратились румынские составители многотомного корпуса «Docu- menta Romaniae Historica».

Внимание румынских археографов привлекла грамота Штефана Великого от 17 марта 1495 г. на славянском языке, подтверждающая село Хирова господарским слугам Тоадеру и Дроготе. Последние румынские издатели документа (К. Чихода- ру, И. Капрошу и Н. Чокан) отмечают, что они опубликовали грамоту по подлин- нику в «Записках» (Т. III. С. 248—249), воспроизведя оттуда как славянский текст молдавской грамоты, так и его археографическое описание (славянский подлинник на пергаменте, привесная печать на красном шнуре, поврежденная)⁷⁹. Румынские историки также указывают на то, что прежние издатели этой древней грамоты в румынской науке располагали только исправленной копией (выполненной И. Бог- даном в 1913 г.) или ее переводом на румынский язык (М. Костакеску в академи-

ческой рукописи 1933 г.). И. Богдан предполагал, что в XIX в. эта грамота «находилась в монастыре Хирова в Бессарабии, цинуте Орхей, в собственности которого находится и сегодня (1913 г. — С. П.)»⁸⁰. Дальнейшие следы подлинника теряются, так что его издание в «Записках» ООИД остается для археографов пока единственным первоисточником.

Публикациями подлинников прошлого века в разное время пользовались и другие румынские издатели, например Мелхиседек и М. Костакеску так поступили в отношении грамоты Александра Доброго от 8 марта 1407 г.⁸¹ Впоследствии копию с издания в ЗООИД снимал и румынский славист И. Богдан. Первоначально эта древняя грамота отложилась в ООИД, куда была доставлена из Молдовы Н. Надеждиным и затем издана в Одессе Н. Н. Мурзакевичем в 1844 г.⁸² В фондах ЦНБ АН Украины она была обнаружена лишь после второй мировой войны составителями МЭФ из Кишинева⁸³.

Одесским изданием молдавских грамот для новой их публикации в Румынии в 1865 г.⁸⁴ воспользовался также известный румынский ученый Богдан Петричейку-Хаждеу. Здесь можно назвать, к примеру, славяно-молдавскую грамоту от 4 октября 1434 г., выданную в Сучаве господарем Штефаном II (в ней содержатся оригинальные данные о «жудечии», первые сведения о судебном иммунитете в Молдове и др.). Следующий румынский издатель этой грамоты М. Костакеску (1933) отметил ее особую ценность для исторической науки (как и И. Богдан и П. Росетти) и за основу взял публикацию ее в «Записках» ООИД⁸⁵. Так же как грамота Александра Доброго 1407 г., грамота Штефана II 1434 г., хранившаяся в середине XIX в. в Одессе, была обнаружена кишиневскими археографами после второй мировой войны в академическом архиве Одесского общества в Киеве⁸⁶. Она была вновь издана в МЭФ в Кишиневе уже на основании подлинника, так же как и румынскими археографами в «Documenta Romaniae Historica»⁸⁷.

Если молдавские средневековые грамоты не поступали в собственность Одесского общества, то они после публикации в «Записках»⁸⁸ возвращались в Бессарабию, где с ними позже знакомилась и румынские археографы. Так, например, о подлиннике славяно-молдавской грамоты Штефаницы от 26 августа 1525 г., изданной в «Записках» ООИД в 1860 г., более поздние румынские археографы А. Савва, М. Костакеску, Шт. Берекет сообщают, что обнаружили его вначале (1926) у одного из землевладельцев с. Вэрзэрешть Орхейского уезда, а затем у частного лица в Кишиневе (1943)⁸⁹. В дальнейшем следы грамоты теряются.

Таким образом, судьбы славяно-молдавских грамот, опубликованных в «Записках» ООИД складывались по-разному. Не все эти материалы дошли до наших дней, что выдвигает Одесское общество на заметное место в формировании источниковой базы для изучения истории средневековой Молдовы, особенно Пруто-Днестровского междуречья, откуда происходит большинство выявленных и опубликованных ООИД документов.

Закljučая исследование данного вопроса, можно сделать вывод, что Одесское общество истории и древностей было в XIX в. одним из первых научных центров не только в России, но и вообще в Европе, занявшихся выявлением и публикацией средневековых грамот Молдавского княжества. «Записки» ООИД можно назвать среди первых в Европе изданий славяно-молдавских документов, выполненных на достаточно высоком для своего времени научном уровне. Выявленные более поздними славистами погрешности касались в славянских текстах преимущественно молдавенизмов, требующих знания местной топонимики и ономастики.

Своей научной деятельностью по выявлению, археографической обработке и публикации подлинников славяно-молдавских средневековых грамот Одесское общество истории и древностей сберегло их для культурного наследия Молдовы. Многие из этих документов впоследствии пропали. В Киевском академическом архиве ООИД сохранились до наших дней десятки ценных документов на румынском языке, которые только в настоящее время публикуются или еще ждут своего издания.

Примечания

¹ Одесское общество истории и древностей, его записки и археографические собрания. Составил Ф. Брун. Одесса, 1890. С. 10//Одесская государственная научная библиотека им. А. М. Горького (далее: ОГНБ им. А. М. Горького).

² Государственный архив Одесской области (далее: ГАОО). Ф. 93. Оп. 1. Д. 170; Центральная научная библиотека АН Украины (далее: ЦНБ АН Украины). Ф. 5. Д. 3599—3623, 941; Записки Одесского общества истории и древностей (далее: ЗООИД). Т. 1—

5. Одесса, 1844—1863; Т. 23. Одесса, 1901.

³ Славяно-молдавские летописи XV—XVI вв. М., 1976. Сост. Ф. А. Грекул; *Уреке Г. Летописецул Цэрий Молдовей*. Кишинэу, 1971; *Костин М. Летописецул Цэрий Молдовей де ла Аарон-воде ынкоаче*. Кишинэу, 1972; *Некулче И. О самэ де кувинте*. Летописецул Цэрий Молдовей. Кишинэу, 1974.

⁴ Обзор источников см.: *Драгнев Д. М. Сельское хозяйство феодальной Молдавии*. Кишинев, 1975. С. 32—44.

- Мохов Н. А. Молдавия эпохи феодализма. Кишинев, 1964. С. 29—59; Советов П. В. Исследования по истории феодализма в Молдавии. Кишинев, 1972. С. 59—73.
- ⁵ Русская старина. 1887. 4 (Декабрь). С. 659//ОГНБ им. А. М. Горького.
 - ⁶ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 2. Журнал заседаний общества. Ч. II. 61-е заседание ООИД 27 января 1849 г. Л. 97.
 - ⁷ Там же. Д. 77. Л. 51.
 - ⁸ ЗООИД. Т. XIX. Отд. III. Одесса, 1890. С. 13—16.
 - ⁹ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 3. Протоколы заседаний ООИД с 68 до 107; 71 заседание 28 сентября 1850 г. Л. 11.
 - ¹⁰ Arhiva românească; Arhiva Iași; Arhiva istorică a României; Columna lui Traian; Magazin istoric pentru Dacia; Revista pentru istorie, arheologie și filologie; Foița de istorie și literatură.
 - ¹¹ Wickenhausen Fr. A. Die Unkunden des Klosters Moldowiza, Wien, 1862 (последующие книги были изданы в 1874, 1877, 1881, 1886, 1888, 1890, 1891 гг.).
 - ¹² Kaluzniacki E. Documenta moldawskie i multanskie zanchi vun miasta Lwowa. Lwow, 1878.
 - ¹³ См. их фонды, коллекции, собрания в Российском государственном музее, Национальной библиотеке России, Архиве Санкт-Петербургского отделения Института истории России, Рукописном отделе Публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина (г. Санкт-Петербург).
 - ¹⁴ Яцимирский А. И. Язык славянских грамот славянского происхождения. Спб., 1909; Молдавия эпохи феодализма. Славяно-молдавские грамоты. Т. I—V. Кишинев, 1961—1987; Правила издания славяно-молдавских и молдавских грамот XV—XVII вв. Составитель А. Н. Никитич. Кишинев, 1975.
 - ¹⁵ ГАОО. Ф. 936. Оп. 1. Д. 1. Л. 11.
 - ¹⁶ Национальный архив Республики Молдова (далее: НА РМ). Ф. 2. Оп. 1. Д. 4264. Переписка с ООИД о доставлении ему грамоты, данной молдавским господарем Каприяновскому монастырю. Л. 1.
 - ¹⁷ Там же. Л. 4—4 об.
 - ¹⁸ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 2. Журнал заседаний общества. Ч. II. Л. 67.
 - ¹⁹ В материалах ООИД 7170 г. ошибочно дан как 1622 г., правильно — 1662 г., когда в действительности правил Евстратий Дабижа.
 - ²⁰ ЗООИД. Т. 1. Одесса, 1844. С. 349—351; Т. 5. Одесса, 1863. С. 840.
 - ²¹ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 77. Переписка с учреждениями и корреспондентами. 1873. Л. 10, 11, 14, 16 об.
 - ²² Там же. Д. 2. Журнал заседаний общества. Ч. II. Л. 67.
 - ²³ Там же.
 - ²⁴ Там же. Д. 159. Отчеты общества за 1866—1883 гг. Л. 163.
 - ²⁵ Там же. Д. 77. Переписка с учреждениями и корреспондентами. Л. 18; НА РМ. Ф. 88. Оп. 2. Д. 410. Дело Бессарабского дворянского собрания. Л. 546.
 - ²⁶ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 77. Л. 19; НА РМ. Ф. 88. Оп. 2. Д. 410. Л. 57—58.
 - ²⁷ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 77. Л. 20—21; НА РМ. Ф. 6. Оп. 9. Д. 614. Бессарабское областное правление. Отд. 2. Стол. 1. Переписка с бессарабским военным губернатором.
 - ²⁸ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 77. Л. 21—22; Д. 2. Л. 106; НА РМ. Ф. 88. Оп. 2. Д. 410. Л. 64—65.
 - ²⁹ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 77. Л. 25—26; Д. 2. Л. 106, 111.
 - ³⁰ Там же. Д. 77. Л. 34—35; Д. 3. Л. 7.
 - ³¹ Там же. Д. 77. Л. 37.
 - ³² Там же. Л. 38; Д. 3. Л. 38 об.
 - ³³ Там же. Д. 3. Л. 51; Д. 77. Л. 57.
 - ³⁴ Там же. Д. 77. Л. 28.
 - ³⁵ Там же. Л. 56. См. также: НА РМ. Ф. 88. Оп. 2. Д. 410. Л. 83.
 - ³⁶ НА РМ. Ф. 88. Оп. 2. Д. 410. Л. 84.
 - ³⁷ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 3. Л. 26 об.
 - ³⁸ Там же. Л. 71—72; Д. 77. Л. 63; НА РМ. Ф. 88. Оп. 2. Д. 410. Л. 89—90. Поскольку в 1577 г. в Молдове господарь Ильяш не правил, то речь может идти или о неправильном прочтении имени правившего в княжестве в ноябре—декабре господаря Ивана Подковы (Иоанн прочтено как Ильяш) или о явной фальшивке.
 - ³⁹ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 3. Л. 24; Д. 159. Л. 98.
 - ⁴⁰ Там же. Д. 77. Л. 60; Д. 3. Л. 67 об.
 - ⁴¹ Там же. Д. 3. Л. 67 об.; Д. 77. Л. 62.
 - ⁴² Там же. Д. 77. Л. 65.
 - ⁴³ ЗООИД. Т. 4. С. 320—330.
 - ⁴⁴ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 77. Л. 70.
 - ⁴⁵ Там же. Д. 158. Отчеты ООИД с 1841 по 1861 г. Л. 121—122 об.
 - ⁴⁶ Указывается 1543 (7051) г. В данное время ни один из этих господарей не правил.
 - ⁴⁷ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 77. Л. 71—71 об.; Д. 3. Л. 142 об.
 - ⁴⁸ Там же. Д. 4; Палаузов С. Н. Румынские господарства Валахия и Молдавия в историко-сравнительном отношении. Спб., 1859.
 - ⁴⁹ Отчеты ООИД с 1870 по 1890 г. С. 6//ОГНБ им. А. М. Горького.
 - ⁵⁰ Там же. С. 9; ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 5. Протоколы заседаний ООИД. Ч. 5. Л. 12 об.
 - ⁵¹ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 5. Протоколы заседаний ООИД. Ч. 5. Л. 12 об.
 - ⁵² Там же. Л. 33.
 - ⁵³ Там же. Л. 33, 36.
 - ⁵⁴ Отчеты ООИД с 1870 по 1890 г. и с 1890 по 1906 г. С. 10//ОГНБ им. А. М. Горького.
 - ⁵⁵ ЗООИД. Т. XXIII. Одесса, 1901. С. 185—198.
 - ⁵⁶ В грамоте 1471 г. на славянском языке имеются термины, которые в XV в. не встречаются: «цинут» вместо «волость», «вотчина — село» и т. п. То же можно сказать и о грамоте Радуги Михни 1617 г., также на с. Пояна.

- ⁵⁷ Одна грамота 1702 г. на греческом языке.
- ⁵⁸ ЗООИД. Т. I. С. 346—348; Т. 2. Одесса, 1850. С. 562; Т. 4. Одесса, 1860. С. 334—337.
- ⁵⁹ ЦНБ АН Украины. Ф. V. Д. 941. 3592—3623.
- ⁶⁰ Там же. Д. 957—985.
- ⁶¹ МЭФ. Т. II. Кишинев, 1978. С. 27—28, 68, 72—73, 74—75, 171—172, 266—270, 274—276, 282—285; Т. III. Кишинев, 1982. С. 6, 89, 131—132; Т. V. Кишинев, 1987. С. 51—53, 175—177, 215—216, 291—293.
- ⁶² ГАОО. Ф. 93. Оп. I. Д. 77. Л. 27—29, 33.
- ⁶³ МЭФ. Т. I. Кишинев, 1961. С. 34—35; ЦГАДА. Ф. 1299. Оп. I. Д. 2343. Л. 109.
- ⁶⁴ Мурзакевич Н. Н. Молдо-влахийские грамоты, хранившиеся в Бессарабии// ЗООИД. Т. 2. 565—566.
- ⁶⁵ МЭФ. Т. I. С. 230—233. Грамота была доставлена Н. Н. Мурзакевичу из Бессарабской межевой конторы только на время, для транскрипции, и после этого была возвращена. Впоследствии, видимо, попала в фонд Барсова и Шукина.
- ⁶⁶ Мурзакевич Н. Н. Указ. соч. Т. V. Одесса, 1863. С. 840.
- ⁶⁷ НА РМ. Ф. 220. Оп. I. Д. 178.
- ⁶⁸ МЭФ. Т. I. С. 338—340.
- ⁶⁹ НА РМ. Ф. 220. Оп. I. Д. 2; ЗООИД. Т. 5. С. 838—839; МЭФ. Т. II. С. 207—211.
- ⁷⁰ ЗООИД. Т. I. С. 346—348.
- ⁷¹ ЦНБ АН Украины. Ф. V. Д. 3592. Л. I.
- ⁷² МЭФ. Т. II. С. 27—28; DRHA. V. I. București, 1975. P. 30—32.
- ⁷³ ЦНБ АН Украины. Ф. V. Д. 3593; ЗООИД. Т. II. С. 562; МЭФ. Т. II. С. 68—69.
- ⁷⁴ ЦНБ АН Украины. Ф. V. Д. 3599; МЭФ. Т. II. С. 274—278.
- ⁷⁵ ЦНБ АН Украины. Ф. V. Д. 3594, 3595, 3597, 3598, 3606.
- ⁷⁶ МЭФ. Т. II. С. 72—73, 74—76, 171—174, 266—271, 282—285, 352—354.
- ⁷⁷ Там же. Т. III. С. 59—60, 89, 131—132; Т. V. С. 51—53, 175—177, 215—217, 291—293.
- ⁷⁸ ЦНБ АН Украины. Ф. V. Д. 3604, 3609, 3617, 3618; Д. 941. Л. 3. 5, 7, 9, 10—11. См. также Д. 957—985.
- ⁷⁹ DRHA. V. III. București, 1980. P. 843—844.
- ⁸⁰ В то же время известный румынский славист И. Богдан приводит некоторые места грамоты, по его предположению, воспроизведенные Н. Н. Мурзакевичем из подлинника неточно. Обращает на себя внимание тот факт, что это в основном молдавские имена (См.: *Bogdan I. Documentele lui Ștefan cel Mare. V. II. București, 1913. P. 83*).
- ⁸¹ *Melchisedek. Cronica Hușilor și a episcopiei. Appendice. București, 1869. P. 3—8; Costăchescu M. Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare. V. I. Iași, 1933. P. 56—60.*
- ⁸² ЗООИД. Т. I. С. 346—348.
- ⁸³ МЭФ. Т. II. С. 27—30; ЦНБ АН Республики Молдова. Ф. V. Д. 3592.
- ⁸⁴ *Petriceicu-Hajdeu Bogdan. Arhiva istorică a României. T. I. Pt. I. București, 1865. P. 81.*
- ⁸⁵ ЗООИД. Т. II. С. 562.
- ⁸⁶ ЦНБ АН Украины. Ф. V. Д. 35, 93.
- ⁸⁷ МЭФ. Т. II. С. 68; DRHA. V. I. P. 187—188.
- ⁸⁸ ЗООИД. Т. 4. С. 331—332.
- ⁸⁹ *Costăchescu M. Documentele moldovenesti de la Ștefăniță voevod. Iași, 1943. P. 450—454.*

DIN ISTORIA ȘTIINȚEI ИЗ ИСТОРИИ НАУКИ

Șt. Pascu

ACADEMIA ROMÂNĂ LA 125 DE ANI

Dintre comorile de gândire și înțelepciune cuprinse în lucrările lui Miron Costin una poate fi cel mai potrivit *motto* al comunicării cu care m-am înscris în programul prestigioasei sesiuni organizate de către Filiala din Iași a Academiei Române, spre cinstirea celor 125 de ani de ființare: „Toate lucrările dacă se încep a spune din începutul său, mai bine se înțeleg“.

Însușindu-mi asemenea înțeleaptă zicere a înțeleptului cronicar moldovean, voi spune, referindu-mă la instituția academică pe care o cinstim astăzi la Iași, că la început a fost **ideea**. Ideea unei instituții științifice asemenea altora existente în alte țări europene. O reînviere a vechii Academii platoniciene, care, cu toate că în sec. al VI-lea a fost desființată de către împăratul Justinian, filozofia marelui gânditor grec a continuat să trăiască și apoi să înflorească o dată cu renașterea umanismului în sec. XV—XVI. Ia ființă, astfel, **Romana Accademia di Storia e Archeologia**, după care, la scurt timp, se înființează din inițiativa ducelui Cosimo de Medici **Accademia Fiorentina**. Academii italiene au fost apoi urmate, la intervale relativ mari, de alte instituții similare. Aceste academii constituiau societăți formate din savanți în litere și științe, care au adunat, treptat, în jurul lor un număr mare de discipoli.

Ideea prinde contururi, deși firave, și în țările române îndată după mijlocul sec. al XVI-lea. Sub influența celor văzute în alte țări europene Despot Vodă, domnul Moldovei, fost student în medicină al Universității din Montpellier, peregrinând prin țările germane, paralel cu „Școla latină“ de la Cotnari, a adunat la curtea domnească de la Suceava oameni învățați, aduși din diferite părți ale Europei, în dorința organizării unei academii.

Ideea îl urmărește și pe Petru Cercel, peregrinul prin Italia, Franța și Anglia, fratele lui Mihai Viteazul, primit cu cinste în societățile cultivate din țările respective în calitate de poet și scriitor. Reușind să ocupe tronul Țării Românești, Petru Cercel organizează la curtea sa din Țirgoviste o academie, formată din erudiți italieni, francezi și greci: poeți și scriitori, istorici și juriști, artiști și arhitecți.

În sec. al XVII-lea se inaugurează pe porțile larg deschise științelor, o nouă concepție cu privire la academie, care a înlocuit eroul Akademos cu alt mare erou al cugetării, Francis Bacon, considerat adevăratul precursor și părinte al Academiei moderne și care încredința pe oameni „că nu este vorba de opinia care trebuie împărtășită, ci de o lucrare ce trebuie făcută“. După Bacon, care este părintele societăților științifice din lumea civilizată, Leibnitz e cel mai asiduu propagator al înființării academiilor.

Ideea înnoită, modernizată cu privire la societățile academice, își găsește promotor și în Țările Române, unde iau ființă, la sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul celui următor, Academii Domnești: la București, înființată în 1684 de către Constantin Brâncoveanu, cu ajutorul stolnicului Constantin Cantacuzino; la Iași, creată în 1714 de către Nicolae Mavrocordat — ambele cu orientări ideologice umaniste și preluministe,

fiind, în același timp, nu numai instituții de învățămînt, dar și de cercetări științifice de forță, ceea ce îndreptățea caracteristica de adevărate academii.

Astfel ideea se transformă în dorința de a înființa societăți academice moderne, deoarece instituțiile învechite se destramă. În sec. al XVIII-lea se inaugurează o nouă epocă, o dată cu proclamarea drepturilor omului și ale poporului, cînd începură și la români a se trezi conștiința de sine, iar ideologia luministă era prezentă în aceste dorințe sincere de a promova cultura și a deștepta conștiința popoarelor.

Inițiativa reprezentanților luminismului românesc transilvan relevă această dorință prin înființarea la 1795 a unei „Societăți filosofesti a neamului românesc din Mare Principatul Ardealului“, după modelul unei academii. Cultivarea limbii, poleirea stilului, ridicarea poporului la cultură prin deprinderea la învățătură erau considerate de către inițiatori, în frunte cu savantul oculist și polihistor Ioan Piuariu Molnar, lucruri de căpetenie. Iată de ce ei socoteau preocupările „Societății“ drept condiție esențială prin care „s-a înălțat firea multor neamuri pînă la cea mai înaltă treaptă a nemuririi“. Deci, concepții, programe, organizare, membri preoți, învățători, doctori, filozofi, istorici și mulți alți savanți — iată calitățile ce-l îndemnau pe marele sociolog Dimitrie Gusti să considere „Societatea filosofească“ o străbună a Academiei Române.

Cu greu, însă, se puteau organiza asemenea instituții într-o societate cu puternice tradiții feudale, cu privilegiați care tremurau de frică în fața „primejdioaselor idei ale Revoluției franțuzești“. Ca urmare, dușmanii destul de puternici ai progresului sugrumă în fașă frumosa și valoroasa inițiativă. Din aceleași motive n-au izbutit nici încercările unor oameni luminați și învățați, cum au fost Dinicu Golescu sau Eliade Rădulescu din Țara Românească, cu „Societățile literare“ înființate în 1822 la Brașov și în 1827 la București. Dinicu Golescu năzuia la o societate formată din „cei mai învățați profesori ai școlilor, în științe și canoane grămăticesti, adunați din toate colțurile României, care să hotărască atît ortografia limbii, cît și unitatea și puritatea ei“. Pe acest temei, în *Gramatica* sa din 1828, Eliade Rădulescu afirma că limba românească „păsește către desăvîrșire și pentru cultivarea ei se ostenesec atîția bărbați“. Dar desăvîrșirea limbii „nu se va putea pînă nu se va organiza o Academie de cîțiva bărbați“. Argumente ce-l îndemnau pe ilustrul istoric ieșean, care a fost A. D. Xenopol, să considere această societate strămoașă a Academiei Române.

Doar dorințe au rămas și strădaniile altor savanți luminați din Transilvania, Muntenia și Moldova, care înființează diferite instituții de cultură: societăți filarmonice, de medici și naturalști, literare, precum și asociații literare, printre care și „Asociația literară a României“, înființată în toamna anului 1843 sub președinția lui Iancu Văcărescu. Aceasta din urmă este superioară celorlalte prin pronunțatul său caracter literar, prin componența sa care însemna aproape toți scriitorii vremii.

Dorința însă urcă o nouă treaptă, transformîndu-se în **străduință**, mai ales după revoluția din 1848, cînd învățați români din Muntenia, Moldova, Transilvania și Bucovina își unesc eforturile spre înființarea „Societății Academice“. În toamna anului realizării Unirii Principatelor Române (1859), V. A. Ureche, ministrul adj.-interim la Ministerul Instrucțiunii Publice din Moldova, cerea omologului său din Muntenia sprijinul pentru înființarea unei „Societăți literare Române“. Era invitat ministrul muntean să se asocieze cu inima și cu fonduri la organizarea „unei societăți de membri de prin toate părțile României, care să se ocupe cu Dicționarul limbii“.

Anul 1860 se părea a fi hărăzit împlinirii arzătoarei dorinți. Numeroasele proiecte sînt sintetizate de Gheorghe Sion, care cerea guvernului înființarea unei academii formată din bărbați competenți, erudiți atît în

științele fixe, cât și în cele abstracte, aleși după valoarea operelor lor. Academia preconizată de Sion urma să includă 15 membri cu preocupări pentru probleme de limbă și de istorie.

În același an (1860) un grup de oameni învățați, cu dragoste de neam și de cultura acestuia, redactează chiar și statutele unei „Societăți Academice” cu două secții: arheologică-istorică ce urma să se ocupe de „sorgințile istorice ale națiunii române” și filologico-lexicografică, urmînd să se adaugă și a treia secție — de științe naturale. Fură aleasă chiar și conducerea societății: August Treboniu Laurian (președinte), Gheorghe Sion (secretar), Ion Maiorescu, Aron Florian, Petru Cernătescu și Alexandru Odobescu (membri). Fusesse aprobat proiectul de Consiliul de Miniștri din Muntenia, care „hotărăște a se fonda Societatea Academică Română ca să poată lucra cu mai puternice mijloace la înaintarea literaturii, a istoriei și a culturii naționale”. Hotărîrea a fost aprobată de către domnitorul Alexandru Ioan Cuza, dar neconcretizată din cauza reacției imperiilor ce stăpîneau provincii românești.

Înființarea în 1861 a „Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român din Transilvania” (ASTRA) a constituit un îmbold hotărîtor pentru grăbirea constituirii Societății Academice a tuturor românilor, iar formarea unor fonduri pe seama viitoarei societăți era un semn evident cu privire la apropiata împlinire. Evanghelie Zappa constituie în 1860 un fond de 5000 de galbeni pentru studierea limbii române, realizarea gramaticii și dicționarului acesteia, iar domnitorul Alexandru Ioan Cuza instituie în 1863 un alt fond de 1000 de galbeni pentru premiarea celei mai valoroase lucrări științifice, scrisă în limba română, îndemnat, probabil, și de înființarea la începutul anului 1862 a „Societății Române de Științe” din inițiativa unui grup de oameni de știință, printre care Iacob Felix, Emanuil Bacaloglu, P. S. Aurelian ș. a.

Treapta următoare a străduinței a fost constituirea în 1866 a „Societății literare Române”. Voința tare și nestrămutată a prestigioșilor oameni de cultură a învins, adevărindu-se afirmația lui Titu Maiorescu că „tot veacul își are semnătura sa, iar semnătura veacului XIX este cea a spiritului de asociațiune”.

Astfel, pe baza jurnalului din 12(24) martie 1867 al Consiliului de Miniștri, la 31 al aceleiași luni, regulamentul „Societății literare române” se prezintă Locotenenței Domnești spre aprobare. Prin decretul din 1 aprilie 1866 a organului menționat se hotărăște înființarea la București a „Societății literare române”. O doleanță fierbinte a bărbaților noștri de litere și a tuturor amicilor literaturii noastre, potrivit cuvintelor de salut ale scriitorului Iosif Vulcan, se împlini, decretul în cauză fiind cel mai bun răspuns la urzirea compromisului dualist austro-ungar: prin ceea ce însemna această societate la înființarea ei și prin ceea ce avea să însemne, prin întreaga sa activitate pentru cultura română, pentru întreaga națiune română, prin construcția măreață pe care o pregătea spre dezvoltarea cultural-națională a românilor de pretutindeni.

Potrivit Regulamentului de organizare, „Societatea literară română” urma să aibă, la început 21 de membri: trei din România de peste Milcov (Moldova), patru din România de dincoace de Milcov (Muntenia), trei din Transilvania, doi din Banat, doi din Maramureș, doi din Bucovina, trei din Basarabia și doi din Macedonia, adică „din țări locuite de români, bărbați ce se deosebesc prin meritele și lucrările lor literare”.

Decretul de numire a membrilor fondatori din provinciile românești de sub stăpînire străină poartă data de 22 aprilie 1866, zi de semnificație și însemnătate deosebită, cînd „Societatea literară română” a luat ființă. După un an (1867) au fost numiți și membrii fondatori din România.

Se cuvine, cu acest prilej festiv, cunoașterea numelor acestor membri fondatori, care s-au învrednicit de a pune temelii trainice Academiei. În

ordine din documentul de numire: Iosif Hodoș, Alexandru Roman (din Maramureș), Timotei Cipariu, Gavril Munteanu și George Barițiu (din Transilvania), Andrei Mocioni, Vincențiu Badeș (din Banat), Alexandru Hurmuzachi și Ambrozie Dimitrovița (din Bucovina), Alexandru Hașdeu, Ion Strărescu și Constantin Stamati (din Basarabia), Ioan Caradieu, și Dimitrie Cosacovici (din Macedonia), Vasile Alecsandri, Cos-tache Negruzzi și Alexandru Urechia (din Moldova), Ioan Eliade Rădulescu, August Treboniu Laurian, Constantin A. Rosetti și Ioan C. Mas-sim (din Muntenia). În locul lui Ambrozie Dimitrovița, demisionat din cauză de sănătate, a fost numit membru fondator din Bucovina Ioan Sbiera; locul lui Constantin Stamati, demisionat din aceleași motive, a fost ocupat de către Ștefan Conata din Basarabia, iar în locul lui C. A. Rosetti și Dimitrie Cosacovici, demisionați și ei, au fost numiți Titu Maiorescu și Nicolae Ionescu. Așadar, componența membrilor-fondatori ai „Societății literare române” se configurează astfel: 8 din România, 7 transilvăneni, 2 bucovineni, 3 basarabeni și 2 macedo-români.

Componența „Societății academice române”, cum se va numi apoi „Societatea literară română” de la cea dintâi sesiune a sa (1867), are o semnificație majoră. Erau adunate la un loc, în Instituția academică ce semnifica nu numai unitatea culturală, ci deopotrivă și cea politică-națională, valori științifice și culturale și voințe dirze, ce reprezentau întregul neam românesc, care, într-un entuziasm emoționant, aclama ziua maregă în care reprezentanții națiunii române, împrăștiați de o soartă vitregă în mai multe țări, se adunau laolaltă. „Sublim va fi acel moment când fratele de la Pind va strânge mâna fratelui de la Criș”, își aclama presa bucuria. Astfel, „Societatea academică română” prin membrii ei fondatori și prin cei ce vor fi aleși, avea semnificația unirii tuturor românilor, pregătită cu multă stăruință și curată conștiință timp de peste o jumătate de secol.

De la înființarea „Societății Literare Române” și pînă la prima ei sesiune, care, din motive „sanitare” (în realitate politice) ce împiedicau participarea transilvănenilor la sesiune în 1866, cea dintâi sesiune a „Societății” nu s-a putut întruni decît la 1 august 1867. În acest interval de timp pretutindeni domnește un sincer entuziasm. Articole de presă, cuvîntări rostite cu acest prilej, poezii festive premăreau evenimentul, semnificația culturală și națională a instituției academice.

În această atmosferă transilvănenii, bucovinenii, basarabeni și macedonenii își îndreptau privirile, iar apoi și pașii spre orașul în care „răsărea soarele” pentru toți românii, așteptați cu aceeași emoție de către colegii lor din România. Astfel, cea dintâi sesiune a noii „Societăți” a depășit caracterul unei adunări întrunite pentru a rezolva anumite probleme de limbă și de istorie ce nu sufereau întârziere. A fost o adevărată sărbătoare cultural-națională, cum nu mai fusese alta. În acest context considerațiile oamenilor politici austro-ungari s-au dovedit falimentare. Subminarea șubredului edificiu artificial, dualismul austro-ungar au început o dată cu înfăptuirea lui, prin activitatea „parlamentului daco-român”, cum a fost caracterizată sesiunea „Societății Academice Române” chiar de către Habsburgi.

Primirea membrilor „Societății” la Ploiești, unde își dăduseră întâlnire transilvănenii, bucovinenii și basarabeni, drumul de la Ploiești la Otopeni și de acolo la București au fost cu adevărat triumfale. Iar în capitală manifestații, cuvîntări, banchete, focuri de artificii însoțiră entuziasmul mulțimilor. De toți și peste tot se sublinia însemnătatea momentului, importanța „Societății academice”, caracterizată drept „piatra fundamentală a edificiului marelui la care aspiră toți”, unitatea culturală și națională a românilor, cum declarau numeroase glasuri și cum se găsea scris pe unele tapete ce împodobeau balcoanele caselor. Toți rosteau acest

adevăr, fiecare cu cuvinte proprii, dar toate izvorâte din simțăminte comune.

În ziua de 1 august 1867 Ateneul Român a găzduit cel mai emoționant eveniment — inaugurarea primei sesiuni a „Societății Literare Române”. Corul Conservatorului, care intona cîntece patriotice se lua la întrecere cu corul din inimile celor prezenți, sensibilizate și mai mult de cuvîntările reprezentanților oficialității și ai „Societății”. În numele acesteia din urmă a rostit o cuvîntare savantul filolog Timofei Cipariu, care a răscolit simțămintele celor prezenți, vorbind despre misiunea înaltă și scopul sacru al „Societății” de „a deștepta conștiințele națiunii, care, astfel, va înțelege poziția ce i se cuvine între națiunile Europei și va face toți pașii cuveniți pentru a ocupa această poziție cu demnitate”; pentru realizarea căreia era necesară „solidarizarea întregului corp al națiunii, fără partide care să o dezunească de la unul și același scop — cultura națională”.

Inaugurarea „Societății academice Române”, cum se va numi de acum înainte pînă la 1879, a fost salutată cu entuziasm de către întreaga națiune. Numeroase scrisori de felicitare și de încurajare au sosit la adresa „Societății” din toate teritoriile românești. Sporește numărul admiratorilor din străinătate.

Prin stabilirea statutului „Societății academice Române” și alegerea conducerii ei — Ioan Eliade Radulescu (președintele), Timotei, Cipariu (vicepreședinte) și August Treboniu Laurian (secretar) — Societatea era considerată una dintre cele mai admirabile instituții, înființată pentru viitor și nu pentru trecut, datoare să poarte flamura înaintării. Erau așezate, de fapt, temeliele viitoarei Academii Române prin programul și scopurile urmărite, „de a lucra la înaintarea literelor și a științelor între români”, prin includerea în sînul ei a multor valori culturale românești și străine, risipite pînă atunci.

Astfel, în vara anului 1867 se împliniră speranțele și doleanțele mult timp purtate în mîinile și în inimile românilor, marea idee, transformată în ideal a românilor din Muntenia și din Moldova, din Transilvania și din Bucovina, din Basarabia și din Macedonia.

Instituția academică era considerată panteon al spiritualității românești, citadelă a culturii și științei, „soarele redeșteptării culturii și redeșteptarea conștiinței naționale”. Deoarece nici atunci, precum nici altădată, niciodată nu se putea închipui cultura națională fără naționalitate și nici naționalitatea fără cultură națională.

În cazul instituției academice, pe care o sărbătorim azi, la frumoasa vîrstă de 125 de ani, s-a adeverit judecata veridică a marelui savant francez Blaise Pascal: **dacă știința este universală, oamenii de știință au o patrie.** Înțelegerea acestei axiome este problema esențială a logisticii tuturor științelor, parte însemnată a fondului de aur, care este cultura și civilizația omenirii. Cultură și civilizație ce se îmbogățesc neconținut prin asimilarea celor mai valoroase creații anterioare, condiție a depășirii acestora de cele ce vin mai apoi, fie că este vorba despre creațiile naționale ori de cele universale. Asemenea moștenire hrănitoare nu e doar națională, dar creația propriului popor, ci universală creație a întregii omeniri.

Generația de la sfîrșitul sec. al XIX-lea și cele ce au urmat-o slujeau știința universală prin dezvoltarea științei românești, concentrată mai ales în „Societatea Academică Română”, apoi în Academia Română. Național și universal se interferează și se completează și cultura și știința românească, fiind o parte integrantă a culturii și științei universale, din care s-au îmbogățit și pe care, la rîndul său, le-a îmbogățit. Cultura și știința ce se alimentează din necesitățile vieții spre satisfacerea cerințelor ei. Știință ce se înalță fără a se desprinde de pămînt.

De menționat că harnici slujitori al științei au fost cei ce au dat viață instituției academice românești acum 125 de ani, membrii ei fondatori, urmași de cei aleși, care s-au dăruit cu toată ființa lor muncii, conștiinței, considerând munca drept ritmul vieții adevăraților oameni de știință. Ei și-au propus drept scop și nobilă misiune a gândi și a mijloci cum să facă pentru ca cultura română și poporul român să ajungă la cinste și măreție. Au chibzuit, s-au străduit și au reușit. Cinstindu-le astăzi dăruirea și împlinirea frumoaselor gânduri, neobositele strădanii, Academia Română reînnoită mărturisește crezul și legământul de a le urma exemplul, de a contribui la prosperarea țării și a poporului român.

Alexandru Babii, Eugen Vrabie

ALEXANDRU SCARLAT STURZA (1791—1854)

Printre oamenii de cultură moldoveni din trecut un loc de frunte îi aparține publicistului, scriitorului, gânditorului și omului politic Alexandru Scarlat Sturza.

În fosta Uniune Sovietică, ca și în România de după a. 1944, drept urmare a «abordării de clasă» a fenomenelor de ordin social-economic, politic și cultural, viața, activitatea și ideile lui A. Sturza erau ori prezentate într-o lumină falsă, ori trecute sub tăcere și de fapt scoase din sfera investigațiilor științifice.

În timpul de față s-au creat condițiile necesare pentru suprimarea «petelor albe» existente. Iar cele scrise de câțiva autori ruși și români* în ultimii o sută și cincizeci de ani ne permit să reconstituim tabloul vieții și activității vestitului nostru predecesor.

A. Sturza se trage dintr-o viță veche boierească. E născut la 18 noiembrie 1791 la Iași. La 1792 părinții săi se strămută în Rusia și acolo el își petrece aproape întreaga viață. La început familia Sturza se instalează cu traiul la Sanct-Petersburg, apoi trece în Bielarusi pe moșiile numai ce cumpărate. Primele învățături le primește la domiciliu de la un învățat emigrant și el, Josef Dopani, ca apoi să-și urmeze studiile în Germania.

Din 1809 la vîrstă numai de 18 ani se află în serviciu la Ministerul de Externe al Rusiei. În furtunosul an 1812 are o misiune în Moldova, apoi trece în Letonia, în cadrul trupelor apusene ale armatei ruse, unde se cunoaște cu vestitul patriot grec Capo d'Istria care îi devine cel mai bun prieten. Împreună cu acest înalt și deștept demnitar tânărul Sturza își face serviciul diplomatic la Sanct-Petersburg, apoi la Viena și Paris.

Anul 1818 îi aduce mari neplăceri. Din însărcinarea împăratului Alexandru I scrie pentru Congresul Sfintei Alianțe de la Aachen «Memoriu despre starea actuală a Germaniei». Fiind publicat, acest memoriu stîrnește o mare indignare în mijlocul tineretului studios din această țară, deoarece Sturza critica universitățile germane care după spusele lui alimentau spiritul revoluționar și ateismul. Sturza e mutat de guvern la Drezda, căci viața îi era în pericol, după care urmează declinul carierei sale diplomatice.

*Vezi: Диктандис. Краткое сведение о жизни и трудах А. С. Стурдзы. Одесса, 1854; Negrescu I. Alexandru Sturza/Viața Basarabiei. 1932. Nr. 1; Bezveconii G. Boierii Sturza și Basarabia/Arhivele Basarabiei, 1934. Nr. 1; Haivas Emmanuel. Alexandre de Stourdza (1791—1854). Sa vie et son oeuvre. Paris, 1939.

Paralel cu serviciul diplomatic, pe A. Sturza îl preocupă filozofia în genere și filozofia religiei în special. În anii 1810—1811 lucrează mult și publică primele sale studii filozofice în patru cărți, iar în 1816 la Weimar editează prima sa operă religioasă «Considerații despre doctrina și spiritul Bisericii ortodoxe» înalt apreciată de către creștini, îndeosebi de către patriarhii din Constantinopol și Ierusalim. La 1818 este ales membru al Conducerii Supreme a Școlilor a Ministerului cultelor și învățămîntului, unde mai lucrează cîțiva ani, după ce obține un concediu pe un termen nelimitat cu învoirea să treacă cu traiul la Odesa.

Timp de aproximativ cinci ani A. Sturza se află peste hotarele Rusiei, avînd grijă de sănătatea soției sale și a sa, căci suferea tot mai rău cu vederea, continuînd să muncească asupra lucrării publicistice «Grecia la 1821—1822», precum și asupra «Manualului Pravoslavnicului creștin».

Intors de la tratament A. Sturza e chemat la Sanct-Petersburg și trimis, în aprilie 1828, la București cu o misiune specială diplomatică cu ocazia începerii războiului cu Turcia; el este numit șef al cancelariei itinerante a armatei ruse dunărene. Aceasta a fost ultima misiune diplomatică, căci în 1830 demisionează, obținînd titlul de consilier de stat.

De aici pentru A. Sturza începe o nouă perioadă, cînd caută să îmbine liniștea sufletului cu străduința, să aducă după putințele sale cît mai mult folos oamenilor. Apar noi scrieri, poate cele mai coapte, mai profunde: «Credința și cunoașterea» (1833), «Extras din istoria secolului al XIX-lea» (1833), «Cunoștințe despre Rusia» (1835), «Ideal și imitație în artele frumoase» (1842), «Cîte ceva despre etimologie și estetică în raport cu istoria și știința antichităților» (1842), «Ceva despre filozofia creștină» (1844), «Amintirile mele despre Karamzin» (1847), «Despre influența ocupațiilor agricole asupra stării intelectuale și morale ale popoarelor» (1854) ș. a. În anii 1858—1861, la Paris, au văzut lumina zilei «Opere postume religioase, istorice, filozofice și literare» ale lui A. Sturza (5 vol. în l. franceză). El participă la activitatea unor societăți de binefacere, contribuie la fondarea «Societății de agricultură din sudul Rusiei», «Societății de istorie și antichități din Odesa» (1839); întreține relații amicale cu vestiții scriitori ruși N. Karamzin, V. Jukovski, N. Gogol; scrie frumoasele sale amintiri despre oameni politici, scriitori și tovarăși ai săi.

Aflîndu-se aproape toată viața sa în Rusia, A. Sturza nu-și uită patria. În 1844, la Iași, editează «Studii religioase morale și istorice» — un manual expus într-o formă populară de religie. Acestea-s lecțiile lui A. Sturza, ținute la Berlin în 1836, în fața unui grup de studenți români, printre care era și M. Kogălniceanu. A fost pînă la 1847 epitrop al Seminarului de la Socola. Diverse opere ale sale — «Extras din istoria secolului al XIX-lea», «Cunoștințe despre Rusia», «Carnetul de însemnări a călătorului la nevoie» (1847) ș. a. — includ o serie de aprecieri interesante privind unele momente însemnate ale istoriei Moldovei. Autorul se pronunță împotriva primelor încercări de rusificare a Basarabiei — speră să vadă un stat independent nou — Moldo-Vlahia*.

Ultimii ani ai vieții sale A. Sturza și-i petrece la Odesa, la vila «Azil», pe malul Mării Negre, sau la moșia «Manzîri», județul Tighina. Aici s-a și stins din viață, în iunie 1854, sîrguinciosul nostru predecessor.

Printre lucrările lui Alexandru Sturza, care reflectă, într-o mare măsură, concepțiile sale istorice un loc de frunte îl ocupă discursul pe care l-a rostit la adunarea solemnă consacrată fondării «Societății de

*A. Sturza avea aici în vedere, probabil, unirea tuturor românilor într-un singur stat independent (A. B. și E. V.).

istorie și antichități din Odesa» la 25 aprilie 1839. Textul discursului, editat în același an (și o singură dată) în limba rusă**, a devenit o raritate bibliografică; el reflectă unele idei ale sale privind legitățile procesului istoric, precum și condițiile indispensabile pentru progresul științei istoriei.

Una dintre aceste idei de însemnătate majoră se referă la unitatea procesului istoric al fiecărui popor, cuprinzând trecutul, prezentul și viitorul. A. Sturza nu pune la îndoială faptul că viitorul nu poate fi prezis, modelat fără cunoașterea profundă a prezentului, iar cunoașterea în cauză este imposibilă fără un studiu serios al trecutului. El vorbește chiar de un cult al antichității. Satisfacerea acestei cerințe i se pare obligatorie pentru fiecare om care se ocupă cît de cît de investigațiile istorice. Gînditorul moldovean vede o anumită corelație în cadrul problemei: ignorarea antichității se manifestă totdeauna în epocile de decadență.

Atenție deosebită merită o idee de prim rang, abordată de către A. Sturza, ce reflectă una dintre legitățile procesului istoric în genere. E vorba despre faptul că în istoria popoarelor nu există epoci istorice în care progresul social-economic să fie însoțit de un progres cultural în înțelesul larg al acestui cuvînt. Studiul antichității, afirmă gînditorul nostru, e chemat să contribuie la înlăturarea acestui neajuns, care aduce mare daună societății la cunoașterea adevărului.

E demult cunoscută imposibilitatea ființării și prosperării științei istorice fără folosirea faptelor istorice autentice. Așa stînd lucrurile, colectarea acestor fapte este o parte componentă — și foarte însemnată — a investigațiilor istorice. Pînă și oarecare obiecte (medalii ș. a.), la prima vedere nu prea importante, susține A. Sturza, contribuie deseori la rezolvarea unor probleme de prestigiu.

Ar fi cazul să evidențiem importanța aprecierii juste de către A. Sturza a disciplinelor istorice auxiliare (numismatica, paleografia ș. a.), precum și a lingvisticii, fără de care știința istoriei, în special a istoriei vechi nu pot progresa defel. E o idee fructuoasă, ulterior realizată de aproape toți savanții din domeniul respectiv.

În sfîrșit, în lucrarea de față este elogiată ediția progresistă rusă «Mnemozina», care reflectă concepțiile filozofice și estetice ale decembriștilor, precum și ale membrilor cercului «liubomudrilor» («iubitorilor de înțelepciune»). Aceștia din urmă (A. Odoievski, D. Venevitinov, I. Kireievski, A. Koșelev ș. a.) difuzau ideile democratice ale libertății cuvîntului, presei, conștiinței, susțineau dezvoltarea învățămîntului și a științei în Rusia, acordînd totodată o atenție deosebită problemelor filozofice clasice germane. Toate acestea ni-l prezintă pe A. Sturza ca pe un om cu vederi și atitudini progresiste.

A. Sturza susține că revoluțiile contemporane sînt ostile istoriei și studiului antichității, ele rup legăturile popoarelor cu rădăcina, cu trecutul lor, cu antichitatea. El mai propagă teza, conform căreia arheologia este o aliată fidelă a religiei. După cum știm, în ultimele două sute de ani arheologia s-a dezvoltat anume ca știință, furnizînd (inclusiv religiei) un tot mai abundent material care a permis soluționarea multiplelor probleme de ordin științific. Sînt incontestabile meritele «arheologiei biblice».

**Речь тайного советника А. С. Стурдзы, произнесенная по открытии Одесского общества истории и древностей 25-го апреля 1839 года. Одесса, 1839.

Anexă

Alexandru Scarlat Sturza. Știința antichităților.

Discurs rostit la deschiderea Societății de istorie și antichități din Odesa la 23 aprilie 1839.

Domnilor,

Prețutindeni unde instituțiile sociale întrușipează existența colectivă a popoarelor și mențin identitatea lor de-a lungul secolelor, primul indiciu al sentimentului de demnitate care le dă viața, primul simptom de progres național — acesta-i **cultul trecutului**, interesul viu față de antichitatea, care îi inspiră, e grija pe care popoarele o poartă spre a cerceta și a păstra patrimoniul lor intelectual. Omagiiind mormintele generațiilor care nu mai sînt, noi salutăm vatra unde ne-am născut, scoatem povești folositoare din originea existenței noastre. Orice nație care știe să studieze și să păstreze cu grijă originea sa, învață să se cunoască mai bine și își reînnoiește mereu angajamentul să nu degenereze defel și să transmită geniul său viitorului. Cine nu știe că pe o treaptă inferioară a scării sociale popoarele nomade aproape nu aveau monumente, puțin se nelinișteau de trecutul pe care ei nu l-au observat și își restrîngeau ideile la cercul îngust al orizontului lor vizual?

Ca să mă servesc de o expresie a lui Pușkin, «Ecurile surde ale datinilor străvechi» nu se păstrează printre neamurile acestea vagabonde decît sub forma unui oarecare cîntec popular pe care vîntul pustiului îl duce cu sine ștergînd chiar și urmele trecerii lor pe pămînt! Dar, pe măsură ce națiunile se dezvoltă, dragostea față de antichitate se deșteaptă, un instinct generos le face să treacă de la efecte la cauzele care le-au produs, de la contemplarea prezentului la misterele secolelor trecute. *Eu mi-am reamintit de timpurile trecute*, striga Regele-Profeț¹, în înțeleptul din Scriptură ne sfătuie să *întrebăm părinții noștri pentru a trage învățăături*. Și, într-adevăr, pentru popoare nu există un studiu în cel mai înalt grad religios, o hrană mai activă a naționalității lor, decît această cercetare conștiințioasă a monumentelor lor istorice, fie că ele vorbesc prin niște inscripții sau se prezintă sub niște forme mute, fie că timpul le-a întipărit pe suprafața pămîntului natal, fie că le-a îngropat sub picioarele noastre. Iată de ce splendorile tuturor națiunilor sînt menite să declare că epocile decadentei au fost totdeauna marcate printr-o mare ignorare a antichității, printr-un dispreț stupid față de învățămintele și oracolii ei, în fine, printr-o subită stricăre a graiului-acest depozitar divin al adevărilor folositoare și al celor mai prețioase tradiții... Fiți buni, domnilor, și aruncați o privire asupra istoriei Greciei și a Imperiului roman, asupra nației evreiești, decăzute și risipite de pe vremurile cînd vîlul des al comentariilor Talmudului lipsește de lumină originile ei sfinte și o ține în întuneric; consultați analele revoluțiilor contemporane, mereu ostile învățămintelor istoriei și studiului antichității și luați de acolo, vă rog, drept exemple, numai războiul de treizeci de ani și Revoluția franceză; aceste două evenimente vor fi suficiente pentru a vă convinge de adevărul afirmației noastre.

Alegoria lui Ianus² (Ianus cu două fețe) care cuprinde cu privirea sa dublă trecutul și viitorul pare-se să ne ofere o emblemă, în același timp ingenioasă și fidelă, a științei pe care o cultivăm și această imagine, în mijlocul Romei, avea templul său, pazător al păcii și prosperității publice.

Să trecem acum la considerații nu mai puțin importante. Noi trăim într-un secol al industriei și calculului, unde prezentul e totul, unde combinațiile materiale absorb toate gîndurile noastre. Setea de cîștig oare nu ajunge în zilele noastre pînă la specula pe osemintele generațiilor stinse și la extragerea lor în masă pentru a servi ca îngrășămintă pentru cîmpurile noastre și pășune pentru cele mai stupide animale? Sub astfel de auspicii, studierea istoriei și antichităților contribuie ferm, paremi-se, la reprimarea izolărilor fatale ale spiritului de calcul, care amenință să cuprindă toate facultățile noastre intelectuale. Ea trebuie să servească drept o contragreutate, restabilind un echilibru folositor între ocupațiile pur lucrative și acelea care înobilează omul, readucîndu-l la cercetarea adevărului care trebuie să-l iubească pentru el însuși.

Privită ca o torță a istoriei, a geografiei și cronologiei, studierea antichităților nu încetează să-i aducă științei cele mai semnalate servicii. Deseori o singură medalie, o frîntură informă a unui oricare vechi mormînt necunoscut servește la soluționarea dificultăților socotite drept nerezolvabile timp de secole și împacă opiniile savanților față de niște fapte de cea mai mare importanță. Încă nu demult se regăsi în ținuturile noastre o monedă cu efigia regelui Scyllure³; această descoperire așa de mică în aparență fu suficientă pentru a confirma veridicitatea bunului Plutarh⁴ și ne-a adus la regăsirea unei serii întregi de regi din Bosforul Cimerian. Iată de ce lumea antică, plină de înțelepciune, iubea să repete deseori proverbul care zice: adevărul e la fundul mării. Vedeți, că într-adevăr, noi trebuie să căutăm adevărul în adîncurile pămîntului, uneori în ascunzișurile întunecoase ale inimii umane.

Fiți buni, Domnilor, și atrageți atenția Dvs asupra unor cercetări de un interes mai general. Nu chiar așa demult arheologia era socotită drept antagonista Religiei și adevărului revelat. Cauza este că această știință pe atunci abia examina exteriorul lucrurilor și substituia cu îndrăzneală presupunerile zădarnice cu cuvintele unei revelații divine. Dar astăzi cînd ea se scufundă în noaptea timpurilor și cînd atacă

niște teme necunoscute, iat-o devenită aliată Religiei. Această schimbare începe cu reîntoarcerea la studiile orientale; ea începe din ziua, în care niște savanți conștiincioși hotărâra să cerceteze leagănul speciei umane. Limbile și obiceiurile, manuscrisele și ruinele vechiului Orient le răspunseră imediat, mărturiile cronologiei și istoriei sacre se prezentară din abundență; niște caractere misterioase, cum ar fi cele ale lui Rosetta⁶ și Denderah⁷, făcură mărturii despre Sisac și Sesostris⁷; cunoașterea mai aprofundată a ideomelor din Siria, Egipt, China și Indistan serviră să clarifice unele pasaje obscure din cărțile Prorocilor; într-un cuvânt, încă o dată anume Orientul varsă lumina asupra cercetărilor teologice, precum și asupra măreței lumi antice*. Ca pe timpurile cruciadelor, noi putem spune: «Asta-i vrerea Domnului!» Străbunul zilelor noastre, părintele cunoștințelor, după ce i-a destăinuit omului decăzut adevăruri eterne, pe care credința i le inspira, se roagă în zilele noastre să contopască argumentele noastre superbe cu descoperiri dobândite cu trudă că știința se călește și se purifică, regăsind trecutul căruia numai el îi asigură progrese în viitor. Astfel copilul devenit om, mult timp rătăcește prin lume după placul pasiunilor sale; dar când el își reamintește de vîrsta sa tină, dumneavoastră o să-l vedeți imediat avîntîndu-se în căutarea leagănului, odinioară obiect al disprețurilor sale și regăsind sub căpățiul său un diamant de cel mai mare preț, pe care i-l lăsase străbunii săi ca moștenire!

Eu poate v-am solicitat prea mult timp atenția Dvs indulgentă. N-aveți nevoie, Domnilor, de desfășurări mai ample pentru a aprecia importanța și scopul înalt al studiilor arheologice, luate în ansamblul lor. Dar să-mi fie permis să adaug aici cîteva sugestii despre societatea care se naște, pe care sudul Rusiei o vede formîndu-se în sfîrul său.

Solicitudinea luminată a guvernului încurajează în tot imperiul investigațiile, obiectul cărora este antichitatea. Dumneavoastră cunoașteți lucrările vaste ale comisiilor arheologice, precum și descoperirile, pe care ea le făcu în bibliotecile și arhivele mănăstirilor catedralelor și ale autorităților civile. Savanții noștri se ocupă pe întrecute cu cercetarea antichităților naționale. Ei cu ardoare se străduie să studieze dialectele, datinile străvechi și monumentele istoriei noastre. Artiștii, însuflețiți și conduși de privirea protectoare a monarhului, reproduc cu succes în compozițiile lor monumentale, acest stil rus bizantin care poartă pecetea cultului ortodox; ei descoperă pe sfintele coline din Kiev capștele ruinate de primii noștri creștini. Toate facultățile intelectuale tind în zilele noastre să descopere leagănul unei puteri care uimește, să cunoască primele elemente ale măreției noastre. Asemenea unor călători, adăpostiți sub un stejar cu umbre mari, ei examinează cu curiozitate trunchiul care îi protejează și ar dori să pătrundă pînă la rădăcina care dă naștere ramurilor sale mărețe.

Eu vă întreb, Domnilor, putem noi oare rămîne străini față de mișcarea spiritelor care se manifestă în întreaga Rusie, față de avîntul unanim al unui patrimoniu luminat? Noi n-am putea rămîne indiferenți cu atît mai mult cîci locuințele noastre se înalță pe ruinele atîtor colonii, fondate de greci, hazari, daci și geți. Stepel, pe care noi le înapoim civilizației și culturii, împreună cu oazele lor, plantațiile lor de vii, cu mulțimea de crescătorii de cai și cirezi se aseamănă cu un peisaj sălbatic ce prezintă un cadru de aur cizelat artistic. Acest cadru atît de deosebit de tablou, aceasta e zona maritimă, care șerpuieste de-a lungul Mării Negre, regiuni renumite, unde înfloreau altădată Panticapeia, Feodosia, Olbia, portul Istriei și castelul Akkerman¹¹, construit de genovezi. Analele noastre sînt îngropate în movilele nemărate, care acoperă cîmpiile noastre cu miraje fermecătoare, cu o mulțime de morminte. Pe rînd coloniile Greciei și legiunile romane, scîiții, goții, cruciații din Evul Mediu, mongolii și diversele migrații din partea de sus a Asiei au venit să lase pe pămîntul nostru clasic cîteva urme ale trecerii lor, cîteva monumente ale existenței lor. Nu s-a scurs nici un an, nici chiar o lună, iar buna antichitate ne recompensează săpăturile și cercetările noastre prin niște morminte sculptate, niște medalii antice și armuri bogate, precum și prin vase de formă elegantă și de cel mai rafinat gust. Savanții din Occident ne invidiază comoara bogată pe care o posedăm; e datoria noastră de a o exploata cu un dublu zel și perseverență; e datoria noastră să realizăm visul savantului Blaramberg¹²; e datoria noastră să realizăm proiectul unei Societăți de anticariat, așa cum îl concepușe și descrisese mai înainte domnul Stempcovski¹³, acest stimabil și modest savant, moartea prematură a căruia a făcut ca Noua-Rusia¹⁴ să piardă omul cel mai activ al restabilirii trecutului. Astăzi speranțele lor s-au realizat; noi culegem, domnilor, rodul nopților lor nedormite. Nu înseamnă oare aceasta a lua angajamentul de a continua lucrul pe care ei l-au întreprins și să terminăm în comun munca lor folositoare?

*Cei care ne vor citi fiți buni, să consultați mai sus două lucrări noi excelente: «Hristos în fața secolului» de Roselly de Lorgues⁹ și mai cu seamă «Discurs despre relațiile între științe și religia revelată» de dr. Wiseman¹⁰, Paris, 2 vol.—adevărurile importante pe care noi numai le indicăm aici sînt evidențiate cu o erudiție egală cu modestia și buna credință.

Dar făcînd acest omagiu public memoriei domnilor Blaramberg și Stempcovski, eu n-aș putea, Domnilor, să trec sub tăcere tot ceea ce acești iluștri defuncți fuseseră datorii cooperării pe care colegul nostru nou, domnul Alexandru Nicovulos, n-a încetat să le ofere timp de douăzeci de ani.

Deopotrivă versat în literatura clasică și în limbile orientale, în istoria laică, și cea sacră, în geografia veche și modernă, în splendoriile Bisericii și cele ale diverselor națiuni ale globului, priceput de a scoate din surse și origini antichitățile mărețe care-i sînt atît de cunoscute, domnul A. Nicovulos este mereu gata de a pune la dispoziția amicilor săi comorile științei acumulate de el în modesta sa singurătate. Dăruind altuia, fără a sărăci, noi l-am văzut servind de ajutor, de învățător și oracol al tuturor aceluia care recuseseră la cunoștințele sale și simțeau nevoia de a fi consultați. Să ne felicităm, Domnilor, pentru că am asociat la întreprinderea noastră un îndrumător atît de sigur, atît de capabil să înlocuiască el însuși savanții pe care i-am pierdut. O dobîndire ca aceasta, cu care Societatea își făcu faima îi prezice lui chiar de la debutul său cele mai fericite succese și garantează temeinicia cercetărilor noastre ulterioare.

Independent de concursul unanim al arheologilor din Rusia, noi îndrăznim să contăm, Domnilor, pe concursul savanților străini, deoarece sînt deja mulți oameni de știință care și-au exprimat dorința de a colabora cu Societatea noastră care se naște. «Mnemozina»¹⁶, căreia noi îi consacram timpul nostru liber, oare n-a stabilit nici o rudenie intelectuală între toate muzeele care trebuie să demonstreze sub niște embleme grațioase cultul artelor, precum și științele speculative?

Fidelă sensului profund al acestei frumoase alegorii, Societatea de istorie și antichități fondată la Odesa, și-a propus regula de a dirija în lucrările sale studierea faptelor, acea a monumentelor, a numismaticii, a paleografiei și a cunoașterii limbilor — științe care se completează reciproc și n-ar putea face progrese una fără alta.

Dacă așa e metoda pe care noi am hotărît s-o urmăm, apoi exemplele predecesorilor noștri ne-au convins de un adevăr important; iată-l.

Atîta timp cît arheologia se încapățînează să reîntoarcă fluviul timpurilor fără ajutorul științelor mai sus indicate, cercetările ei rămîn neproductive. Izolată, ea descrie în mod penibil cercul vicios al ipotezelor sterile și al presupunerilor arbitrară; doar ea în zadar examinează niște ruine mute și se istovește să satisfacă pretențiile unei curiozități inutile. Într-un cuvînt, ea termină prin a atrage asupra sa reproșul de naivitate, adresat ei, pe bună dreptate, de toți acei care au obiceiul de a judeca despre copac după fructele lui.

Dar, deoarece știința antichităților pune stăpînire pe spada cuvîntului uman și pe torța istoriei, deoarece ea poate să exploateze pe rînd tradițiile sfinte și comorile etimologiei, noi o vedem imediat că ia un zbor rapid, că ridică vâlul care ne separă de sanctuarul originilor noastre, că se pun bazele contemplării marii armonii a zilelor trecute să ne dea răspuns la mulțimea de enigme, pe care științele naturale încă n-au reușit să le destăinuie.

(Textul e tradus pentru prima oară din limba rusă în limba română de A. I. Bahii și E. T. Vrabie.).

Note

¹ Regele-Profet — e vorba, probabil, de Saul, primul rege al israelienilor (aprox 1095—1055 î.e.n.).

² *Ianus* — inițial: zeul ușilor la romani; ulterior: zeul oricărui început. Îl zugrăveau cu două fețe îndreptate în părți opuse.

³ *Scyllure* — regele sciților în jum. a doua a sec. al 2-lea î.e.n.

⁴ *Plutarh* (46—126) — scriitor din Grecia antică.

⁵ *Rosetta* — oraș în Egiptul de Nord.

⁶ *Denderah* — sat în Egiptul de Sud.

⁷ *Sisac* — personaj din Biblie, pe care Iosif Flavius l-a identificat cu Sesostris.

⁸ *Sesostris* — miticul rege al Egiptului vechi.

⁹ *Roselly de Lorgues, Antoine François — Félix* — teolog francez.

¹⁰ *Wiseman Nicolas* — teolog francez.

¹¹ *Akkerman* — așa a fost numită de turci Cetatea Albă după includerea Moldovei în componența Imperiului Otoman.

¹² *Blaramberg, Ivan Pavlovici* (1772—1831) — arheolog rus.

¹³ *Stempcovski Ivan Alexandrovici* (1789—1832) — arheolog rus.

¹⁴ *Noua-Rusia* — așa erau numite la sfîrșitul secolului al XVIII-lea sudul Ucrainei și Crimeea, alipite la Rusia în anii 1783—1791.

¹⁵ *Nicovulos Alexandru* — cunosător al antichităților.

¹⁶ «*Mnemozina*» — almanah literar rus, editat în anii 1824—1825.

PLAI NATAL
КРАЕВЕДЕНИЕ

Dan Haidarlî

MATERIALE DOCUMENTARE
IN AJUTOR CERCETĂTORILOR ISTORIEI SATELOR
ȘI ORĂSELOR DIN MOLDOVA (VIII)

Primele informații documentare referitoare la localitățile de pe teritoriul Republicii Moldova, menționate în actele istorice din anii 1384—1625.

	Localitatea	Anul	Consemnări	Izvorul istoric
1	2	3	4	5
483	Isafori, sat (?) lângă Ișnovăț, ț. Orhei, r. Criuleni	1501 (7009) iulie	Menționat în hotar cu satul Iașnovăț	DRHA, vol. III, p. 556
484	Iscurita, sat lângă Ișnovăț, ț. Orhei, r. Criuleni	1501 (7009) iulie	Menționat în hotar cu satul Iașnovăț	DRHA, vol. III, p. 556
485	Ișnovăț, sat pe Ișnovăț, pro- babil, inclus în Ialoveni, r. Ialoveni	1528 (7036) martie 30	Menționat drept baștina lui Lașco	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 288
486	Iugca Negru (unde a fost ~, azi Ciorești?), sat sub Botne, lângă Vlcan, mai jos de Lu- cani, lângă Vul- cănești și Șan- dreni, r. Nispo- reni	1443 (6951) martie 6	Ștefan-Vodă dă- ruiește satul lui Mihu, pisar	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 185; DRHA, vol. I, p. 316
487	Iurceni (Iur- ceani), sat, pro- babil, lângă Cobolta, ț. So- roca, r. Singe- rei	1615 (7123) februarie 11	Elisafta, doamna lui Ieremia Movilă- Vodă, dăruiește satul lui Alexa Mustață pîrcălab	DIRA, veac. XVII, vol. III p. 193
488	Iurceni, sat pe Lăpușna, r. Nis- poreni	< 1430— 1431 > aprilie 10	Alexandru cel Bun- Vodă întărește sa- tul lui Vlad Aduș	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 79; DRHA, vol. I, p. 145
489	Iurceni, sat pe Ciuhur, r. Edi- neț	1588 (7097) decembrie 16	Petru Șchiopul-Vodă întărește satul lui Andrei, hatman și pîrcălab de Su- ceava	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 410
490	Ivan Falevici (unde este ~), sat pe Ciuhur, r. Edineț	1429 (6937) iunie 3	Alexandru cel Bun-Vodă întărește satul fiilor lui Ion vornic	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 83
491	Ivancăuți (Van- căuți), sat pe Ciuhur, la Te- rebne, inclus în Hancăuți, r. Edineț	1429 (6937) aprilie 17	Alexandru cel Bun- Vodă dăruiește sa- tul lui Radu gră- matic	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 80; DRHA, vol. I, p. 129

1	2	3	4	5
492	Ivancea (Ivan- ciu), sat, r. Or- hei	1501 (7009) iulie	Menționat în hotar cu Iașnovăț	DRHA, vol. III, p. 556
493	Ivanușca (unde se cheamă ~, probabil, Iva- novca), sat pe Copaleva și Răut, r. Flo- rești	<1606— 1607> iulie 27	Simeon Movilă-Vo- dă întărește satul lui Dragan, diac și Gheorghii Petă- rescul	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 54
494	Ivereni , sat; la obârșia Săra- tei, r. Hîncești	1523 (7031) martie 25	Ștefan cel Tînăr- Vodă întărește sa- tul nepoților lui Vlad Dolhici	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 220
495	Izbiște (Izbiș- cea, unde sînt Danilo și Bu- dul, Izbești), sat la Răut, ț. Orhei, r. Criu- leni * Izvoare; vezi Pașcouți , sat, r. Rîșcani * În Iaz; vezi La Iaz , sat, r. Hîncești	1453 (6961) iunie 20	Alexandru-Vodă în- tărește satul lui Mihail logofăt	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 263; DRHA, vol. II, p. 76 MEF, vol. II, p. 137—139
496	Jaza (unde au fost vata- man ~), sat pe Nistru, între Zagorna și Ho- rodiștea, r. Re- zina * Jărcani; vezi Șircani , sat, r. Orhei	1495 (7003) ianuarie 24	Ștefan cel Mare- Vodă întărește satul nepoților lui Sima Rugină	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 234; DRHA, vol. III, p. 319
497	Jemăroaia , sat, probabil, r. Leova * Jidovca, vezi Sidavsca , sat, r. Rezina	1554 (7062) aprilie 23	Alexandru Lăpuș- neanu-Vodă întă- rește lui Petrea ș. a. jumătate din sat	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 61
498	Joldești , sat pe Răut, lângă Zăvedeni, ț. So- roca, r. Singe- rei	1588 (7096) august 20	Menționat că a fost risipit de Ale- xandru Lăpușnea- nu-Vodă	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 393
499	Jula (unde a fost jude ~), sat pe Lăpușna, lângă Cîrstești, r. Nisporeni * Jurjulești; vezi Giurgiulești , sat, r. Vulcă- nești	<1430— 1431> aprilie 10	Alexandru cel Bun- Vodă întărește sa- tul lui Vlad Aduș	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 79; DRHA, vol. I, p. 145
500	La Iaz (În Iaz), sat pe Botne, r. Hîncești	1535 (7043) martie 5	Petru Rareș-Vodă întărește satul nepo- ților lui Milea că- lugărul	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 370
501	Lalova , sat pe Nistru. ț. Or- hei, r. Rezina	<1550> aprilie 3	Ilieș Rareș-Vodă întărește satul nepo- ților lui Șarb cel Bătrîn	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 592

1	2	3	4	5
502	Lamanova (La Manea, La Manova, Manovăț), sat pe Nistru, ț. Soroca, r. Soroca	1601 (7109) martie 12	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul nepoților lui Draghici Romășcel	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 5
503	La Moghilă (Movilă), sat pe Bujor și Nirnova, ț. Lăpușna, r. Hîncești	1522 (7030) iunie 2	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește lui Ivanco Repede jumătate din sat	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 199
504	La Oprea (Valea Opii), sat pe Răut, ț. Soroca, r. Florești	1588 (7096) august 20	Menționat că satul a fost așezat după moartea lui Alexandru Lăpușeanu-Vodă	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 394
505	Larionești , sat pe Nistru, ț. Soroca, r. Soroca	1610 (7118) iunie 20	Marica ș. a. nepoate ale lui Copaci pîrcălab, vînd lui Gherasim jumătate din sat	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 304
* Laslăoani; vezi Lăslăoani, sat; r. Ungheni				
506	Lațco (unde a fost ~, Lațcani), sat pe Nirnova, lîngă Boldurești, r. Nisporeni	<1425— 1426> decembrie 28	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul fiilor lui Ștefan Stravici	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 54 DRHA, vol. I, p. 90
507	Lațco din Cîmpie (unde a fost ~), sat pe Larga, între Constantinești și Ciobalaccia, r. Cantemir	1493 (7001) martie 5	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul Mariei, fiica lui Dragomir Iuban	DRHA, vol. III, p. 241
* Laur (unde a fost ~); vezi Săseni, sat, r. Călărași				
508	Lavrești (Lavra), sat pe Bîcovăț, la confluență cu Bîcul, mai jos de Vorniceni, lîngă m-rea Căpriana, r. Strășeni	1420 (6928) aprilie 25	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul lui Ion vornic	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 41; DRHA, vol. I, p. 68; MEF, vol. II, p. 37—40
509	Lăpușna (Lopușna), țîrg, r. Hîncești; vezi Lepoveșna	1454 (6962) august 25	Menționat drept țîrg cu vamă	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 270; DRHA, vol. II, p. 60
510	Lărgeni (Largini), sat pe Prut, ț. Chigheci, r. Cahul	1604 (7112) mai 16	Menționat în hotăr cu Dădeștii numiți Vlădești	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 148
511	Lăscani , sat la Botne, r. Hîncești; vezi Crotolci	1535 (7043) martie 5	Petru Rareș-Vodă întărește satul Ilcăi ș. a.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 370

1	2	3	4	5
512	Lăslăoani, sat la Prut, în gura Hlabnicului—Vladnicului în Zagarancea, r. Ungheni	1490 (6998) octombrie 14	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul lui Iurșa și lui Saula	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 144; DRHA, vol. III, p. 157
513	Lemeșani, sat pe Vilia, r. Briceni	1520 (7028) aprilie 24	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește satul lui Cristea	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 162
514	Leonti (Leontieva, Leuntea), sat pe Nistru, r. Ștefan-Vodă	1514 (7022) decembrie 8	Bogdan-Vodă dăruiește satul m-rii Voroneț	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 93
515	Lepoveșna (Lăpușna?), sat (țîrg?) pe Lăpușna; r. Hîncești; vezi Lăpușna, țîrg	<1430—1431> aprilie 10	Alexandru cel Bun-Vodă întărește satul lui Vlad Aduș	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 79; DRHA, vol. I, p. 145
516	Leucăuți, seșiște pe Cotovșea la Botne; lingă Gotăuți și Mănoilești, r. Ialoveni	1483 (6991) octombrie 17	Ștefan cel Mare-Vodă întărește seșiștea lui Tăutul logofăt	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 42; DRHA, vol. II, p. 390
517	Leușeni, sat, ț. Lăpușna r. Hîncești;	1609 (7117) august 16	Constantin Movilă-Vodă întărește satul lui Chiriță Dumitrache Paleolog	MEF, vol. I, p. 234—238
518	Leușteni (Leuștani), sat, ț. Chigheci, r. Cahul	1495 (7003) ianuarie 16	Ștefan cel Mare-Vodă întărește Neagăi și Stanei, fiicele lui Dragomir Tăutul, jumătate din sat	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 225; DRHA, vol. III, p. 304
519	Liești, sat pe Botna Mare, ț. Lăpușna	1609 (7117) august 4	Constantin Movilă-Vodă întărește lui Dumitrache Chirița postelnic parte din sat	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 239
520	Lihoconești, sat ț. Hotin, probabil, r. Drochia	1597 (7105) mai 15	Menționat drept baștina lui Danciu	MEF, vol. I, p. 154—155
521	Lipnic, sat pe Nistru, ț. Soroca, r. Ocnița	1437 (6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Mihail de la Dorohoi	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147; DRHA, vol. I, p. 247
522	Lipnicul („ce s-a numit Grozinți”), sat, ț. Soroca, r. Soroca	1554 (7062) aprilie 20	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește satul lui Ion Moghilă logofăt	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 238
523	Liubenit, (ce s-a numit Obîrșia Liubevția), ț. Soroca; în or. Soroca	1569 (7077) iulie 28	Bogdan Rareș-Vodă întărește satul fiilor lui Panea	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 207

* Loc de sat pe Botna Mare și Botnișoara: vezi Răzeni, sat, r. Căinari

1	2	3	4	5
	* Loc la capătul de jos al iezzerului Be-leul, vezi Bubuogi, sat, r. Vulcănești * Loc pustiu pe Dubovăț; vezi Dușmani, sat, r. Glodeni * Locul lui Oțel; vezi Visterniceni, în or. Chișinău			
524	Locuri pustii la drumul celor două fântini , loc pentru sate pe Nistru, r. Camenca. Vezi Unchitești	1429 (6937) <iunie> 19	Alexandru cel Bun-Vodă întărește locul lui Dan Uncleată	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 84
525	Locuri pustii pe Bic (Băcioi), pe ambele părți ale Vișnovățului; în fața Sultanii și Marașii, r. Ialoveni	1485 (6993) iunie 8	Ștefan cel Mare-Vodă dăruiește locul lui Malușca ș. a.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 318
526	Lopatiniți (Lopatnic?); sat, r. Edineț	1605 (7114) octombrie 20	Ieremia Movilă-Vodă poruncește să aleagă partea din sat, ce aparține lui Miron	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 260
527	Lopatna de jos , seliște la gura Lopatnei, lângă Pocșești, ț. Orhei, r. Orhei	1500 (7008) 20	Ștefan cel Mare-Vodă întărește seliștea lui Duma Pocșescul și lui Manea	DRHA, vol. III, p. 450
528	Lozi <i>sat pe Răut, ț. Soroca, r. Florești (?)</i>	1588 (7096) august 20	Menționat în hotar cu Cosciug și Nemțeani	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 394
529	Lozova (Loznova), sat pe Bicovăț, r. Strășeni	1420 (6928) aprilie 25	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul lui Ion vornic	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 41; DRHA, vol. I, p. 41; MEF, vol. II, p. 37—40
530	Lucaci (unde a fost vata-man ~); sat la Prut; sub Derenice, lângă Gălășeni, r. Rîșcani	1517 (7025) ianuarie 17	Bogdan-Vodă întărește satul lui Luca Arbure, portar de Suceava	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 107
531	Lucani , sat la Botne, lângă Vulcănești—Șăndreni, r. Nisporeni	1443 (6951) martie 6	Menționat în hotar cu satele „unde a fost Juga Negru” și Vulcan	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 185

1	2	3	4	5
532	Lucianii, se- liște la Prut, îngă Tocenii, r. Cantemir	1519 (7027) iulie 1	Ștefan cel Tânăr- Vodă întărește se- liștea lui Toader Bubuioș, pîrcălah de Roman	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 150—151
533	Lungaș, sat pe Chigheci; ț. Chigheci; r. Leova	1546 (7054) iunie 18	Menționat în hotar cu Pietrișul	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 536
534	Lupșești, sat pe Soloneț; ț. Soroca; r. Sîngerei	1623 (7131) iunie 20	Ștefan Tomșa-Vodă întărește lui Du- mitrașco Fulger diac jumătate din sat	DIRA, veac. XVII, vol. V, p. 228
535	Macareov Lug (numit și Lin- cov), sat pe Șurșă, îngă Nistru și Gru- șeva, r. Criu- leni * Macareuca, vezi Măcăreanca, sat, r. Drochia	1559 (7067) aprilie 3	Alexandru Lăpuș- neanu Vodă întărește satul lui Maghilă logofăt	MEF. Vol. II. P. 297—300
536	Maceș, sat în partea de jos a Iezerului Ro- șu, r. Cahul	1503 (7011) februarie 2	Ștefan cel Mare Vo- dă întărește satul mănăstirii Putna	MEF. Vol. II. P. 214—216.
537	Măcicăuți (Mă- cicăuți, Maș- căuți, hotarul lui Porosăci), sat pe Răut, ocolul Movi- lăului, ț. Orhei, r. Criuleni	1436 (6944) iulie 17	Ilie-Vodă și Ștefan- Vodă întăresc satul lui Vancea logofăt	DIRA, Veac. XIV— XV. Vol. I. P. 130 DRHA. Vol. I. P. 219; MEF. Vol. II. P. 77—79.
538	Măxim (Ma- xim~), sat inclus în Me- reșeuca, r. Oc- nița * Măliceni, vezi Măliceni, sat, r. Leova * Malovata, vezi Molovata, sat, r. Dubăsari	1437 (6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan- Vodă întăresc satul lui Mihai de la Do- rohoi	DIRA. Veac. XIV— XV. Vol. I. P. 147; DRHA. Vol. I. P. 247.

RECENZII
РЕЦЕНЗИИ

Lilia Zabolotnaia

P. COGIRLA. TIRGURILE SAU ORAȘELE MOLDOVEI
ÎN EPOCA FEUDALĂ.
SEC. XV—XVIII. CHIȘINAU, 1991

Actuala lucrare, semnată de candidatul în științe istorice, șeful catedrei istoriei medievale a Universității de Stat din Moldova P. Cocirlă e scrisă pe baza unei vaste literaturi istorice moldo-române. Structural ea este sistematizată conform principalelor direcții istorice de dezvoltare a orașelor medievale, conținând 14 capitole, în care se elucidează istoria orașelor în strânsă legătură cu situația economică și politică a Moldovei.

Autorul atestă apariția orașelor către sec. XIV—XV, menționând totodată că acest fenomen nu este un act de moment, ci un proces îndelungat și anevoios. Pe parcursul evoluției formării orașelor are loc o transformare adâncă și multilaterală, în urma căreia nu toate așezările au devenit orașe și nu toate orașele și-au păstrat statutul lor.

Autorul destul de reușit redă legătura dintre modul de așezare a urbelor Moldovei și perioadele de domnie a voievozilor Moldovei, descrie tragismul orașelor, multe dintre care fuseseră șterse de pe fața pământului, pentru ca să reinvie din nou, altele se aflau deseori sub stăpânirea străinilor. Dominația turcească, nenumăratele războaie— toate aceste nenorociri se răsfrângeau negativ asupra dezvoltării economice, social-politice și culturale a orașelor. Urbele Moldovei erau în majoritatea lor agrarizate. Așa, de exemplu, în mijlocul sec. al XVII-lea corelația sectoarelor agrar și meșteșugăresc a orașului Suceava era de 63 la sută pentru sectorul agrar și 37% pentru cel al meșteșugarilor și negustorilor din bresle¹.

P. Cocirlă acordă o deosebită atenție istoriei dezvoltării breslelor: apariției la orașeni a ocupațiilor de breaslă, modului de formare a atelierelor meșteșugărești, funcționării lor. Domnia sa cercetează minuțios problemele dezvoltării administrării acestora. Prezintă o serie de documente și un mic dicționar terminologic, cuprinzând explicațiile necesare, ceea ce face lucrarea mai animată.

De rînd cu părțile pozitive ale prezentei lucrări e necesar să menționăm și anumite momente discutabile. De exemplu, autorul indică: «Istoria orașelor din perioada feudală în Moldova a fost puțin cercetată în istoriografia sovietică» (p. 3). Dar, deoarece lucrarea nu este consacrată istoriografiei sovietice, cred că nu e cazul să se atingă această problemă. Pe de altă parte, este important ca autorul să țină cont de faptul că această chestiune e studiată atât de către cercetătorii din Moldova, cit și de către cei din România. Domnul P. Cocirlă este cunoscut cercetător al istoriei orașelor medievale din sec. al XVIII-lea—pe cînd perioada secolelor XV—XVI a fost studiată de așa savanți ca P. Birnea, L. Polevoi, care au consacrat problemei în cauză numeroase lucrări științifice. P. Birnea, pe parcursul mai multor ani, a efectuat săpături arheologice din Orheiul-Vechi, generalizînd materialul obținut în lucrări de totalizare². De aceea, după părerea noastră, dl Cocirlă ar fi trebuit să țină cont de cercetările sus-numiților istorici, ceea ce i-ar fi permis să dezvăluie mai amplu contribuția sa personală. În consecință, ar fi fost de dorit să fie prezentată lista literaturii utilizate, precum se obișnuiește în lucrările de popularizare a științei, deoarece această lucrare nu este întru totul rezultatul unei cercetări de sine stătătoare a autorului, ci o concentrare a realizărilor savanților istorici urbaniști din Moldova și România.

Cu toate acestea menționăm că lucrarea d-lui Cocirlă este bine venită la etapa dată de dezvoltare a științei istorice atât prin actualitatea sa, cit și prin veridicitatea sa ca lucrare de popularizare a științei, menită să contribuie la răspîndirea adevărului științei istorice în cercul larg de cititori.

Note

¹ Л. Заболотная. К вопросу изучения социальной структуры Сучавы второй половины XVII в. // Из истории социальных отношений и общественно-по-

литического движения в Молдове в XIV—XX вв. Кишинев. 1991. С. 42.

² История народного хозяйства Молдавской ССР (до 1812 гг.) Кишинев. 1976.

Dan Haidarlî, Viorica Rusu

ИЗ ИСТОРИИ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ В МОЛДОВЕ XIV — НАЧАЛО XX В. КИШИНЕВ, 1991*

În centrul atenției autorilor actualei culegeri se află diverse probleme ce țin de istoria dezvoltării relațiilor social-politice din Moldova din perioada evului mediu pînă la începutul sec. XX.

Primul articol—«Conflictele sociale în Cetatea Albă în sec. XIV»—de N. D. Russev, vizează legăturile între viața social-politică și componența etno-religioasă a populației orașului, fiind bazat pe analiza comparativă a unui monument medieval creat în Moldova în prima jumătate a sec. al XV-lea — „Viața sfîntului mucenic Ioan cel Nou”. Autorul încearcă să depisteze partea reală și cea mitologică a operei, spicuind din ea datele necesare, prezintă tabloul general al caracterului contradictoriu și complicat al dezvoltării sociale într-un oraș care se afla la „joncțiunea a două culturi diferite, a Europei și Asiei”, în posesiunile periferice ale Hoardei de Aur.

Merită atenție ideea dlui Russev privind dependența componenței etno-religioase a populației orașului (tătari, bulgari, greci, genovezi) și a locului pe care îl ocupă aceste grupuri în structura socială a urbei de numărul de state, în orbita activității cărora el se afla (Hoarda de Aur, Bulgaria, Bizanțul, Genua) și de influența lor reală în regiune.

Di Russev își expune părerea despre situația socială privilegiată a stăpînitorilor *de iure* și *de facto* ai orașului, adică a tătărilor Hoardei de Aur. Însă locul celorlalte etnii din Cetatea Albă (cu excepția evreilor, cărora autorul le consacră aproape o pagină) apare ca ceva neidentificat. Drept punct de plecare poate servi doar situația lor socială mai puțin avantajoasă în comparație cu tătarimea. Autorul supune analizei stratificarea de clase și stări sociale în oraș, însă aici trezește o anumită îndoială teza despre o oarecare coincidență între grupările etno-religioase și păturile sociale.

De menționat că ideea principală a lucrării referitor la lupta grupărilor sus-numite pentru un statut social mai înalt se bazează, în principiu, pe raționamente de ordin abstract, slab argumentate prin date concrete, acestea fiind condiționate de însăși structura lucrării bazate pe metode de analiză inductivă a unei singure surse documentare.

În articolul „Despre unele forme ale rezistenței țăranilor împotriva dezvoltării șerbiei în Moldova la sfîrșitul sec. XVI — anii 20 ai sec. XVII” dl Soltan Gh. și-a pus drept scop efectuarea analizei pe baza materialului documentar a unor forme de luptă socială a țăranilor vecini și determinarea rolului statului feudal în subminarea acestei lupte. Tezele prezentate de către autor sînt argumentate de material factologic și poartă caracter descriptiv. Nu lipsesc însă nici momentele de teoretizare: existența fenomenului, după părerea dlui Soltan Gh., este cauzată de dezvoltarea formelor statale de feudalism, înrăutățirea stării social-economice și declinul economic general al principatului în perioada dată. În articol sînt descrise doar două forme de rezistență socială a țăranilor: refuzul pasiv al acestora de a plăti prestațiile în folosul stăpînului propriu și al statului feudal. De aceea ar fi fost mai potrivit ca denumirea articolului să fie „Despre două forme ale rezistenței țăranilor...”.

Scopul principal al articolului semnat de L. Zabolotnaia „Cu privire la chestiunea cercetării structurii sociale a Sucevei în a doua jumătate a sec. XVII” îl constituie examinarea aspectului social al istoriei fostei capitale a Principatului Moldova, care de la mijlocul sec. al XVI-lea a devenit centru ținutal. Sursa principală a publicației date o reprezintă „Pomelnicul din catastihul breslei blănarilor și cojocarilor din Suceava, reinnoit la 1 ianuarie 1673”, care a fost supus de către autor unei analize minuțioase. L. Zabolotnaia prezintă cîteva diagrame și tabele, ce vizează principalele păături sociale ale orașului, formulează o concluzie importantă referitor la existența în Suceava a unui considerabil aparat birocratic. Dînsa abordează chestiunea cu privire la situația complicată a meșteșugarilor în Principat, ceea ce impunea pătura meseriașilor de a se ocupa paralel cu activitatea agrară. Cauza principală a agravării declinului producției meșteșugărești în Moldova autoarea o vede în asuprirea crescîndă de către Poarta Otomană. O atenție deosebită acordă autoarea problemei corporativității în producția meșteșugărească; ea conchide că procesul creării la Suceava a unor organizații profesioniste de breaslă de tip închis n-a avut un caracter definitiv.

Menționînd gradul înalt de agrarizare a Sucevei, L. Zabolotnaia susține că acest moment ne mărturisește despre specificul dezvoltării orașului în condiții istorice particulare. Din păcate, însă, aceste considerente în articol nu sînt argumentate prin date factologice.

Țin să remarc, însă, că articolul L. Zabolotnaia constituie o dovadă reușită a faptului că o analiză amplă a unui izvor aparte (în cazul de față „Pomelnicul”) poate

contribui în mod substanțial la cercetarea trecutului istoric sub cele mai diverse aspecte.

Articolul semnat de I. Negrei „Evadarea țăranilor moldoveni după hotarele principatului în ultimele decenii ale sec. XVII — mijlocul sec. XVIII” este dedicat cercetării istoriei relațiilor sociale și politice în Moldova în epoca feudalismului. Autorul explică evadarea din principat a țăranilor șerbi și a altor categorii, în primul rând, prin agravarea exploatații feudal-statale în condițiile declinului economic la sf. sec. XVII — mijlocul sec. XVIII și, în rândul al doilea, prin numeroasele incursiuni ale forțelor armate străine, ce ruinau gospodăriile țărănești.

Folosind metoda comparativ-istorică, dl Negrei supune analizei nivelul, caracterul și proporțiile inegale ale acestor evadări, determină direcțiile și dimensiunile acestora, care erau în bună parte influențate de faptul că Moldova se afla la hotarul a două sisteme feudale, care după formele sale se apropiau de polurile opuse ale rîndului tipologic. Pe de o parte — posesiunile Imperiului otoman cu trăsăturile bine dezvoltate a formelor statale de feudalism, pe de altă — țările Europei de Est și Centrale unde domina tipul seniorial.

Dl Negrei caracterizează componența socială a emigranților, constatînd că în afara de țăranii dependenți care alcătuiau grosul evadatorilor, printre emigranți, se aflau și reprezentanții unor pături sociale de talie mai înaltă: răzeși, călărași dorobanți, alți slujitori. Autorul menționează că principala cauză a evadării acestora era sistemul rigid de prestații statale, netrasînd tabloul deplin al altor cauze.

O serie de articole din prezenta culegere este consacrată istoriei Basarabiei din sec. al XIX-lea — începutul sec. al XX-lea, mai la concret — mișcării social-politice din ținut.

N. Babilungă în articolul „Lupta social-politică în Basarabia în timpul primei revoluții ruse” face o amplă caracteristică a literaturii la problema dată. Dînsul acordă atenție deosebită structurii acestor lucrări, care, după părerea lui, suferă de „primitivitate și adiozitate” și stagnează progresul concepțiilor progresiste.

Însă necătînd la critica odiozității vechii scheme de cercetare, autorul ca și mai înainte susține că V. I. Lenin a elaborat principiile metodologice de clasificare a forțelor implicate în procesul revoluționar. Bazîndu-se pe concepțiile lui V. I. Lenin, N. Babilunga afirmă că existau trei forțe principale: „guvernamentală, liberală și democrația muncitorească” și, consolidîndu-se cu V. I. Lenin, avertizează: „Divizarea în două tabere este un moment de manipulare a liberalilor”. După părerea lui, „bolșevicii prezentau prin sine cei mai consecvenți luptători împotriva oricăror forme de asuprire și, prin urmare, exprimau interesele și aspirațiile tuturor exploataților”. Mai apoi ajunge la concluzia că istoria, în ciuda legităților marxist-leniniste ale dezvoltării societății, deseori merge pe „căi imprevizibile”.

Articolul lui V. Polivțev: „Fieroviarul Moldovei în timpul retragerii primei revoluții ruse (1906 — iunie 1907)” are la bază un bogat material arhivistic cules cu minuțiozitate. Autorul analizează activitatea social-democraților și eserilor în mediul fieroviarilor în perioada examinată, rolul acestor partide în lupta pentru unitatea organizațiilor și combativitatea lor politică; încearcă o nouă abordare a problemei partidelor social-democrat și al eserilor nu numai ca purtătoare a unor anumite concepții politice, ci și ca organizații „vii”, care activau în mediul muncitorilor; elucidează activitatea unor personalități mai puțin cunoscute pînă acum sau date uitării. Astfel, autorul a făcut un pas serios spre depășirea tratării univoce și depersonificate a activității organizațiilor revoluționare a luptei politice din anii 1905 — 1907.

Aliniatul dlui Polivțev ar fi avut doar de cîștigat dacă dînsul se încadra cu mai mult curaj în polemica cu tradiționalele aprecieri ale istoriografiei sovietice moldovenești oficiale, dacă ar fi accentuat specificul mișcării revoluționare a fieroviarilor din Moldova.

E. Maximenko în articolul „Rădăcinile economice ale nemulțumirii sociale a populației muncitoare urbane din Basarabia în ajunul revoluției din februarie 1917” încearcă să facă o analiză a premiselor economice a revoluției din februarie 1917. Domnia sa susține teza, conform căreia nemulțumirea locuitorilor Basarabiei era în mod direct legată de prezența corpului de armată rusă. Descriind situația grea din domeniul ocrotirii sănătății, autorul reflectă doar unele aspecte ale condițiilor de trai din orașele guberniei Basarabia, în ianuarie-februarie 1917. Anumite dubii trezește teza lui referitor la faptul că principalele surse ale nemulțumirii populației urbane din Basarabia ar trebui să fie căutate în primul război mondial. Ignorarea în acest ordin de idei a spectrului național al problemei, a ambianței spirituale ce domnea pe atunci nu pare să fie justificată.

Studierea activității sociale a păturilor de mijloc ale urbei în 1917 și reliefaarea formelor ei de manifestare, precum și a unor aspecte ale motivației social-psihologice a activității lor sociale este scopul articolului dnei Skvorțova „Despe formele activității sociale a păturilor urbane de mijloc din Basarabia în 1919”. Autoarea descrie „enormul val mic-burghez” ce s-a ridicat în țară după răsturnarea autocrației intenționînd să motiveze aceasta din punct de vedere politic.

Analizînd formele activității politice a păturilor de mijloc, A. Skvorțova s-a eschivat de la analiza aspectelor ce țin de mișcarea de eliberare națională, distanțîndu-se de această problemă prin determinativul „naționalism” ce a dezbinat intelectualitatea

Basarabiei. Căutarea de către autoare a așa-zisei „a treia cale democratică în dezvoltarea de mai departe a Basarabiei“, ce ar elucida atât realitățile revoluției din octombrie 1917, cât și faptul istoric al unirii Basarabiei cu România, poartă un caracter declarativ, neîntemeiat.

Scopul articolului Nataliei Abakumova „Intelectualitatea Basarabiei în ajunul lui octombrie 1917: autodeterminarea politică și organizațională“ constă în studierea încercărilor intelectualității basarabene de a se constitui în organizații sindicale. Bazându-se pe materialele presei anului 1917 (martie—octombrie), autoarea arată dinamica formării sindicatelor și menționează că procesul de constituire a fost grăbit de starea deplorabilă a economiei ce se răsfrângea asupra nivelului de viață. Tributarea metodologiei istorice marxiste pare a fi împărțirea artificială și univocă a întregii intelectualități, fără a sesiza întreaga gamă a culturilor politice din acele timpuri, în două grupuri — intelectualitate revoluționară și contrarevoluționară. Unele date citate de autoare vizînd „componența națională și politică a comitetului studențesc Chișinău“ trezește un anumit interes pentru statistică, dar nu par a fi concludente în ceea ce privește abordarea problemei intelectualității Basarabiei în ansamblu.

Privită la general, prezenta culegere de articole demonstrează străduința autorilor de a elucida cu aprofundime problemele științifice, slab cercetate în istoriografia noastră, care mai poartă amprenta (adesea exprimată în clișee stereotipe) perioadei de trecere cînd au fost scrise aceste articole.

CUPRINS СОДЕРЖАНИЕ

Studii Исследования

<i>Purici Ștefan.</i> Cu privire la concepția istorică despre dominația Halicului asupra teritoriului din nordul Moldovei în sec. XII—XIV	3
<i>Chirtoagă Ion.</i> Populația din Sud-Estul interfluviului Nistru-Prut sub dominația otomană (1484—1595)	12
<i>Levit Efim, Pinzaru Sava.</i> Teza de licență a lui Alexei Mateevici	21

Comunicări Сообщения

<i>Șișcanu Ion.</i> Refugiații din Basarabia și nordul Bucovinei la 1940	28
--	----

Comemorări Памятные даты

175 ani de la nașterea lui M. Kogălniceanu

<i>Platon Gheorghe.</i> Mihail Kogălniceanu și istoria națională	34
<i>Zub Alexandru.</i> Kogălniceanu: în căutarea modelului social-politic	37
<i>Varta Ion, M. Kogălniceanu</i> în corespondența diplomatică rusă (1844—1847)	41
<i>Tcaci Vladimir.</i> M. Kogălniceanu și Societatea de istorie și antichități din Odesa	46

Schițe documentare Документальные очерки

<i>Пармакли Светлана.</i> Деятельность Одесского общества истории и древностей по отысканию, опубликованию и сохранению молдавских средневековых грамот	49
---	----

Din istoria științei Из истории науки

<i>Pascu Ștefan.</i> Academia Română la 125 ani	59
<i>Babii Alexandru, Vrabie Eugen.</i> Alexandru Scarlat Sturza (1791—1854)	64

Plai natal Краеведение

<i>Haidarlî Dan.</i> Materiale documentare în ajutor cercetătorilor istoriei satelor și orașelor din Moldova (VIII)	70
---	----

Recenzii Рецензии

<i>Zabolotnaia Lilia, P. Cocîrlă.</i> Tîrgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală. Sec. XV—XVIII. Chișinău, 1991	76
<i>Haidarlî Dan, Rusu Viorica.</i> Из истории социальных отношений и общественно-политического движения в Молдове XIV—начало XX в. Кишинев, 1991.	77

47-93

1 r. 20 c.

Indice 76965

ISSN 0275-3102. REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI 1992. Nr. 4. 1-89

CHIȘINĂU „ȘTIINȚA” 1992

Coli de tipar conv. 7,0. Coli editoriale 9,2. Tirajul 4297. Comanda 326. Pretul 1 r. 20 c.

Întreprinderea editorial-poligrafică „Știința”, 277028, Chișinău, str. Academiei, 3

Adresa colegiului de redacție: 277004, Chișinău, str. 31 August, 82, tel. 23-33-14